

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇAHĀR MAĀALA'NIN DİL VE ÜSLŪBU
İLE
NİZĀMĪ-i 'ARŪZĪ'NİN "ÜSLŪP" VE ESERİNDE GEÇEN EDEBİ
ŞAHSİYETLERİN ÜSLŪPLARI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof.Dr.Meliha Anbarcıoğlu

Hazırlayan
Yakup Hapakaz

ANKARA-1985

Ö N S Ö Z

H.6/M.12. yüzyıl yazar ve şairlerinden Nizâmî-i 'Arûzî ve özellikle ünlü eseri "Çahâr Maqâla"yı dil ve üslûp yönünden konu edinen bu çalışma,yazarın hayatı,edebî kişiliği,eserinin dil ve üslûbu ile eserinde zikrettiği şairlerin üslûpları hakkındaki görüşlerden oluşmaktadır.

Yazarın hayatı ve eserleri anlatılırken gerek eserinde kendisinin bildirdiği,gerekse tezkirelerin zikrettiği mahdut bilgiler değerlendirilmiş ve bu hususta M.A.Şazvînî neşrinden istifâde edilmiştir.

Eserin dil ve üslûbunun incelendiği II.Bölümde ise M.Bahâr'ın sebkte esas aldığı ilkeler ışığında çalışılmış,hem dil tarihi hem de nesir üslûbu bakımından Çahâr Maqâla'nin yeri ve durumu tesbit edilmiştir.Bu bölümün sonunda buraya kadar elde edilen bilgiler ışığında Nizâmî-i 'Arûzî'nin edebî kişiliği üzerinde durulmuştur.

III.Bölümde ise yazarın eserinde yer verdiği şairlerin kısa biyografi ve eserleri özetlenerek,Nizâmî'nin bu kişilerin üslûbu hakkındaki görüşleri verilmiş ve çalışmamız sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Ayrıca bu çalışmada Muşammad A.Şazvînî(Leiden-1909) ve Muşammad Mo'în tarafından aynı metin esas tutularak hazırlanan neşirlerden istifade edilmiş;örnekler,Mo'în'in Tahran'da 1348 Ş.de yayınladığı kitaptan alınmıştır.

Çalışmamızın bu sahadaki araştırmacılara faydalı olmasını dilerken beni böyle bir çalışmaya sevkeden saygıdeğer Hocam Sayın Prof.Dr. Meliha Anbarcıoğlu'na teşekkürü borç bilirim.

Yakup Hapakaz

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Önsöz.....	I
Transkripsiyon.....	II
Kısaltmalar.....	III
Giriş.....	1
I.BÖLÜM.....	5-22
Çahâr Maqâla Yazarının Adı, Lâkabı....ve Yaşamı..	6
Nizâmî-i 'Arûzî'nin Yaşadığı H.6/M.12.yüzyılda İran'ın Genel Durumu.....	8
Gürlular.....	9
Politik Durum.....	11
Sosyal ve Ekonomik Durum.....	12
Kültürel Durum.....	13
Çağdaşları, Devrinin Önemli Şahsiyetleri ile Etki- lediği ve Etkilendiği Kişiler.....	16
Eserleri.....	19
Çahâr Maqâla'nin Konusu, Kapsamı ve Türü.....	20
Eserin Yazma ve Basma Nüshaları.....	21
Edebiyat Tarihçilerine Göre Yazarın Edebî Kişiliği.....	22
II.BÖLÜM.....	23-100
İslâmî Devre Başlangıcından H.7/M.13.yüzyıla Kadar Fars Nesri ve Üslûp.....	24
Nesr-i Fennî.....	30
H.6/M.12.yüzyılda Yazılmış Meşhur Eserler.....	34

Çahār Maqāla'nin Dil ve Üslûp Yönünden İncelenmesi.....	39
Eserin Morfolojik Özellikleri.....	40
" Sentaks "	65
" Üslûp(Sebk) "	73
Edebî Sanatlar.....	83
Değerlendirme.....	90
Sentaks ve Üslûp Yönünden Tārīḥ-i Bayḥāḳī ve Kalila va Dimna İle Karşılaştırma.....	92
Üslûbu Açısından Yazarın Edebî Kişiliği, Sanatları Kullanmadaki Ustalık ve Özelliği İle Eserinin Genel Bir Değerlendirilmesi.....	94
III.BÖLÜM.....	101-117
Çahār Maqāla'de Adı Geçen Edebî Şansiyetler....	102
Niẓāmī-i 'Arūzī'nin Üslûp ve Eserinde Yer Alan Kişilerin Üslûpları Hakkındaki Görüşleri.....	115
Sonuç.....	118
Bibliyografya.....	121

II

TRANSKRİPSİYON

ا	: a	س	: s
آ	: ā	ش	: š
أ	: u, o	ص	: ṣ
و	: ū	ض	: ḏ
ی	: ī	ط	: ṭ
ء	: ʾ	ظ	: ḏ
ب	: b	ع	: ʿ
پ	: p	غ	: ğ
ت	: t	ف	: f
ث	: ṯ	ق	: q
ج	: c	ك	: k
چ	: č	گ	: g
ح	: ḥ	ل	: l
خ	: ḫ	م	: m
د	: d	ن	: n
ذ	: ḏ	و	: v
ر	: r	ه	: h
ز	: z	ی	: y
ژ	: j		

Çeviriyazının diğer hususlarında İslâm Ansiklopedisi'nde gözetilen kurallara uyulmuş; ancak Türkiye'de çok tanınmış yer ve şahıs isimlerinin transkripsiyonu yapılmamıştır.

KISALTMALAR

- A.g.e :Adı geçen eser
bkz. :Bakınız
bs. :Basım
Cül. :Cülûsu
H. :Hicrî Kamerî
İkt. :İktidarı
M. :Milâdî
Örn. :Örneğın
Ölm. :Ölümü
sh :Sahife
Ş. :Hicrî Şemsî
tsz. :Tarihsiz
vb. :Ve benzeri
vd. :Ve devamı
yy. :Yüzyıl

G İ R İ Ő

Şair ve ediplerin biyografileri, İnan edebiyatı tarihi ve çeşitli devrelerin edebî durumunu aydınlatmada en önemli kaynak, Şüphesiz TEZKİRELERdir. MenŐei, Arapların tabakât kitaplarına dayanan tezkireler, başlangıçta Tarih ilmiyle birlikte geliŐmiŐtir. Ancak bu ilk devirde gerçekten tezkire yazarlığı amacıyla kitap derlenmiyor, daha çok yazar ve Şairler hakkındaki hikâyeleri toplamakla yetiniliyordu.

Bu konuda bilinen en eski eser, Davlat-Şah'ın Tazkirat al-ŐuCarasında ve Kâtip Çelebi'nin Kaşf al-Zunun'unda adı geçen "Manâkib al-ŐuCarâ" dır. Yazarı, H.5./M.11.yüzyıl sonuyla H.6./M.12.yüzyıl başlarında yaşamış olan, Selçuklu devlet adamlarından edip ve Şair Abü Tâhir al-Hâtünî'dir. Bu kitap hakkında daha fazla bilgi mevcut değildir.(1)

Bir dereceye kadar Tazkira-i ŐuCarâ telakkî edilebilecek elde mevcut olan ilk eser, Nizâmî-i Carüzi'nin Çahâr Makâla diye ünlü MacmaC al-Navâdir adlı kitabıdır.(2) H.6./M.12.yüzyıl yazar ve Şairlerinden Nizâmî-i Carüzi, eserini H.551-52/M.1156-57 yıllarında, Gür Őehzâdelerinden Abu'l-Hasan Hüsâm al-Dîn Calî adına yazmıştır. Çahâr Makâla kâtiplik, Şairlik, tıp ve nücûm sanat ve ilimlerini tanıtmak, padişahların hizmetinde bu sanatları icrâ edenleri aydınlatmak amacıyla kaleme alınmıştır. Her makâlenin başlangıcında yazar, o makâlede anlatacağı konu hakkında kısa ve özlü bir tarif vermiş, ardından sözünü ispat için hepsi de kıymetli tarihî bilgilerle dolu hikâyeler nakletmiştir. Bundan da anlaşılacağı gibi Çahâr Makâla gerçek

1.Z.Őâfâ:Gancîna-i Suhan,Mukaddime(Târih-i Tahavvul-i Naşr-i Pârsî)

Tahran-1350 Ő.,2.bs.,sh:80

2.A.Karahan:Tezkire Maddesi,İslam Ansiklopedisi,cilt:12/1,sh:226,
İstanbul-1979,2.bs.

anlamda bir tezkire yazmak için derlenmemiştir.

Yazar, şair ve bilginlerin hal tercümeleri hususunda ondan edinilen yarar, sözünü ispat için "şevâhid" kabîlinden anlattığı hikâyelere dayanmaktadır. Ancak eser, Sâ mânîlîlar ve Gaznelîlerle Selçukluların ilk devirlerinde yaşamış büyük şairlerden bazıları hakkında elde bulunan yegâne kaynaktır.

Bugün elimizde bulunan, Farsça söyleyen şairlere dair gerçek anlamda en eski tezkire, H.6./M.12.yüzyılın sonlarıyla H.7./M.13.yüzyıl başlarında yaşamış olan Nūr al-Dīn Muḥammad bin °Avfī'nin "Lubāb al-Albāb" adlı eseridir. H.618/M.1221 yılında Nāşir al-Dīn Ḳubāca (ölm:H.625/M.1227)nin veziri °Ayn al-Malik Faḥr al-Dīn Ḥusayn adına yazılmış olan bu eser, iki cilttir ve H.7./M.13. yüzyılın başına kadar yaşamış olan İran şairlerinin biyografilerini anlatır. °Avfī, eserinde ibareyi süslemeye oldukça gayret etmiş, adını zikrettiği şairler hakkında secili ve süslü cümleler kullanmıştır. Eser, özellikle dīvanları henüz elimize ulaşmamış şairlerden örnekler vermesi ve yeni Farsça şiirin ilk asırları hakkında önemli bilgiler içermesi bakımından çok değerlidir.

Lubāb al-Albāb'dan sonra yazılan önemli bir tezkire Davlat-şāh-i Samarkandī'nin H.892/M.1486 yılında yazdığı Tazkirat al-Şu°arā'sıdır. Sultan Ḥusayn Baykara'nın nedîmi olan Davlat-şāh, ünlü vezir °Alī Şīr Navā'ī'nin teşvikiyle eserini yazmıştır.

Safevîler devrinde tezkire yazarlığına önceki devrelerden daha çok rağbet edilmiştir. Bu devre tezkire kitaplarından biri Şah İsmā°īl-i Şafavī'nin oğlu Sām Mīrzā (ölm:H.983/M.1577)nin "Tuḥfa-i Sāmī" adlı eseridir. H.9./M.15.yüzyıl sonlarından H.10/M.16.yüzyıl sonlarına kadarki şairlerden bir kısmının biyografilerini anlatan eser, H.957/M.1550 yılında yazılmıştır. Aynı devirde bir başka kitap, °Alī Şīr Navā'ī'nin "Macālis al-Nafā'is" adlı eserinin tercümesi olan "Laṭā'if-nāma"dir. Eserin tercümesini H.927/M.1520

yılında hazırlayan Fahrî bin Amîrî'nin "Tazkirat al-Nisâ' (veya Cavâhir al-^cAcâ'ib)" adlı bir eseri daha vardır.

Bu tarihten sonra kaleme alınmış önemli tezkireler:H.10./M.16. yy. sonlarında,yazılması H.1000/M.1591'de bitmiş olan Sayyid ^cAlî bin Maḥmūd Ḥusaynî'nin "Bazm-ārâ"sı;aynı dönemlerde daha önemli bir eser,Amîn Aḥmad-i Râzî(ölm:H.1010/M.1601)nin üç ciltlik "Haft İklîm"i;H.11./M.17. yüzyılda, ^cAbd al-Nabî Fahr al-Zamân' ın H.1028/M.1618de yazdığı "Tazkira-i Mayḥāna"; aynı yüzyılda daha önemli bir tezkire,Mîrzâ Muḥammad Tâhir-i Naşr-âbâdî'nin H.1083/M.1672 yılında yazmaya başladığı "Tazkira-i Naşr-âbâdî"si;yine aynı yüzyılda,Muḥammad Afzal Sarḥoş'un H.1093-1108/M.1682-1696 yılları arasında yazdığı "Kalimât al-Şu^carâ"sı;H.12/M.18. yüzyılda,^cAlî Kulî Vâla-i Dâgîstânî'nin telifini H.1161/M.1748de bitirdiği "Riyâz al-Şu^carâ"sı; Mîr Ğulâm ^cAlî Âzâd Balgrâmî'nin H.1176/M.1762de yazdığı "Ḥazâna-i ^cÂmira"si,aynı yüzyılda daha önemli bir tezkire Luṭf-^cAlî Big'in H.1192/M.1782 yılında kaleme aldığı "Âtaşkada"si;H.13./M.19.yüzyılda Riẓa Kûlî Ḥan Hidâyat'in H.1284/M.1867 yılına kadar yaşamış İran şairlerinin biyografileri ile eserlerinden seçmeleri içeren ünlü "Macma^c al-Fuṣaḥâ"sıdır.

Günümüzde de İranda tezkirecilik geleneğini sürdürenler bulunmaktadır. Edip ve şairlerin dil ve üslûpları hakkında da zaman zaman bilgi edindiğimiz tezkireler,bu yönüyle başlıbaşına bir inceleme konusudur.Bu alanda,Muḥammad A.Kazvîni'nin Lubâb al-Albâb neşri(Leiden-1906) ve Sayyid ^cAlî-Riẓa Nakavî'nin Tazkira-nuvîsî-i Fârsî Dar Hind u Pâkîstân(Tahran-1964) adlı eserinde çeşitli münasebetlerle bilgi verilmiştir.

Tezkirelerin bu yönüyle ilgili olarak yaptığımız bu çalışma daha önce ikisi,Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Yüksek Lisans tezi olarak yapılmış bulunan "Farsça Tezkirelerde Dil ve Uslûp Özellikleri" çalışmalarının üçüncüsü,eserlerin yazılış tarihi bakımından

ilkidir.(1) Bu serinin, bu alanda yapılacak diğer çalışmalarla tamamlanarak, tezkiyelerin bu yönünün bütününüyle aydınlatılacağı ümidindeyiz.

1.Bkz.a:Mehmet Gündoğdu: Davlat-řāh Tezkiyesinde Sebki Özellikleri ile İlgili Görüşler, DTCF., Y.Lisans tezi, Ankara-1977

b: Abdüsselam Bilgen: Lubāb al-Albāb'ta Sebki Özellikleri, DTCF. Y.Lisans tezi, Ankara-1982

I. B Ö L Ü M

ÇAHĀR MAĀĀLA YAZARININ ADI, LĀKABI, KÜNYESİ, MAHLĀSİ, NİSBESİ,
ŞÖHRETİ VE YAŞAMI

Adı, Aḥmad bin ʿOmar bin ʿAlī; lâkabı, Nacm al-Dīn veya Nizām al-Dīn; künyesi, Abu'l-Ḥasan; mahlâsı, Nizāmî'dir. Samarkandlı olan şaire, diğerk Nizāmilerden ayırt etmek için umumiyetle "Arūzî" nisbesi verilmiştir.(1)

Tezkirelerdeki bazı küçük bilgiler bir tarafa bırakılacak olursa Nizāmî-i ʿArūzî'nin hayatı hakkındaki bilgilerin yalnız kendisi tarafından verilmiş olduğu söylenebilir.

Çahār Maḳāla'nin bazı yerlerinden anlaşıldığına göre ʿArūzî'nin şöhreti, H.6./M.12.yüzyılın ilk yarısındadır. Doğumu kesinlikle H.500/M.1106dan öncedir ve enaz H.550/M.1155e kadar hayatta bulunmaktadır.(2)

Kendisinin belirttiğine göre, 45 yıl Gūr hükümdarlarına sadâkatle hizmet etmiş bir saray şairi olan Nizāmî'nin şairlik ve kâtiplikten başka tıp ve nücûmda da mahâret sahibi olduğu anlaşılmaktadır.(3) Ancak eserinde ve bazı tezkirelerde geçen birkaç parçadan başka elde mevcut olmayan şiirinin, oldukça yüksek seviyeli nesrine nazaran çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır.(4)

1.E.G.Browne:A Literary History of Persia,From Firdawsî to Sadi,
London-1906,cilt:2,sh:336

2.M.A.Ḳazvīnī:"Çahār Maḳāla" mukaddimesi,Leyden-1909,sh:y.a

3.Bkz.Çahār Maḳāla,M.Moʿīn neşri(Tahran-1334Ş),2.,3. ve 4.makālelerin son hikâyeleri

4.H.Massé:Nizāmî ʿArūzî Maddesi,İslam Ansiklopedisi,cilt:9,İstanbul-1964,sh:328

Elde bulunan yegâne eseri Çahâr Maqâla'den anlaşıldığına göre H.504/M.1110 yılında Semerkant'ta bulunuyor ve burada Rûdâkî hakkında bilgi topluyormuş.H.506/M.1112 de Belh'te °Omar Hâyâm'ın hizmetinde bulunmuş,H.509/M.1115 te ise Herat'ta imiş. H.510/M.1116da Herat'tan, Tus civarında karargâh kurmuş olan Sultan Sencer'in teveccühünü kazanmak için oraya gitmiş,burada Mu°izzî'nin hizmetinde bulunmuş,şii-rini ona takdim ettiğinde teşvik görmüş,Mu°izzî kendi durumundan ona bahsetmiştir.Aynı seferde Tus'ta Firdavsî'nin kabrini de ziyaret etmiştir.O yıl Nişabur'da bulunduğunu da söylemektedir.H.512/M.1118de yine Nişabur'da imiş.Orada H.514/M.1120de Mu°izzî'den,Sultan Mahmut ve Firdavsî'ye dair bir fıkra dinlediğini söyler.Muhtemelen bu 4-5 yılı Nişabur'da geçirmiştir.(1)Galibâ Sencer'in baş şairi Mu°izzi ile H.512/M.1118de karşılaşmasından sonra onun teşvikiyle hükümdarın dikkatini çekmeye muvaffak olur;ikbâli,şöhreti muhtemelen bu devirde başlar.(2)H.530/M.1135te tekrar bu şehre dönerek Hâyâm'ın mezarını ziyaret eder.H.547/M1152de Sultan Sencer ile Sultan °Alâ' al-Dîn Gūrî arasında Herat civarında vukû bulan savaşa katılmış,Gurluların yenilgisinden sonra uzun bir müddet saklanmıştır.Hayatının geri kalan kısmına dair tarih ile tesbit edilmiş bilgi mevcut değildir.

1.M.A.Şazvîni:A.g.e.,Mukaddime,y,a.

2.H.Massé:A.g.e.,sh:328

NİZÂMÎ-İ CÂRŪZÎ'NİN YAŞADIĞI H.6/M.12.YÜZYILDA
İRANIN GENEL DURUMU

İran'da Gaznelilerin yükselişi, Oğuz Türklerinden Selçuklu Hânedânının saltanatı esnasındaki Türk istilâsı için bir başlangıç olmuştur. Aslen yurtları, Hazar Denizi ile Aral Gölünün kuzeyindeki bozkırlarda bulunan Oğuz Türkleri, H.4/M.10.yüzyılın sonuna doğru müslüman olarak başka birçok topluluklar gibi Hârezm ve Maverâünnehr'de İslâm dünyasına girerek burada savaştan iktidarların hizmetinde asker oldular. Nihayet Horasan'a yönelen Selçuklular ile H.400/M.1090 yılından itibaren Doğu ve Kuzey İrana göç etmeye başlamış bulunan taraftarları, bu eyâleti Gaznelilerden aldılar. Başbuğları Tuğrul Bey H.429/M.1038'de Nişaburda kendisini "Sultan" ilân etti. Bundan sonraki 7 yıl içinde bütün Kuzey İranı istilâ ederek H.447/M.1055'te Bağdat'a girdi. Tuğrul Bey'in Sultan ünvanı Halife tarafından tasdik edildi. Birkaç yıl sonra da Ziyârîler hakimiyeti kırılarak, Buvayhîler Hânedânı kesin olarak ortadan kaldırıldı. Gaznelilerin İran'daki hakimiyet sahaları önemli ölçüde daraldı ve bütün İran Selçuklu Hânedânının idaresi altında birleşti. Selçuklular süratle hiyerarşik devlet düzeniyle gelişti. Tuğrul Bey Ray'i kendisine hükümet merkezi yaptı. Hânedan mensupları Horasan ve Herat ile birlikte Sîstân, Kirmân, Fars ve Azerbaycan eyâletlerini aralarında paylaştılar. Ünlü vezir Nizâm al-Mulk'ün önemli katkısıyla Alparslan ve oğlu Melikşah, Büyük Selçuklu İmparatorluğunu kudretinin en yüksek noktasına ulaştırdılar. Kısa zamanda civardaki bütün devletler Selçukluların egemenliğine boyun eğdi: Kuzeyde Hârezmşahlar, kuzey-doğuda Karahanlılar, doğuda Gazneliler, Gürlular, güneyde Saffârîler... İran'ın batısı, Irak ve Suriye'de ise Irak Selçukluları tâbî devletler durumunda bulunuyordu.

GÜRLULAR

Herat'ın doğusundaki çok yüksek ve çetin dağlık bir ülkede yer alan Gûrlular,4.Halife Hz.Ali tarafından müslüman yapılmış olduğu söylenen "Şansab" adındaki efsânevî bir atalarına nisbetle kendilerine "Şansabânî" derler.H.5/M.11.yüzyıla kadar putperest olan Gûrlular,döğüşken bir ırk olarak tanınıyordu.Bu yüzyılda Gazneliler Gûr'a saldırarak Şansabânî ailesinden olan mahallî reisleri kendi vassalları yaptılar.Fakat H.6/M.12.yüzyılın başlarında Gazneliler zayıflayınca Gûr, Selçuklu nüfûzu altına girdi.Neticede Hânedânın kesin olarak bilinen ilk tarihî şahsiyeti Cîzz al-Dîn Hûsayn Sultan Sencer'e haraç ödedi. Bu emir ölünce ülke,onun 7 oğlu tarafından paylaşıldı.Sayf al-Dîn Sûrî,Gûr emiri ünvanıyla soyun reisi oldu; Fahr al-Dîn MasCûd ise Hânedânın Toharistan kolunu kurdu.

İkinci oğul Kuṭb al-Dîn Muḥammad'a Varşada adlı bölge verildi. Malik al-Cibâl lakabıyla tanınan bu hükümdar orada Fîrûz-kûh kalesini yaptırdı.Daha sonra kardeşleriyle geçinimiyerek Gazne'ye çekildi ve Gazne hükümdarı Bahrâm-şâh'ın bir kızıyla evlendi.Az bir zaman sonra taraftar edinmesinden kuşkulanan Bahrâm-şâh'ın onu gizlice zehirletmesi üzerine(H.540/M.1146) Gazne ve Gûr Hânedânları arasında kan davası girmiş oldu.Kuṭb al-Dîn'in öcünü almak için Hânedânın başı olan Sayf al-Dîn Sûrî,Kuṭb al-Dîn'in yerine geçen kardeşi Bahâ' al-Dîn'i Gûr'da vekil bırakarak Gazne üzerine yürüdü.Burayı alması üzerine Bahrâm-şâh Lahor'a çekilmek zorunda kaldı;fakat çok geçmeden baskın düzenleyerek Gazne'ye döndü.Sayf al-Dîn'i yenerek onu tutsak edip öldürttü.(H.544/M.1159)

Gûr'da vekil olarak kalmış olan Bahâ'al-Dîn Sām öc almak için

kardeşi °Alā' al-Dīn Ḥusayn'i Gūrda vekil bırakarak Gazne üzerine yürümek için bir ordu topladı.Fakat daha yolda iken öldü.Bu kez °Alā' al-Dīn onun yerine geçerek Gazne üzerine yürüdü.Tam üç kez Bahrām-şāh'ı yenerek Gazne'yi aldı.(H.546/M.1151) İntikamı korkunç oldu.Şehir yakılıp yıkılarak halk tamamen kılıçtan geçirildi.Son Gaznelilerin kemikleri kabirlerden çıkarılarak yakıldı.Bu menfūr hareket ona Cihān-sūz (:dünyayı yakan) lâkabını kazandırmıştır.

Bundan sonra °Alā' al-Dīn Cihān-sūz, gururlanarak Sultan Sencer'e baş kaldırmaya başladı ve her yıl göndermekte olduğu haracı kesti.Bunun üzerine Sultan Sencer Gūr üzerine yürüdü ve °Alā' al-Dīn'in ordusunu Harī-rūd vâdisindeki Nāb mevkiinde yenerek kendisini esir etti.(H.547/M.1152-53) Böylece °Alā' al-Dīn Ḥusayn'in batıda genişleme siyaseti de önlenmiş oldu.Esâretinden bir müddet sonra Sencer'in teveccühünü kazanan °Alā' al-Dīn tekrar Gūr memleketinin başına geçirildi.

H.548/M.1153te Sultan Sencer'in Oğuzlar tarafından yenilip tutsak edilmesi ve Horasan'da Selçuklu Sultanlığının çökmesinden kısa bir süre sonra Gûrlular,Hazar Denizinden Hindistanın kuzeyine kadar devletlerini genişlettiler.Bu başarınının müşterek mimarları iki kardeş Öiyāş al-Dīn Muḥammad ve Mu°izz al-Dīn Muḥammad oldular.Bu genişleme ve yükselme devri,Mu°izz al-Dīn'in H.602/M.1205te ölümünden sonra Hānedānın iç kavgalarla yıkılmasına dek sürdü.

POLİTİK DURUM

Türk ve İslâm menşein-den gelen unsur ve kurumların birleşmesi ile kurulmuş bir imparatorluk olan Selçuklular Devleti, varlıklarıyla bütün İran'ı huzursuz bırakan mahallî küçük hükümetleri ortadan kaldırarak kısa zamanda bütün İran'a hâkim olmuştu. Selçuklularda hiyerarşiye dayalı devlet düzeni hâkimdi. Bu düzende büyük Sultan, İran bürokrasisi ile Türk memlûk kumandanlar tarafından yönetilen çeşitli milletlerden askerlerin teşkil ettiği bir ordu tarafından desteklenmekteydi. Bu askerî çekirdek, Türkmen beyleri yani reislerin yönetimindeki kabîle birlikleri tarafından tamamlanmış oluyordu.

Bu ülkede üstün bir uygarlık yolunda gösterilen faaliyetlerin bütün tâbî devletlere sirâyet etmesi tabîî idi. Selçuklular, ülkede siyasî birliği sağlama yolunda iki ana yol takip ediyorlardı. Bunlardan birisi, ortaya çıktığı zamanlardan beri siyasî bir mâhiyet arzeden Şiilikle mücâdele; diğeri ise Türkmen göçlerinin sevk ve idaresi olmuştur.

Tuğrul Bey'in Bağdat'a girerek şii Buvayhîleri ortadan kaldırması ve Fâtimîlere doğu İslâm dünyasından el çektirmesiyle sunnîlik tam bir zafer bulmuş, İslâm birliği yeniden canlanmaya başlamıştı. Sonraları İmparatorlukta bu siyaset kuvvetle sürdürülmüş, neticede Selçuklu devletinin kuruluşundan sonra dinin, İslâm birliğinin reisi (Amîr al-Mu'minîn) olarak kabul ettiği Halife yanında bir de "Sultan" meydana çıkmış ve yüksek hâkimiyet bu iki makam arasında paylaşılmıştır. Dolayısıyla din işleri halifeye, dünya işleri de sultana intikal etmiştir. Öte yandan Bağdat ve diğeri önemli merkezlerde kurulan Nizâmiye Medreseleri yolu ile ilim ve fikir yönünden sunnî âlem güçlendirilirken diğeri taraftan devleti içten yıkmaya uğraşan Bâtinîlerle amansız bir

mücâdeleye girişilmişti. Düşünce alanında vezir Niẓâm al-Mulk ve ilâhiyatçı al-Ġazâlî gibi bilginlerin gayretleri, siyasî seviyede şiiliğin yenilgisini kesinleştirerek sunnîmezhebinin direncini kuvvetlendirmişti.

Öteden beri devam etmekte olan Türk devletinin feodal bünyesi nedeniyle, her sultanın ölümü bir taht kavgasına, mücâdele ve parçalanmaya yol açıyordu. Ancak güçlü şahsiyetlerin devletin başına geçmesiyle bu durum önlenebilmiş, Türk idarî ve askerî feodalizmine göre tamamiyle yeni bir şekil alan ve ülkenin menfaatini âhenkleştiren ikta' usûlüyle de kudretli bir askerî ve idâri teşkilat kurulabilmişti.

SOSYAL VE EKONOMİK DURUM

Bu devirde ülkeyi elinde tutan saray erkânı, kumandanlar ve ileri gelenler halkın yaşamlarına eskiden olduğu gibi doğrudan müdâhalelerde bulunmuyorlardı. Şehirlerde büyük nüfûz sahibi aileler, köylerde ise dihanlar devam ediyor; seyyidler, şerifler ülkenin dört bir yanına dağılmış bulunuyordu. Din adamları da halk üzerinde büyük bir etkiye sahip olan diğer bir zümreydi. Ahâlî genellikle hanefî, şafiî reislerin, şiiler nakîblerin etrafında toplanmış, şehir ve kasabalarda tüccarlar, çeşitli esnaf, dükkancılar, küçük sanat erbabı ayrı ayrı loncalar teşkil etmişlerdi. Köylerde oturanlar, hükümetin himâyesi altında geçimini sağlamakta ve topraklarının durumuna göre vergi vermekte idiler.

Bu devrede kurulan medreseler, kütüphaneler, zâviyeler ve bu yerlerle mensuplarına yapılan vakıflar sâyesinde bir ilim ve kültür ordu-su da meydana getirilmiştir. Seyyidlerin, şeriflerin korunduğu, tekkeler inşa edildiği bu yıllarda tasavvuf mezhebi de çok ilerlemişti. Niẓâm al-

Mulk'ün İsfahan'da kurduğu tekke birçok şeyhi barındırmakla Bağdat'taki Nizâmiye Medresesinin yanında aynı önemi kazanmıştı.Yine bu devirde kurulan sosyal yardım kurumları,hastaneler,hamamlar vb.çok ileri derecede ve yaygın idi.

Selçukluların İran ve Irak'ta sağladıkları siyasî birlik ve emniyet sâyesinde ticaret önemli ölçüde büyümüş,büyük ticaret kervanları ülkenin her tarafında emniyetle sefer yapmışlardı.Bu alandaki vergilerin sık sık kaldırılmasıyla ekonomik faaliyetler büyük bir hız kazanmıştı.

Öte yandan ülkenin çeşitli yerlerinde açılan sulama kanalları ve tesisleri sâyesinde zirâf üretim çok artmış,her tarafta şehirler büyümüşmüş,bayındır ve zengin bir hale gelmiş,yüksek bir toplum ve kültür kurulmuş,her şehirde o çevreye mahsus sanayi ve imâlât çok ilerlemişti. Bu ekonomik büyümeyle zenginler ve sermayedârlar artmış,ülkeler arası alış-veriş önemli bir şekilde gelişmişti.

KÜLTÜREL DURUM

Daha önceleri dağınık ve özel şekillerde yapılan öğretim,Selçuklular tarafından bir düzen ve programa bağlı olarak devlet himâyesi altına alınmış,bu sayede İslâm dünyası Çin hudutlarından Akdeniz sahillerine kadar ilim,kültür ve sanat âbideleriyle dolmuştu.

Medreselerde yalnız dinî bilgiler değil aynı zamanda-şartların mevcûdiyetine bağlı olarak-matematik,astronomi,tıp,felsefe gibi aklî ilimler de okutuluyordu.Büyük merkezlerde ve Nizâmiye Medreselerinde müsbet ilimler de program da yer almaktaydı.Her medresenin bir kütüp-

hanesi bulunuyordu.Kervansaraylarda bile ilim ve kültürlü insanlar için kütüphane kurulması ve diğer yolcular için de satranç takımları bulundurulması,devrin kültür ve uygarlık seviyesi bakımından dikkate şâyandır.

Tıp öğrenimi özel olarak yapılmakla birlikte daha çok hastanelerde yapılıyordu.Bu devrede matematik ve astronomi ilmi de yüksek bir seviyeye ulaşmış,bu sahalarda Ḥayyām,Abu'l-Muḫaffar-i İsfizārī, Maymūn al-Nacīb al-Vāsitī gibi güçlü kimseler yetişmişti.

Sultanlar,emirler ve devlet büyükleri,devrin bilginleri,edipleri ve sanatkârlarını koruyup gözetmekle uygarlığa çok büyük katkılarda bulunmuşlardı.Devrin büyük sultanlarının bilginlere ve din adamlarına karşı saygı ve hürmetleri,onlara verdikleri önem birçok eserde olaylarla belirtilmektedir.Aynı zamanda bilgin,doktor,filozof, edip ve şairlerden birçoğu,sultanların,emirlerin yakınları ve dostları idiler.

İran edebiyatının çok yaygınlık kazandığı bu devrede Anvarī(ölm H.583/M.1187),Ḥayyām(ölm:H.517/M.1123),Mucizzī(ölm:H.520/M.1126),Sanāī(ölm:H.545/M.1150) gibi ünlü şairler;Ḡazālī(ölm:H.505/M.1111),Kuṣayrī(ölm:H.465/M.1072),Nacm al-Dīn-i Kubrā(ölm:H.610/M.1213 cv.) gibi büyük alim ve şeyhler yetişmiştir.

Bu yüzyılda İran dili ve edebiyatı öylesine itibar ve ilgi görmüştür ki saraylarda bulunan birçok edip ve şair yanında bizzat sultanlar,emirler Farsçaşair söylemişlerdir.Nizāmī-i ʿArūzī'nin Selçukoğullarının hepsinin şiire düşkün olduğuna dair ifadesi ve ʿAvfī'nin Melikşah,Togaşah,Atsız gibi birçok devlet büyüğünü İran şairleri arasında sayması da bunu göstermektedir.

Dil ve edebiyattaki bütün bu olumlu gelişmeler neticesinde, İslâm dünyasında yegâne ilim dili olan Arapça yanında Farsça da yavaş yavaş aynı seviyeye çıkmaya başlamış ve bu dille birçok ilmi eser yazılmıştır.

Yine bu devrede siyasî birliğin yanında büyük göçlerin olması, ticarî münâsebetlerin genişlemesi, pek çok ilim, din, tasavvuf, edebiyat ve sanat erbâbının çeşitli ülkelere yayılması, müslüman topluluklar arasında yeni bir kültür kaynaşmasına zemin hazırlamıştır.

ÇAĞDAŞLARI, DEVRİNİN ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİ İLE
ETKİLEDİĞİ VE ETKİLENDİĞİ KİŞİLER

Birçok ünlü yazar, şair, edip ve bilginin yetiştiği bu verimli devrede, Nizāmī-i ʿArūzī ile aynı zamanda İranda yaşamış bulunan şahıslar; Selçuklu sarayında: Abū Tāhir-i Ḥātūnī (ölm: H. 532/M. 1137), Berkiyaruk ve Sencer'in veziri Abu'l-Faḥ Muḫaffarī'yi methetmiş olan Abu'l-Maʿālī-i Rāzī (ölm: 541/M. 1146), Sultan Sencer'in sarayında "Amīr al-Şuʿarā"lık derecesini kazanmış olan Muʿizzī (ölm: H. 520/M. 1126cv.), Sencer'in saray şairlerinden Mahistī (ölm: ?), ünlü filozof ve matematikçi ʿOmar Ḥayyām (ölm: H. 517/M. 1123), Sencer'in ünlü kasidecisi Anvarī (ölm: H. 583/M. 1187), Horasanda yetişmiş şairlerden Adīb Şābir (ölm: H. 546/M. 1151) ve Sencer'in dīvān-i rasāil reisi ünlü kâtip Muntaḫab al-Dīn Badīʿ (ölm: ?); Gazneliler sarayında: Bahrām-şāh'ın methiyecisi Aşraf al-Dīn Muḫammad Ḥasan-i Ġaznavī (ölm: H. 557/M. 1161), Muḫtār-i Ġaznavī (ölm: H. 549/M. 1154), önceleri intisap ettiği hükümdarlara methiye yazan, sonraları bundan vaz geçerek uzlete çekilen büyük şair Sanā'ī (ölm: H. 545/M. 1150), ʿAbd al-Vāsiʿ al-Cabalī (ölm: H. 555/M. 1160), Bahrām-şāh'ın saray kâtibi ve şairi ʿAmīd Muḫammad bin ʿOgman-i Yamīnī (ölm: ?) ve Bahrām-şāh'ın ünlü kâtibi, Husrav Malik'in veziri Abu'l-Maʿālī Naşr-Allāh-i Munşī (ölm: H. 6/M. 12.yy'ın ikinci yarısı); Harezmsahîler sarayında: İl-Arslan'ın hizmetinde bulunmuş olan Sayf-i İsfarangi (ölm: H. 6/M. 12.yy. sonları), Atsız zamanının ünlü şairi, devrin büyük münşisi Raşīd al-Din Vaṭvāt (ölm: H. 573/M. 1177) ve ʿAlā' al-Dīn Tokiş'in kâtibi olan, zamanının öncü mektup yazarlarından Mu'ayyad-i Bağdādī (ölm: ?); İlikhanlılar sarayında: Sultan Ḥizr bin İbrāhīm'in şairi Raşīd-i Samarkandī (ölm: ?), ünlü hiciv şairi Sūzanī (ölm: H.

ÇAĞDAŞLARI, DEVRİNİN ÖNEMLİ ŞAHSİYETLERİ İLE
ETKİLEDİĞİ VE ETKİLENDİĞİ KİŞİLER

Birçok ünlü yazar, şair, edip ve bilginin yetiştiği bu verimli devrede, Niẓāmī-i ʿArūzī ile aynı zamanda İranda yaşamış bulunan şahıslar; Selçuklu sarayında: Abū Tāhir-i Ḥātūnī (ölm: H. 532/M. 1137), Berkiyaruk ve Sencer'in veziri Abu'l-Faḥ Muẓaffarī'yi methetmiş olan Abu'l-Maʿālī-i Rāzī (ölm: 541/M. 1146), Sultan Sencer'in sarayında "Amīr al-Şuʿarā"lık derecesini kazanmış olan Muʿizzī (ölm: H. 520/M. 1126cv.), Sencer'in saray şairlerinden Mahistī (ölm: ?), ünlü filozof ve matematikçi ʿOmar Ḥayyām (ölm: H. 517/M. 1123), Sencer'in ünlü kasidecisi Anvarī (ölm: H. 583/M. 1187), Horasanda yetişmiş şairlerden Adīb Şābir (ölm: H. 546/M. 1151) ve Sencer'in dīvān-i rasāil reisi ünlü kâtip Muntaḥab al-Dīn Badī (ölm: ?); Gazneliler sarayında: Bahrām-şāh'ın methiyecisi Aşraf al-Dīn Muḥammad Ḥasan-i Ġaznavī (ölm: H. 557/M. 1161), Muḥtār-i Ġaznavī (ölm: H. 549/M. 1154), önceleri intisap ettiği hükümdarlara methiye yazan, sonraları bundan vaz geçerek uzlete çekilen büyük şair Sanā'ī (ölm: H. 545/M. 1150), ʿAbd al-Vāsi al-Cabalī (ölm: H. 555/M. 1160), Bahrām-şāh'ın saray kâtibi ve şairi ʿAmīd Muḥammad bin ʿOğman-i Yamīnī (ölm: ?) ve Bahrām-şāh'ın ünlü kâtibi, Husrav Malik'in veziri Abu'l-Maʿālī Naşr-Allāh-i Munşī (ölm: H. 6/M. 12.yy'ın ikinci yarısı); Harezmsahpler sarayında: İl-Arslan'ın hizmetinde bulunmuş olan Sayf-i İsfarangi (ölm: H. 6/M. 12.yy.sonları), Atsız zamanının ünlü şairi, devrin büyük münşisi Raşīd al-Din Vaṭvāt (ölm: H. 573/M. 1177) ve ʿAlā' al-Dīn Tokiş'in kâtibi olan, zamanının öncü mektup yazarlarından Mu'ayyad-i Bağdādī (ölm: ?); İlikhanlılar sarayında: Sultan Ḥizr bin İbrāhīm'in şairi Raşīd-i Samarkandī (ölm: ?), ünlü hiciv şairi Sūzanī (ölm: H.

562/M.1166), H.6/M.12.yy ikinci yarısı şairlerinden °Alī Şaṭrancī(ölm:?), Hızır bin İbrāhīm sarayında "Amīr al-Şu°arā" olan °Am°Cağ-i Buḥārāī(ölm: H.543/M.1148) ve H.6./M.12.yy sonlarıyla H.7./M.13.yy başlarında yaşamış ve Kılıç Tamgaç Han'ın dīvān-i rasā'il reisliğini yapmış olan edip Zahīrī-i Samarkandī(ölm:?);Gürlular sarayında:Horasan şairlerinden, °Alā al-Dīn Cihān-süz'un hizmetinde bulunmuş ünlü kâtip Ḥālid bin Rabī°(ölm: H.6/M.12. yüzyılın 2.yarısı),Muḥammad bin Sām'ın methiyecisi Farḫadī(ölm:H.6/M.12.yüzyılın sonları);Şirvān-şahlar sarayında:Falakī-i Şīrvāni(ölm:H.587/M.1191),Ḥākānī(ölm:H.595/M.1193),Abu'l-°Alā'-i Gancavī(ölm:?);ayrıca Māveraünnehr Çağānī emīrllerinden şair Ṭāhir bin Fażl-i Çağānī(ölm:H.581/M.1185),Māzandarān hükümdarı Sayf al-Dīn °İmād al-Davla'nin methiyecisi °İmādī(ölm:H.583/M.1187),Zahīrī-i Fāryābī(ölm:H.598/M.1201),Camāl al-Din-i İşfahānī(ölm:H.588/M.1192) ve Mucīr al-Dīn-i Baylaḫānī(ölm:H.586/M.1190)dir.

Bu devrede yaşamış alim,filozof ve sūfī şeyhleri:H.6/M.12.yy sonları ve H.7/M.13.yy başlarının meşhur tabip ve edibi Afzal al-Dīn Abū Ḥamīd-i Kirmānī(ölm:?),İbn-i Funduḫ diye bilinen meşhur bilgin Abu'l-Ḥasan °Alī Bayhaḫī(ölm:H.565/M.1169),Şayh-i Cām diye meşhur sūfī şeyhi Abū Naşr Aḥmad bin Abu'l-Ḥasan(ölm:H.536/M.1141),büyük nahiv,hadis ve tefsir alimi Zamaḫşarī(ölm:H.538/M.1143),H.6/M.12.yüzyılın meşhur fakīhi Sam°ānī(ölm:H.562/M.1166),Şayh-i İşraḫ diye bilinen büyük filozof Şahāb al-Dīn Suhravardī(ölm:H.587/M.1191),büyük şif alim ve müfessir Abu'l-Futuḫ-i Rāzī(ölm: 552/M.1157),İrānın mütekellim ve fāzıllarından Şahristānī(ölm:H.548/M.1153) ve Harezmsahlara çağdaşı H.6/M.12.yüzyılın ünlü tabībi Curcānī(ölm:H.531/M.1136)dir.

Yazar,kâtiplikle ilgili makālenin başında,bu sanatın önemi ve

gerekli şartlarını sayarken sözün yerinde, etkileyici, gayeye ulaştırıcı olması gerektiğini, bunun için önce kişide bazı fitrî unsurlarla sonradan kazanacağı bazı özellikler bulunması lüzûmunu belirtmiştir. Kişinin bu meslekte başarılı olmasının mantık kurallarını bilmesi, insanların seviyelerini tanınması, zamanın ölçülerini kavraması, kimsenin övgü ve yergisine aldırılmadan yoluna devam etmesi vb. hususlara bağlı olduğunu bildirmektedir. Yine her ilimden bir pay, her üstadın bir nükte, her edipten bir lâîfe alması gerektiğini, Kur'anı, hadisleri, Arap ve Acem edip ve şairlerinin eserlerini okuması lüzûmuna değinir. (1)

Bu cümleden olarak Şâhib bin Abbād (H.385/M.995), Abu İshâk İbrâhîm al-Şâbî (ölm:H.384/M.994), Kâbûs bin Vaşmgîr (ölm:H.492/M.1098 cv.), Kuddâma bin Ca'far (ölm:H.337/M.948), Badî' al-Zamân al-Hamadânî (ölm:H.398/M.1007), Kâsim bin Alî Harîrî (ölm:H.515-16/M.1121-22), Kâzî Hamîd al-Dîn-i Balhî (ölm:H.559/M.1163) gibi-Arapça ve Farsça ile-daha çok sanatlı ve secili yazan edipleri anması, onların yazılarını örnek göstermesi, bizi yazarın etkilendiği kişiler konusunda aydınlatmaktadır. Zira O, eserini bu kişilerin üslûbuyla başlatmaya çalışmış, fakat belki de eski eserlerin üslûbundan bütünüyle kopamayışı nedeniyle tamamen fennî bir nesir vücûda getirememiş, eskilerin üslûbu kitabında biraz daha ağır basmıştır. M.Bahar ise yazarın, bulunduğu yerdeki büyükler açısından bunu gerekli görmüş olabileceğini belirtmektedir. (2)

Yazar bu arada Arap şairlerinden Mutanabbî (ölm:H.354/M.965), Ğazzî (ölm:H.524/M.1129), Abîvardî (ölm:H.507/M.1113); İran şairlerinden Rûdâkî (ölm:H.329/M.940), Firdavsî (ölm:H.411 veya 416/M.1020 veya 1025) ve Un-

1.N. Arûzi: A.g.e., Tahran-1334 Ş., sh:20

2.M.Bahâr: A.g.e., cilt:2, sh:297

şurî(ölm:H.431/M.1039)yi de örnek göstermektedir.

Nizâmî-i ^CArûzi'nin tamamıyla sanatkârane bir üslûba sahip olması, eski yazarların üslûbuna daha çok meyletmesi nedeniyle eserinin fennî nesirle yazanlara kâmil bir örnek teşkil edeceğini söylemek güçtür. Ancak nesir üslûbunda iki tarzın geçiş devresi özelliklerini içeren Çahâr Maqâla, özellikle konularının önemi dolayısıyla itibar görmüş, üslûbunun güzelliği ise onun yayılmasına ciddi bir etken olmuştur.

ESERLERİ

Tezkirelerde nakledilen birkaç şiir parçasından başka ^CArûzi'nin günümüze ulaşan tek eseri Çahâr Maqâla'dır. Asıl adı Macma^C al-Navâdir olan eser, ihtivâsından dolayı bu adla şöhret kazanmıştır.

^CAvfî, Nizâmî'nin birkaç mesnevî yazdığını ve bunların adlarının kaybolduğunu yazmaktadır.(1)

Târîh-i Guzîda'da şairlere ait bölümde kısaca biyografisinden bahsedilmiş, Nizâmî-i Gancavî'nin çağdaşı olduğu, iyi şiir söylediği ve Macma^C al-Navâdir adlı bir eseri bulunduğu yazılmıştır.(2)

Tazkirat al-Şu^Carâ ve Âtaşkada-i Âzar'de Vîs u Râmîn'in, yanlış olarak, ona ait olduğu yazılmaktadır.(3) Davlat-şâh, Nizâmî'nin lâtîf tabiatlı ve şiir ilminde mâhir olduğunu söylemektedir.

1.M.^CAvfî:Lubâb al-Albâb, neşr: Sa^Cîd Nafîsî, 1335 Ş., sh:395

2.H.Mustavfî-i Kazvîni:Târîh-i Guzîda, tash:^CAbd al-Husayn Navâî, Tahran-1339 Ş., sh:753

3.D.Samarqandî:Tazkirat al-Şu^Carâ, neşr:Muhammad Ramazânî, Tahran-1338 Ş., sh:49;

L.Âzar-big-dilî:Âtaşkada-i Âzar, neşr:S.Ca^Cfar Şahîdî, 1337 Ş., sh:352

Amîn Aḥmad-i Râzî, Haft İklîm'inde Nizâmî-i 'Arûzî'den bahsettiği yanlışlarla dolu kısımda, zamanın hoş tabiatlı şairi olduğunu ve nesirde mahâreti bulunduğunu zikretmiştir.(1)

Diğer tezkireler de bu bilgileri aynen tekrarlamışlardır.

Kâtip Çelebi ve Amîn Aḥmad-i Râzî Macma^c al-Navâdir ve Çahâr Ma-
kâla'yi iki ayrı eser olarak zikretmişlerse de bunun yanlış olduğunu-
Rizâ Kulî Hân'ın Macma^c al-Fuṣaḥâ'da belirttiği gibi-M.Ḳazvîni ispat
etmiştir.(2)

Telif tarihi kitapta yer almamasına rağmen bazı karînelerden H.
551-52/M.1156-57 yıllarında yazıldığı anlaşılmıştır.(3)

ÇAHAR MAKALA'NİN KONUSU, KAPSAMI VE TÜRÜ

Eser, yazarın hükümdarların hizmetinde çalışmalarını gerekli say-
dığı kâtip, şair, müneccim ve tabipleri ele aldığı 4 makâleden oluşmakta-
dır. Her makâle o konu hakkında genel bilgilerle başlamakta ve bunları
İrânın edebiyat ve ilim durumu hakkında değerli bilgiler veren hikâyeler
tâkip etmektedir. Çahâr Makâla'nin en önemli özellikleri, çeşitli millet-
lerin yağma ve katliâmlarına rağmen elde kalabilen nâdir eski eserler-
den oluşu; tarihî konular ve başka yerde haklarında bilgi bulunamayan
meşhur kişiler hakkında malûmat vermesidir. Aynı zamanda edebî kıymeti

1.A.A.Râzî: Haft İklîm, neşr: Cavâd Fâzil, tsz., cilt:3, sh:352; ayrıca
yanlışlar için bak.M.A.Ḳazvîni:A.g.e., Mukaddime, sh:y.b.

2.M.A.Ḳazvîni:A.g,e., Mukaddime, sh:z.

Kâtip Çelebi: Kaşf al-Zunûn, İstanbul-1941-43, cilt:1, sh:261
cilt:2, sh:1604

R.K.Hidâyat: Macma^c al-Fuṣaḥâ, neşr: Muzâhir Muşaffâ, 1340 Ş.,
cilt:3, sh:1409

3.M.A.Ḳazvîni:A.g.e., Mukaddime, sh:z.

oldukça büyük olan kitap, bir dereceye kadar tezkire özelliğini taşıyan ve İran şiirini düzenli bir şekilde ele alan ilk eserdir.(1) Davlat-şah Çahār Maqāla ve Lubāb al-Albāb'tan çok faydalanmıştır. Ancak eserde bir çok tarihî yanlışlar bulunmaktadır. Bunları Kazvīnī, Çahār Maqāla neşri- nin açıklamalar kısmında belirtmiştir.

ESERİN YAZMA VE BASMA NÜSHALARI

Munzavī, Çahār Maqāla'nin 28 ayrı nüshasını tesbit etmiştir.(2) Eserin İstanbul'daki bilinen en eski nüshası Munzavī'nin eserinde yoktur. Bu nüsha, H.835/M.1431 yılında Herat'ta yazılmış gayet sahih bir yazmadır. Diğer nüshalarla oldukça farklılık arzeder. Âşir Efendi'deki bu eserin numarası 285 tir.

Diğer önemli nüshalar, British Museum'da H.1017/M.1608 ve H.1273/ M.1856 yıllarında yazılmış olan iki ayrı nüshadır. Bunlardan birincisi güvenilir, ikincisi orta derecede sahihtir. Numaraları Or.3507 ve Or. 2955 tir. Öteki yazmaların çoğu, İran'ın çeşitli kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Çahār Maqāla, Muḥammad A. Kazvīnī tarafından tashihli olarak neşre- dilmiş (Leiden-1909) ve bu, E.G. Browne tarafından İngilizceye çevrilmiş- tir (London-1921). Kazvīnī neşri, ayrıca Muḥammad Moḥṣīn tarafından 1955- 57 yıllarında Tahran'da yeni tashih, şerh ve ilâvelerle yayınlamış; Mo- ḥṣīn metni yalnız kendi şerh ve açıklamalarıyla da neşretmiştir.

Eser zikredilen yerlerden başka Berlin, Bombay, İsfahan ve Hindis- tan'da da birçok defa basılmıştır.

1. H. Massé: A. g. e., sh: 328

2. A. Munzavī: Fihrist-i Nuṣṣahā-yi Haṭṭī-i Fārsī, cilt: 1, Tahran- 1348 Ş., sh: 658

EDEBİYAT TARİHÇİLERİNE GÖRE YAZARIN EDEBİ KİŞİLİĞİ

Browne'a göre Niẓāmī-i ʿArūzī, İran nesircilerinin endikkate şâyân ve ilgi çekicilerinden biridir. O "bu devirde İran nesirlerinden en önemli ikisi, Vaṭvāt'ın Ḥadā'ik al-Sihr'i ve Semerkantlı Niẓāmī'nin Çahār Maḳāla'sidir" der.(1)

Onun nesirdeki başarısı ve üslûbu hakkında birçok edebiyat tarihçisi aynı görüşü paylaşmaktadır. Dr. Şafā, gerek sanatkârane nesirde gerekse akıcı ve fasîh olan sâde nesirde fevkalâde mâhir olduğunu belirtir. O "Üslûbu çok ilgi çekicidir. Makâle başlarında sanatlı ve süslü yazmışsa da diğer kısımlarında daha ziyâde sâde yazmaya çalışmış, daha az sanat yapmış, ancak bazen sec'e başvurmuştur. Kelâmı sağlam, akıcı ve son derece fasîhtir." diyor.(2)

Hemen aynı görüşler, kitabın ilk nâşiri M.A.Kazvini tarafından belirtilmiş, onun derecesine ancak Tārîḫ-i Bayhaḳî, Taẓkirat al-Avliyâ, Gulistân gibi eserlerin ulaşabileceğini söylemiştir.(3)

Malik al-Şuʿarâ Bahār da Çahār Maḳāla'yi eserinde geniş yer vererek incelemiştir. Nesirdeki fevkalâde başarısını zikrederek yazarın, eserini devrindeki kitapların üslûbundan ziyâde eski üstadların üslûbunda yazmak istediğini veya bulunduğu yerdeki büyükler açısından bunu gerekli gördüğünü belirtmektedir.(4)

1.E.G.Browne:A.g.e.,sh:346

2.Z.Şafā:Tārîḫ-i Adabiyât Dar Īrân,Tahran-1347 Ş.,cilt:2,sh:961

3.M.A.Ķazvīnī:A.g.e.,Mukaddime,sh:y.a.

4.M.Bahār:A.g.e.,cilt:2,sh:297-318

II. B Ö L Ü M

İSLÂMÎ DEVRE BAŞLANGICINDAN H.7/M.13.YÜZYILA KADAR

FARS NESRİ VE ÜSLÛP

Sâsânîler devrinde kullanılan ve resmî olan dil, "Pehlevî" adı verilen Orta Farsça idi. İslâmî devrede de atalarının yolunda giden aydınlarca dinî, ilmî ve edebî bir dil olarak epey zaman yaşatılmaya çalışılmıştı. Ancak İslâm âdetlerinin yaygınlaşması, dinî, siyasî ve ilmî bir dil olarak Arapçanın kullanılması karşısında Pehlevî dili ve edebiyatı gevşemeye, çözülmeye yüz tuttu.

Yeni dinle birlikte İranlılar, Arap alfabesiyle yazılan Darî Farsçasıyla İran dili ve edebiyatında yeni bir devir başlattılar. (1) Bu dil başlangıçta Arap diliyle tedericen karışmış, sonraları çeşitli nedenlerle aslından uzaklaşarak Arapçanın ağır etkisi altına girmiştir. İslâmî devrede Fars nesrinin başlangıcına ait elimizde açık bir ^{tarih} mevcut değildir. Ancak bazı kaynaklardaki işaretler, Fars nesrinin eskiliğini H.2/M.8.yüzyılın ilk yarısına kadar çıkarır. Bu tarihten itibaren yazılan, Abû Muslim-i Horâsânî'nin H.132/M.749 yılında Nişabur'a geldiğinde öldürttüğü Bahâfarîd'in kendi mezhebi hakkındaki Farsça bir kitabı; Halife Harûn al-Raşîd'in (H.170-193/M.786-809) isteğiyle Bağdat'a çağrılmış olan ve bu halifenin hizmetinde özel bir

---

(1) Fârsî-i Darî: Saray dili, sarayda kullanılan dil anlamına gelen bu kelime, İrânî dil zümresinin bir lehçesi olup Arap alfabesiyle yazılı edebiyat diline (daha çok M.9-14.yüzyıllar arasında) verilen addır. Sâsânîler devrinde Pehlevî'ye paralel olarak kullanılmaya başlanmış, Horasan ve Mâverâünnehr'de bağımsız İranlı hükümetlerin kurulmasıyla resmî ve edebî bir dil olarak yayılmıştır. Halen İranın resmî dilidir.

yeri bulunan Hintli tabip Kanaka ile Abū Hātām-i Balhī'nin muhtemelen H.2/M.8.yüzyılın sonunda Hintçeden Farsça ve Arapçaya tercüme ettikleri bir eser; H.303/M.915 yılında ölen İran'ın mutezilî savunucusu Abū °Alī Cubbāī'ye nisbet edilen Kuran tefsiriyle ilgili bir kitap; H.4/M.10.yüzyılın ilk yarısında emirlik yapmış olan Ruḡn al-Davla'nin tabîbi Aḥmad bin Muḥammad-i Tabarī'nin "al-Mu°ālaca al-Buḡrāṭiyya" adlı kitabı; Muhtemelen H.4/M.10.yüzyılda yaşamış olan Abū Hafṣ-i Soğdī'ye nisbet edilen bir lügat kitabı; H.4/M.10.yüzyıl şairlerinden Yūsuf-i °Arūzī ve Abu'l-°Alā-i Şūştari'nin Arūza dair eserleri ve Gaznelilerin ilk devirleri meşhur şairlerinden Bahrāmī-i Saraḡsī (ölm:H.5 M.11.yüzyılın başları)nin Hucasta-nāma adlı eseri bunlar arasındadır.(1)

Sāmānlıların H.4/M.10.yüzyılda egemenlik kazanmasından sonra, bu hānedān sayesinde İran'a ait adet ve gelenekler canlanmaya, İran edebiyatı bağımsızlığa kavuşmaya başlamıştır. Mütercim ve yazarların teşvik gördüğü bu devir, Fars nesrinin gerçek bir ilerleme ve yaygınlık kazandığı bir dönem olmuştur.

Diğer taraftan siyasî bağımsızlığın kazanılması ve eski adetlerin dirilmesiyle kahramanlık destanları (şāh-nāmaler) yazılmaya başlanmıştır. Bu yolla yazılan Farsça eserlerden muhtemelen en eskisi, Aḥmad bin Sahl-i Saraḡsī (ölm:H.307/M919)nin maiyetinden olan Āzād-sarv inkidir.

Ancak gerek bu eser, gerek bundan sonra yazılmış birçok şāh-nāmaden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Yalnız Tūs hakimi Abū Mansūr bin °Abd al-Razzāk (ölm:H.350/M.961)ın Abū Mansūr al-Mu°ammari'ye yazdırttığı Şāh-nāmānin mukaddimesi elimizdedir.

1.Z.Şafā:Gancīna-i Suḡan,Mukaddime(Tārīḡ-i Tahāvvel-i Naḡr-i Fārsī) Tahran-1350 Ş.,2.bs.,sh:4

Bu devir yazarları, şāh-nāma düzenlemekten başka dinî, ilmî birçok konularda eser yazmışlardır. Tasavvuf, kelâm, dinî meseleler yanında tarih, coğrafya, tıp, matematik de bu ilimler arasındaydı.

Fars dili ve edebiyatına duyulan bu ilginin en büyük etkeni, İranlıların millî ve sosyal hayatlarında bağımsızlık kazanmaya başlamalarından doğmuş bulunan ve neticede işi edebî bağımsızlığa götürmüş olan bir sevinçti. Diğer önemli bir neden, İslâmî devredeki İranlıların Arap edebiyatı karşısında bir edebiyata ihtiyaç duymaları idi. Arap hâkimiyetinin ilk devrelerinde Arap dili ve edebiyatına âşinâ olanların sayılı olması ve İranlıların kendi dillerinde kitaplara ihtiyaç duymaları da bir başka etkendi. Bütün bunlara ilave olarak padişahların, emîrlerin, bazı büyük devlet adamları ve ileri gelenlerin teşvik ve himâyeleri de yazarların ilmî, edebî, tarihî eserleriyle tercümelerini çeşitli yerlerde yazmalarına zemin hazırladı.(1)

Bu şekilde nesir, H.4/M.10.yüzyılda şiirde sağlanan başarıyla birlikte ilerledi ve sonraki devirlerde meydana gelen bütün olumsuz şartlara rağmen gelişip semereli bir hal aldı.

H.5 ve 6/M.11 ve 12.yüzyılda da muhtelif yazarlar, çeşitli eserler yazdılar. Bu iki asırda Fars nesrinde konular daha da çoğaldı. Tarih, siyaset, sosyal konular, çeşitli edebî meseleler yanında felsefe, tıp, matematik, astronomi, tefsir, fıkıh, kelâm, coğrafya, biyografi ve özellikle tasavvufa dair birçok eser yazıldı. Edebî dil yani Darî Farsçası bu kitaplarda olgunluğa ulaşmış; bu yüzyıllarda padişah mektuplarının Farsçaya dönüşmesi de Fars nesrinin gelişip yayılmasına vesile olmuştur. Gazneliler, Selçuklular, Gûrlular gibi devletlerin fetihleri sonucunda Darî Farsçasının önemli ölçüde yaygınlaşması,

ayrıca öğrenim ve inceleme merkezlerinin çoğalmasıyla yazarların kültür seviyesinin yükselmesi, edebî merkezlerin, koruyucu ve teşvik edici devlet büyüklerinin çoğalması; tekkelerde, zâviyelerde Fars nesrinin nazımla birlikte yer alması da Fars nesri lehine önemli faktörlerdir. Tasavvufun yayılması ve bu mezhep sâliklerinin kendi inançlarını açıklayıcı kitaplar yazmaya özen göstermeleri de yine Fars nesrinin yayılmasına yardımcı olmuştur.

Bu devirde İran, Arap dili ve edebiyatının gerçek sığınağı sayılan hilâfet merkezinden yavaş yavaş kopmaya başlamıştır.

Fars dilinin gelişmesi ve bütün İranda resmî ve edebî bir dil olarak kullanılması, hem bu devirde Fars nesrinin yayılması hem de fikirlerin ve üslûpların çeşitlilik kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Başlangıçta çok sâde, akıcı ve konuşma diline yakın olan Fars nesri, henüz Arap dilinin etkisi altına girmemiş bir üslûba sahipti. Nesre Arapça kelimeler gayet az girmiş, hatta ilmî eserlerde bile Arapça kelime ve terkip kullanmamaya mümkün merteye gayret edilmiştir. Pehlevîye ve Pehlevî nesre ait özellikler, kolaylık, îcâz ve sonraları Arap dili ve edebiyatının etkisiyle fesahat kusurlarından sayılmış olan-fiil ve terkip tekrarları, bu devrin belli başlı özelliklerindendir.

Eğitim ve öğretimin yaygınlaşması, ilmî ve edebî fikirlerin gelişmesi ve konuların çoğalmasıyla bu üslûp da gelişmeye başlamış, Sâde nesir H.5 ve 6/M.11 ve 12.yüzyıllarda olgunluğa yüz tutmuş fakat aynı zamanda Arapça karışık sanat ve tekellüfe meyilli bir üslûp da kullanılmaya başlanmıştır.

Bu devirde sâde nesirle yazılan meşhur eserler: Tanınmış yazar ve tarihçi Abu'l-Faẓl Bayhaķī (ölm: H. 470/M. 1077)nin "Tārīḫ-i Bayhaķī"

si; ünlü vezir Nizām al-Mulk (ölm: H. 485/M. 1092) ün "Siyāsat-nāma"-si; 'Unşur al-Ma'ālī Kaykāvus bin Vaşmgīr (ölm: H. 492/M. 1098) in "Kābūs -nāma"si; meşhur İsmailī mensubu şair ve yazar Nāşir-i Hüs-rav (ölm: H. 481/M. 1088) in eserleri; Muḥammad bin Munavvar'in H. 553-599/M. 1158-1202 yılları arasında yazmış olması gereken "As-rār al-Tavḥīd"; büyük âlim Muḥammad Gazālī (ölm: H. 505/M. 1111) ; kardeşi Aḥmad Gazālī (ölm: H. 520/M. 1126) ve meşhur sūfī 'Ayn al-Kuzāt Hamadānī (ölm: H. 525/M. 1130)in eserleri vb.dir.

Zikrettiğimiz bu yazarlar ve benzerleri, sâde Fars nesrini eserlerinde son derece kuvvetli ve olgun bir seviyeye ulaştırmışlardır. Fars nesri bu haliyle H. 7. yüzyılın başlarına kadar yer alan uzun bir devrede kullanılmış ve bu üslûpla büyük belâgat örnekleri verilmiştir.

Bilgin, mutasavvıf; tarih, destan vb. yazarlarının dili olarak yaşayan sâde nesir, Moğollardan günümüze kadar uzanan devrede ortadan kalkmadıysa da, Darī Farsçasının Arap diliyle tedricen asırlar boyunca karışması gibi, Arapça kelime, terkip, temsil ve şiirlerin nüfuzuna girerek H. 6. yüzyıl sonuna kadar koruduğu aslı şeklini yitirmiştir.

Bu sırada H. 5. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Arap Dili ve Edebiyatında daha önce kullanılmaya başlanmış bulunan seci ile Fars nesrinde, özellikle sūfîlerin başlattığı sâde fakat secili ve kâfiyeli bir üslûp ortaya çıktı. Dr. Şafā'nın eski İran hece şiirinin takipçisi olarak değerlendirdiği "naşr-i mavzūn", ona göre "naşr-i maş-nū" dan ayrı bir üslûptur. Zira bu üslûpta sadece vezin, âhenk ve kâfiye vardır. Oysa Naşr-i maşnū' sec'in yanında birçok sanat, kullanış

tarzı, şâhid ve meseller getirme gibi özellikleri de içerir. Dolayısıyla yalnızca seci, bir nesri fennî yapmak için yeterli değildir.(1)

Bu şekilde ilk nağr-i mavzûn örneklerine nâdiren Muḥammad bin Munavvar'ın "Asrâr al-Tavhîd (telifi: H. 553-599/M. 1158-1202) ve Abu'l-Ḥasan Hucvirî (ölm: H. 465/M. 1072)nin Kaşf al-Maḥcûb'unda rastlıyoruz.

Fars dilinde sec'i ilk olarak ve şüphesiz en mükemmel şekilleriyle kullanan, büyük sūfî Ḥ'āca 'Abd-Allāh Anşārî (ölm: H. 481/M.1088) olmuştur. Araçça eserlerinde sâde ve hemen hemen secîsiz bir dil kullanan bu sūfî, başta "Munâcât"ı olmak üzere "Kanz al-Sâlikîn"ini ve daha bazı risâlelerini nağr-i mavzûn ile yazmıştır.(2)

Ḥ'āca 'Abd-Allāh Anşārî'nin üslûbunu öğrencisi ve mürîdi Abu'l-Faḫr Raşîd al-Dîn al-Maybudî, H. 520/M. 1126 da yazdığı "Kaşf al-Asrâr va 'Uddat al-Abrâr" adlı tefsiriyle takip etmiştir.

Bu üslûbu daha sonraki asırlarda sūffiler ve vâizlerin devam ettirdiğini görüyoruz. Örneğin Farîd al-Dîn 'Aṭṭâr (ölm: H. 627/M. 1129) "Taḫkirat al-Âvliyâ"sını, âriflerden herbirinin hâl tercümesi başında vezinli ve kâfiyeli ibareler kullanarak süslemiş; H. 6. yüzyılın meşhur mütekellimi Muḥammad bin 'Abd al-Karîm Şahristânî (ölm: H.548 / M.1153) konuşmalarında secîli güzel cümleler kullanmış; Sa'dî (ölm: H. 691-694/M. 1292-1295) Gulistân'ını bu üslûpla ebedileştirmiştir.

Nesr-i Fennî ile birlikte yayılmaya başlayan secî, sonraları o kadar çoğalmıştır ki âdeḫâ, nesirde esas alınması gereken mânâ

1. Z. Şafâ: A.g.e., sh: 31

2. A. Ateş: "Secî", İslâm Ansiklopedisi, cilt:10, İstanbul-1980, sh: 310

kaybolmuş, yerini sec'in âhenkli kelimelerine bırakmıştır.(1)

NESR-İ FENNÎ

H. 6 / M. 12. yüzyılda şiirde olduğu gibi nesirde de çeşitli lâfzî ve mânevî sanatlar, tekellüfler, mükerrer seciler, müterâdif cümleler kullanılmaya başlamış, Arapça ve Farsça şiirlerden şahid getirme, meseller ve çeşitli ilmî terimler kullanma, Kur'an'dan telmih ve istidlâllerde bulunma, tavsiflerle sözü uzatma bu üslûpta ortaya çıkmıştır. Fazîlet gösterme, Arapça bilirliği ispat, sayısız Arapça kelime ve terkîp kullanma bu devrin belli başlı özelliğidir. Kitap ve risâlelerin yanında vaaz ve nasihatlerde de sözü vezinli ve kâfiyeli kullanma, sec'e pek müsait olmayan Fars diline gereksiz birçok Arapça kelime girmesine neden olmuş, zaman zaman Farsça gramerine uygun olmayan kullanışlar ortaya çıkmıştır.

Belli başlı özelliklerini zikrettiğimiz bu nesir türü, Fars dili ve edebiyatına Arapçadaki yazarlık üslûbundan geçmiş, H. 6. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sür'atle yayılmıştır.

Arap nesrinde sâde üslûbu takip eden bir grup yazar, H. 4. yüzyılın ortalarından itibaren Arap nesrinde secîli ve tasannulu bir üslûba başlamışlardır.

Öncüleri arasında, İbn al 'Amîd (ölm: H. 360/M. 970), Şâhib bin 'Abbâd (ölm: H. 385/M. 995), Abû Bakr al-H'ârazmî (ölm: H. 333/M. 993), Badî' al-Zamân al-Hamadânî (ölm: H. 398/M. 1007) gibi edip ve şairlerin bulunduğu bu grubun, padişahlık ve kardeşlik mektuplarıyla bazı edebî

eserlerde başlatarak, zamanla olgunlaştırdıkları sanatkârâne üslûp, H. 5. yüzyıldan itibaren Arap edebiyatı ile uğraşan İranlılara örnek olmuştur.(1)

H.4. yüzyıldan sonra kurulmuş olan medreselerde ders dilinin Arapça oluşu, edebî ilimlerde mahâretin Arap diliyle kazanılması, Arap ediplerinin manzum ve mensur eserlerini okuyup incelemeyi kaçınılmaz kılıyordu. Tabiatıyla bu yolla Arapça fennî nesre teveccüh hâsıl oluyor, bu durum sonradan yazılan Farsça eserleri de etkiliyordu.

Bu tarzın padişahlık ve kardeşlik mektupları, hikâyeler ve edebî yönü ağır basan eserlerde kullanılmaya başlanması, İranlıların İslâm (Arap) hükûmetinden tamamen kopması ve sonuçta Farsça eser yazmaya daha çok önem verilmesi, Dârî Farsçasının bütün İran'a yayılarak yeni politik, edebî ve ilmî merkezlerin oluşumuyla birçok yeni sözcük, terkip ve terimlerin kullanılması; yine bu nedenle yeni gramer kurallarının ortaya çıkması, bu üslûbun süratle gelişip olgunlaşmasına neden olmuştur.

Öte yandan nesirde şiir kullanma âdeti yaygınlaşmış, bu yolla sanatkârâne bir şekilde anlatımı zenginleştirmek mümkün olmuştur.

Özellikle çeşitli yerlerde kurulan medreseler vasıtasıyla ilmî, edebî fikirlerin gelişmesi sonucu nesirde konuların dairesinin genişlemesi de üslûbun değişme nedenlerinden biridir. (2)

Ayrıca ilmî eserlerin Fars diliyle yazılışı, yeni terim ve de-

---

1. Z. Şafâ: A.g.e., sh: 40

2. Z. Şafâ: Tārîh-i Adabiyât Dar Īrân, cilt:2, Tahran 1339 H.Ş. (4.bs), sh: 879 vd.

yimlerin kullanılmasına ve konuyu açıklama için özel usûller meydana getirilmesine neden olmuştur.

Bu gelişmeler neticesinde, ilk Fennî Nesir, H. 6. yüzyılın ortalarında Abu'l-Ma'âli Naşr-Allâh-i Munşî (ölm: H. 6. yüzyılın ilk yarısı)nin H.536/M.1141 yılında tercümesini yaptığı Kalila va Dimna ile başlamıştır. Tamamiyle fenni bir nesir olmamakla birlikte tekel-lüflü eserlerin öncüsü sayılan bu kitapta yazar, sanata oldukça mey-letmesine rağmen, fesâhat ve belâgati bozacak hiçbir harekette bulunmamış, bu nedenle de nesri, H. 6. yüzyıldan itibaren kâtipler için örnek olmuştur.

Az bir zaman sonra Harezmsah Atsız'ın ünlü kâtibi Raşîd al-Din Vatvât (ölm:H. 573/M.1177), yazılarında bu üslûbu kullanmaya başlamış, yine bu günlerde Kâzî Hamîd al-dîn Balhî (ölm: H. 559/M. 1163) Arapça makame kitaplarında teklitle meydana getirdiği ünlü "Maqâmât-i Hamîdî" adlı eserini yazmıştır. Her makamede bir hikâye tahayyül ederek konu-larını Arapça, Farsça çeşitli şiir, mesel ve şevahidle süslediği, tav-siflerle sözü uzattığı bu eser, çabuk şöhret bularak zamanın ders ki-tapları arasına girmiştir.

Maqâmât-i Hamîdî'yi Nizâmî-i 'Arûzî'nin H.551/M.1156 da telif ettiği "Çahâr Maqâla"si takip etmiştir. Eserin özellikle ilk iki bö-lümü olan kâtiplik ve şairlikle ilgili makalelerin başında sanata ve sec'e temayül edilişi, bu üslûbun tamamen yaygınlaşmadığını ve her ya-zar ve kâtibin ona rağbet etmediğini göstermektedir.(1)

1. Z. Şafâ: Gancîna-i Suhan, mukaddime, Tahran 1350 H.Ş, sh: 42

Bu üslûba daha çok rağbet edenler ise, örneğin: Harezmsah 'Alâ' al-Dîn Tokiş'in kâtibi, "Al-Tavassul ila't-Tarassuŝ" sahibi Bahâ' al-Dîn Muḥammad bin Mu'ayyad-i Baġdâdî (ölm:?) ; Sencer'in kâtibi "Atabat al-Kataba" sahibi Muntahab al-Dîn Badî^c (ölm:?) gibi mektup yazarları (mutarassil) olmuştur.

Fennî nesir, zamanla öyle bir gelişme göstermiştir ki artık önceden tercüme edilmiş eserler yeniden fakat sanatkârâne bir nesirle kaleme alınmaya başlamıştır. Örneğin Zahirî-i Samarḳandî (ölm:?)nin Sindbâd-nâma'si, Dakâyîk-i Marvazî (ölm:?)nin Baḫtiyâr-nâma'si, Muḥammad bin Gâzi-i Malat'yavi (ölm:?) ve Sa'd al-din Varâvîni (ölm:?)nin ayrı ayrı tercüme ettikleri Marzubân-nâma bu tür eserlerdendir. Nesr-i fennî, H. 6. yüzyılın sonlarından itibaren tarihçilere de sirayet etmiştir.

Önceleri, bu üslûbun olgunlaşmasıyla birçok fasîh ve belîğ eser vücuda getirilmiş, fakat sonraki devirlerde sanat yapmada ifrata düşülerek lâfız mânaya tercih edilmeye başlanmıştır. "Fesat çağı" diye adlandırılabilir olan bu sonraki devirde nesir üslûbu, lâfazanlık, gösterişçilik, tekellûf dolu Arapça lâfızları zikretme, az'mânâ, çok kinâye, itnâb yapma, dindarlık, zühd ve fazilet gösterisi şeklinde cereyan etmiştir.

H. 6. YÜZYILDA YAZILMIŞ MEŞHUR ESERLER

TARCUMĀN AL-BALĀĀ: H.5. yüzyılın ikinci yarısı ve 6. yüzyılın başlarında yaşamış edip Muḥammad bin 'Omar al-Rādūyānī'nin edebi bilgilerle ilgili eseridir.

NAŞĪHAT AL-MULŪK: Muḥammad Gazālī'nin H.503/M.1109 da Sultan Sencer için yazdığı eseridir. Konusu, din üzerine bina edilmiş amelî hikmettir.

FĀRS-NĀMA: İbn al-Balḫī'nin H.511/M.1117 den önce yazdığı eseridir. İslâmdan önceki tarih ve Fars coğrafyası için değerli bir kaynaktır. Nesri sâde, akıcı ve çok sağlam olup, kusurlardan arınmıştır. Bazı konulardan dilinin ve yazısının eski liği anlaşılmaktadır. Arapça lûgatler az değildir.

AL-KIFĀYA: İmam al-Baġavī al-Şāfi'î (ölm: H.516/M.1122)nin şāfiî fıkhnına dair yazdığı eseridir. H.6. yüzyılın başlarında kaleme alınmıştır.

İSKANDAR-NĀMA: Büyük İskender hakkında H.6. yüzyılda yazılmış bir eserdir. Müellifi belli olmayan eserin üslûbu son derece sade , akıcı ve güzeldir. Birçok Farsça eski kelime ve terkibi ihtiva eder.

KAŞF AL-ASRĀR VA 'UDDAT AL-ABRĀR: Farsça önemli tefsirlerden biridir. Eseri, Abu'l-Faẓl Raşīd al-Dīn al-Maybudī H.520/M.1126 da yazmıştır.

SAVĀNĪH AL-'UŞŞĀK: Aḥmad Ġazāli (ölm: H.520/M.1126)nin aşkın sırları, halleri ve mânâlarına dair yazdığı irfânî bir eserdir. Üslûbu çok sade, o derecede de özlü ve mânâ doludur.

MÜCMAL AL-TAVĀRĪH VA'L-KİŞAŞ: H.520/M.1126 yılında yazılmış olan eserin müellifi belli değildir. Üslûbu çok sâde ve tekellüften âzâdedir. Arapça kelimeler çok azdır. Yazarın zamanından biraz daha eski bir üslûbu vardır.

YAZDĀN-ŞİNĀHT: 'Ayn al-Kuzât al-Hamadānī (ölm: H.525/M.1130)nin yazdığı bu eserde hikmet, ilâhî meseleler ve tabîî ilimler işlenmiştir.

ZAHĪRA-İ H'ĀRAZM-ŞĀHĪ: H.6. yüzyılın ünlü tabîbi Sayyid İsmā'îl Curcānī'nin H.504/M.1110 yılında telif ettiği tıbbâ dair bir eseridir.

KALĪLA VA DĪMNA: Arapça tercümesinden H.6. yüzyılın başlarında Abu'l-Ma'ālī Nasr-Allāh Munşī tarafından Farsçaya çevrilen eser, Fennî nesrin ilk güzel örneği olduğu gibi, bütün Fars edebiyatı içindeki şaheser nesirlerden biridir.

HADĀ'İK AL-SİHR FĪ DAĶA'İK AL-Şİ'R: H. 6. yüzyılın ünlü şair ve münşisi Raşīd al-Dīn Vatvāṭ'ın yazmaya H.551/M.1156 da başladığı eser, beyân ve edebî sanatlar hakkındadır.

MAĶĀMĀT-İ ḤAMĪDĪ: Kāzī Ḥamīd al-Dīn Balḥī'nin H.551/M.1156 da yazmaya başladığı ünlü eser, ahlâkî ve sosyal nükteler, ârifâne fikirler, tarihî ve felsefî konuları ihtiva eder. Secili ve son derece sanatlı bir üslûbu vardır. Kitap, müteradifler, Arapça ve Farsça şiirlerle süslenmiştir. Buna rağmen akıcı ve anlaşılır bir nesirdir.

ÇAHĀR MAĀĀLA: Çalışmamızın konusudur.

RAVĀ AL-CĪNĀN VA RŪH AL-CANĀN: Abu'l-Futŭh RāzĪ (ölm:H.552/m.1157 civarı)nin yazdığı müteber bir tefsirdir. Lŭgat ve kurallar bakımından yararlı bir eserdir. Sāde nesri, eski ve bağka yerlerde az rastlanan kelime ve terkipleri ihtiva eder.

GAYHĀN-ŐĪNĀHT: KaĥĥĀn-i MarvazĪ'nin H.500/M.1106 civarında hey'et ilmi ile uğraşanlar için yazdığı bir eserdir.

'ATABA AL-KATABA: Sultan Sencer'in DĪvĀn-i Rasā'il reisi Muntaĥab al-DĪn BadĪ'nin yazılarını ihtiva eder. Ūslŭbu tasannulu, süslŭ, secili ve itnāba meyillidir. Gayet akıcı ve anlaşılır olan eser, kendinden sonrakimektup yazarlarına örnek olmuştur.

AL-TAVASSUL İLA'T-TARASSUL: Alā' al-DĪn Tokiş (ikt. H.568-596/M.1172-1199)in kĀtibi Bahā' al-DĪn Muĥammad bin Mu'ayyad-i BađdādĪ'nin yazılarını ihtiva eder. Zamanının büyük vazarlarından olan BađdādĪ'nin bu eseri, o zamanki edip ve mektup yazarlarının mŭrĀcaat kitaplarından biri olmuştur. SanatkĀrĀne nesrin fasĪh ve en güzel örneklerindedir.

TĀRĪĤ-İ BUĤĀRĀ: Aslı, SĀmĀnlılar devrinde Arapça olarak yazılmış olan eser, H.522/M.1128 yılında Abŭ Naşr KubavĪ tarafından bazı çıkarma ve ilĀvelerle tercŭme edilmiş, bundan sonra bu esere, Muĥammad bin Zufar bin 'Omar tarafından H.574/M.1178 yılında özetlenerek bazı ilĀveler yapılmıştır. Eldeki bu eser, Buhara'nın tarihi ve SĀmĀnlılardan önceki durumu ile Buhara halkının İslĀmdan önceki ādet ve an'anelerinden bahseder. Eser, çok sāde ve süssŭzdŭr.

ASRĀR AL-TAVHĪD: Muḥammad bin Munavvar'ın Gūrlu hükümdar Ğiyās al-Dīn Muḥammad bin Sām (ölm:H.599/M.1202)a sunduğu bu kitapta ünlü şeyh Abū Sa'īd Abu'l-Ḥayr'ın hayatı ve kerametleri anlatılır.H.553/599 yılları arasında yazılmış olması gereken eserin üslūbu gayet sâdedir. Arapça kelime ve terkipler az kullanılmıştır.

SAMAK-İ 'AYYĀR: Roman yazarlığının en eski örneklerinden biri olan bu eserin yazıldığı tarih bilinmemektedir. Ancak bazı karinelere, onun Selçukluların son devirlerinden önce telif edildiği anlaşılmıştır. Sâde bi dille yazılmış olan eser, asırlarca halkın ilgilendiği bir kitap olmuştur.

TĀRĪḤ-İ BAYHAQ: Abu'l-Ḥusayn-i Bayhaqī (ölm: H.565/M.1169)nin Bayhaq tarihi ve coğrafyasına dair yazdığı eseridir. Yazıldığı devrin önemli şahıslarına ve olaylarına da yer verilmiş olan eserde , Farsça kısımlar genellikle uzun Arapça cümlelerle karıştırılmış ve konular içinde âyet, hadis ve Arapça şiirler getirilmiştir.

SĪNDBĀD-NĀMA: H.6. yüzyılın ünlü yazarlarından, İlikhanlı Kılıç Tamgaç Han'ın Dīvān-i Rasā'il reisi olan Zāhīrī-i Samarkandī'nin tercümesi olan eser, eski Hind hikâyelerinden biridir. Daha önce Nūḥ bin Mansūr-i Sāmānī (ikt: H.365-387/M.975-997) zamanında Ḥ'āca 'Amīd Abu'l-Favāris-i Fanārūzī'nin çevirdiği bu eseri sâde bulan Zāhīrī, onu Arapça ve Farsça şiir ve şevahidle süslemiş ve sanatkârâne nesirde güzel bir örnek vermiştir.

RAVZAT AL-'UKŪL: Muḥammad bin Ğāzī al-Malaṭyavī'nin H.597/M.1200 de "Marzubān-nāma"den yaptığı bir çeviridir. Kalila va Dimna tarzında yazılmış eserde sanatkârâne nesir, Arapça ve Farsça birçok mesel ve

şevahidle süslenmiştir. Kuşlar ve vahşi hayvanların dilinden hikmetli masal, temsil ve hikâyeleri kapsayan bu eser, H.4. yüzyılın ortalarında Taberistan emirlerinden Marzubân bin Rustam tarafından eski Taberistan diliyle yazılmıştır. Eser ayrıca H.7. yüzyılın başlarında Sa'd al-Din Varâvîni tarafından da sanatkârâne bir nesirle tercüme edilmiştir.

Ç A H A R M A K A L A ' N İ N
D İ L V E Ü S L U P Y Ö N Ü N D E N İ N C E L E N M E S İ

ESERİN MORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

1. Fiilleri önekle kullanma: Eski nesirde çok rağbet edilen fiil önekleri, bazen fiili te'kit eder, bazen fiilin anlamına etkide bulunur, bazen de fiile müstakil bir anlam kazandırır. (1)

BĀ-YĪ TA'KİD:

(۳/۸) فی الجملة این پادشاه بزرگ و خداوند عظیم را می بایید دانست که...

Büyük padişah ve yüce efendinin bilmesi gerekir ki...

(۹۸/۵) و آنرا امیر داد بدانسته بود

Ve Emir Dad onu bilmişti.

Bazen mastarların başına gelir:

(۲۲/۱) عادت باید کرد بخواندن کلام رب العزه

Yüce rabbin kelâmını okumayı adet edinmeli.

Az olarak, ba-yi ta'kid ile fiil arasına başka bir kelimenin girdiği de görülür:

(۱۰۹/۱۴) همه موافق افتاد و شفا بحاصل آمد .

Hepsi uygun geldi ve şifâ hâsıl oldu.

بر :

(۸۸/۴) و شاهنامه بر گرفت و بطبرستان شد بنزدیک سپهبد .

Ve Şah-nama'yi alıp Taberistan'a, Sipahbud'un yanına gitti.

(۸۶۹۷) روی پادشاه خداوند عظیم بر افروخت و بشاشتی در طبع لطیف او پدید آمد .

Yüce padişah efendimizin yüzü parladı ve tabiatinde güzel bir hal ortaya çıktı.

اندر- در :

(۱۶/۵) و آن قوتها که نبات داشت با خود آورد ، و در قوت او را در افزود .

Bitkilerin sahip olduğu güçleri kendisiyle getirdi ve ona iki kuvvet kattı.

(۹۹/۱۳) و کار را منتظر بنشست تا که رمضان اندر آمد و بیغداد بردست آن جماعت شهید شد.

Ve işini (ölümünü) gözleyerek oturdu; neticede Ramazan ayı girdi ve Bağdatta o topluluk eliyle şehit oldu.

باز: (۵/۱۱) و اندر و باز نماید که پادشاهی خود چیست و پادشاه کیست.

Ve onda bizzat padişahlığın ne, padişahın kim olduğunu açıklar.

(۲۴/۱۴) و سر از ربه اطاعت بکشید و عمال بخوار و سمناک - فرود

فرستاد و چند شهر از کومش بردست فرو گرفت.

Ve başını itaat halkasından çıkardı. Hār ve Simnak'a temsilciler göndererek Kumiş bölgesinden birkaç şehir ele geçirdi.

(۲۶/۵) تا تاش برسید و از شهر بر گذشت و در مقابل او فرود آمد.

Nihayet Taş ulaştı. Şehirden geçerek onun karşısına indi.

فراز: (۱۰۹/۳) و بیدم و بمعلجت مشغول شدم. و آنجا دین باب، فراز آمد بجای آوردم.

Onu gördüm ve tedavisiyle meşgul oldum. Bu konuda gerekeni yerine getirdim.

همی:

(۳۴/۴) نقش او در دل همی آویخت و رنگ او بجان همی آمیخت.

Onun nakışı gönülde işleniyor, rengi cana karışıyordu.

(۵۲/۹) که دلهای ما آرزوی فرزند همی برد و جان ما از اشتیاق بخارا همی برآید.

Gönüllerimizi evlat arzusu çekiyor, Buhara'nın özlemiyle canımız gidiyor.

2. Şart cümlelerinde fiillere yā-yi şartî getirme: Eski devirde çokca görülen bu kullanışa Çahār Makāla'de daha az rastlanır:

(۲۴/۱۰) اگر قرآن نیکو بدانستی در آن واقعه بدین آید نرسیدی .

Eğer Kur'anı iyi bilmeseydi o olayda bu ayete ulaşamazdı.

(۴۶/۱۵) و اگر سلطان محمود دانسته بودی همانا که آن آزاد مرد را محروم و مأیوس نگذاشتی .

Ve eğer Sultan Mahmut bilmiş olsaydı, herhalde o asil kişiyi mahrum ve üzüntülü bırakmazdı.

3. Māzī-i İstimrārī'yi daha çok yā-yi machūla ile kullanma:
(۵۸/۳) فرخی از سیستان بود پسر جولوغ، غلام امیر خلف بانو، طبعی بغایت نیکو داشت و شعر خوش گفتی، و چنگ ترزدی، و خدمت دهقانی کردی از دهاقین .

Emir Halaf Bānū'nun kölesi Culūg'un oğlu olan Farruḡī, Sīstanlı idi. Gayet güzel bir yaratılışı vardı. Güzel şiir söyler, iyi çeng çalardı. Dihkanlardan birinin hizmetinde bulunuyordu.

4. Gelecek Zamanı, Geniş Zaman sıygasında kullanma:
(۹۱/۱۱) گفت: تو از جانب مشرق بکشتن من آمدی نه بعلم نجوم خواندن، ولیکن از آن پیشیمان شوی و بنجوم بخوانی و در آن علم بکمال رسی و در امت محمد صلعم از منجمان بزرگ یکی توشوی .

Dediki: Sen Doğu tarafından beni öldürmek için geldin, nücūm ilmi okumaya değil. Fakat bundan pişman olacaksın. Nücūm okuyup bu ilimde olgunluğa ulaşacak ve Muhammed ümmeti içinde büyük müneccimlerden biri olacaksın.

(۹۳/۹) از امروز تا سه روز دیگر از آن رنج خلاص یابد و خلعت و تشریف پوشد و باز عزیز و مکرم گردد .

Bugünden itibaren üç gün içinde o dertten kurtulacak, hil'at giyecek, tekrar sevgili ve şerefli olacak.

(۱۰۱/۱۵) پادشاه دل فارغ دارد که همین ساعت ابر باز شود، و درین پنج روز هیچ نم نباشد .

Padişah gönlünü rahat tutsun; zira hemen şu anda bulut açılacak ve bu beş gün içinde hiçbir yağış olmayacak.

5. Hafifletilmiş mastar yerine Mastar getirme; ancak bu durumda Muhaffef mastar ve İltizâmî sıygalarının kullanıldığı da görülür:

Gelecek Zamanda:

(۳/۴) اما من بنده مخلص در این کتاب بجای مدح و ثناء این پادشاه از کار انعامی
خواهم کردن که ...

Fakat ben samîmî köle, bu kitapta padişahı övme yerine, onların bağışlarını, lütuflarını anlatacağım.

Yeterlilikte:

(۵۴/۹) و که تواند گفتن که بدین عذابی که او در مدح همی گوید درین قصیده ...

Ve onun bu kasidede övgü konusunda söylediği şu güzellikte bir beyti kim söyleyebilir!

Gereklilikte:

(۷۳/۱۵) بضرورت دیگر شعرا را خدمت او همی بایست کردن .

Zorunlu olarak diğer şairlerin ona hizmet etmesi gerekiyordu.

İlk devirlere ait olan bu özellik, H.6/M.12.yüzyıldan sonra yerini hafifletilmiş mastarlara bırakmıştır. Bu kullanım, Kalila vaDim-na'den daha azdır ve bu konuda fesâhat gözetilmiştir.(1)

6. Bileşik fiillerde, daha çok Arapça mastarlarla fiil yapılmıştır. Örn: Etkilenmek, مشغول شدن; Meşgul olmak, منغعل شدن

Savaşmak, مصاف کردن; Çıkarmak gibi. استخراج کردن

7. Af^cāl-i Vaşfî: H.6/M.12.yüzyıldan sonra kullanılan bu tarza yer yer Çahār Maqāla'de de rastlanmaktadır:

(۵۹/۱۳) و حریفان در هم نشسته و شراب همی نوشند و عشرت همی کنند .

Dostlar karşılıklı oturup içki içer ve işret yaparlar.

1. M. Bahār: Sabk-Şināsī, Tahran-tsz., cilt:2, sh:59

(۱۱۷/۱۲) هفتم روز غلام محمد زکریا در رسید بران استر نشسته و اسب را جنیبت کرده و نامه عرضه کرد .

7.gün Zekeriyâ oğlu Muhammed, o katıra binip ati yedeğine almış olduğu halde ulaştı ve mektubu sundu.

(۱۲۷/۱۱) پس خواجه بر نشست همچنان با کویه در سرای بیچار آمد، و با تنی دود رفت، و کار دی بدسته گرفته گفت. . . .

Sonra efendi ata bindi; öylece bir grup insanla hastanın evinin kapısına geldi. İki kişiyle içeri girdi ve eline bir bıçak alıp dedi ki...

8. گرفتن ile başlama bildiren bileşik fiil kurma:

(۳۸/۵) اتمتگین چون میدان تنها یافت دست بظلم برد و از بخارا استخراج کردن گرفت.

Atam-tagin meydanı boş bulunca zulmetmeye ve elini Buhârâ'dan dışarı çıkarmaya başladı.

(۵۱/۷) زمستان آنجا مقام کردند و از جانب سجستان نارنج آوردن گرفتند .

Kışın orada konakladılar ve Sistan'dan narenciye getirmeye başladılar.

(۱۳۲/۲) و آن کسر آغاز کرد و نام محلتهها گفتن گرفت.

Ve o kişi başladı; mahallelerin adını söylemeye koyuldu.

9. Cümlede olumsuzluk edatıyla râbîta ve fiilin arasını ayırma:

(۹/۷) درین مختصر نه جای شرح و بسط آن بود .

Bu kısa eser onun açıklama yeri değildir.

(۷۴/۶) نه بس روزگاری بر آمد که رشیدی در رسید .

Çok zaman geçmeden Raşidi ulaştı.

(۱۱۶/۱۲) اگر بمکافات آن جانب نبرم نه پسر زکریا ام .

Eğer onun karşılığında senin canını almazsam Zekeriyâ'nın oğlu değilim.

10. بود i çok kullanma:

(۷/۱۲) و چون اصل مخلوقات نیستی است، روا بود که باز نیست شوند .

Yaratıkların aslı yokluk olduğundan, tekrar yok olmaları uygundur.

(٤٢ / ٥) و بایهام قوتهای غضبانی و شهوانی را برانگیزد ، تا بدان ابهام طباع را انقباضی و انبساطی بود .

Ve şüpheye düşürmekle, tabiatların açılıp kapanması için şehvet ve öfke duygularını tahrik eder.

(١٠٩ / ١٤) پس طیب باید که نیکو اعتقاد بود و امر و نهی شرع را معظم دارد .

Sonra tabip iyi inançlı olmalı, dinin emir ve yasağını yüce tutmalıdır.

11. Meçhûl sıygasında شدن yerine آمدن i kullanma:

(٧ / ٨) و چون باستقصا تأمل کرده آید این سلسله اسباب بکشد تا سببی که او را وجود ازغیری نبود .

Ve iyi bir araştırmayla düşünülünce bu sebepler silsilesi, varlığı başkasından olmayan bir sebebe ulaştırır.

(٢٠ / ٤) و ظاهر گردانیدن ترتیب و نظام سخن در هر واقعه تا بر وجه اولی و احری ادا کرده آید .

Ve her olayda sözün tertip ve düzenini göstermek; böylece lâıyık olduğu şekilde yerine getirilir.

12. ZAMİRLER:

(٣٢ / ٥) و آن دختری بود که در جمال بر کمال بود و در آن yerine او فضل بی مثال .

Ve o, güzellikte noksansız, fazilette eşsiz bir kız idi.

وی او, yerine آن :

(٥١ / ١) ازین بسیار بتوان خورد بسبب مائیتی که در او ست .

Ve kendisindeki sululuk nedeniyle ondan çokca yenebilir.

(٧٥ / ٧) بزرگ دیهی است، و از وی هزار مرد بیرون آید .

Büyük bir köydür; ondan bin kişi çıkar. (Bin kişilik büyük bir

köydür.)

آنها yerine ایشان :

(٢٤ / ١) و آنها که او را برین بعث همی کنند ناقص این دولت اند نه ناصح .

Onu bu işte kışkırtanlar bu devletin öğütçüleri değil, bozguncularıdır.

:ایشان yerine آنها

(۸۸/۱) اما علم هیأت علمی است که شناخته شود اندرو حال اجزاء عالم علوی و سفلی و اشکال و اوضاع ایشان و نسبت ایشان با یکدیگر...

Hey'et ise kendisinde, ulvî ve süflî alemin cüzlerinin, bunların şekil ve durumlarının ve birbirlerine nisbetlerinin tanıtıldığı bir ilimdir.

Bu tür kullanışlar ilk devrelerde olduğu gibi Çahâr Makâla'de de fazla miktarda görülür.

13. Arapça mastarlara yâ-yi maşdariyat getirme:

(۲۱/۴) الا بکسی که در این باره مضایقتی نمود باشد و تدبیری کرده و خرد ه ای فرو گذاشته و از بساطی فزوده که خردان را موافق مکاتبت نشمرد و ملائم مراسلت نداند. در این موضع دبیر را دستوری است...

Ancak bu defa zorluk göstermiş, küçüklüğü bırakıp büyüklük taslamış ve haddi aşmış olan bir kimseye gelince-ki artık akıl onu yazışma ve mektuplaşma için uygun görmez-; bu durumda kâtibe izin vardır.

(۲۸/۱۴) صاحب کافی اسمعیل بن عبّاد الرازی وزیر شهنشاه بود و در فضل کمالی داشت.

Şāhib Kāfī İsmā'īl bin Abbād al-Rāzī padişahın veziri idi. Fazîlette olgunluk sahibiydi.

14. يک yerine یکی nin çok kullanılması:

(۳۴/۷) و از جمله تکلف که فضل آن روز کرده بود یکی آن بود که چون مامون بمیان سرای رسید طبقی پر کرده بود از موم بهیأت مروارید گرد، هر یکی چون فندق، در هر یکی پاره ای کاغذ، نام دیهی برونشسته، در پای مامون ریخت.

Fazl'ın o gün yapmış olduğu külfetli işlerden biri de şuydu: Ma'mūn evin ortasına gelince herbirinde, köy adları yazılmış olan kağıt parçalarından birer tane bulunan, fındık büyüklüğünde yuvarlak inci şeklindeki mumlarla doldurmuş olduğu tabağı Ma'munun önünde döktü.

یکی den başka يك ve yā-yi vahdat (veya yā-yi tankīr) de kullanılmıştır. Bir kimse ya da şey sözkonusu olduğunda bazen Arapçadaki

فقییر من الفقراء ، یوم من الايام vb. ibâreler tarzında kullanışlar görülür. Örn:

(۲۲/۱۲) اسکافی دبیری بود از جمله دبیران آل سامان .

İskāfī, Sāmānilerin kâtiplerinden biri idi.

(۵۴/۶) چند بیت بگفت که يك بیت از آن بیتها این است.

Birkaç beyit söyledi ki, onlardan biri şudur...

15. ÇOĞUL: Çahâr Makâla'de Arapça kelimelerin Arapça kurallarla yapılmış çoğul şekli kullanılmıştır. Önceki eserlerin aksine olan bu durum oldukça fazladır. Bununla birlikte Arapça kelimelerin Farsça kuralla çoğul yapıldığı da görülmektedir.

16. : مر

(۱/۱) حمد و شکر و سپاس مر آن پادشاهی را که عالم عود و معاد را بتواسط ملائکه کروی و روحانی در وجود آورد .

Hamd, şükür ve övgü, dönüş alemi (Âhireti) mukarreb ve rûhânî melekler vasıtasıyla yaratan o padişah (Allah)'adır.

(۸۱/۱۳) الحق نیکو خدمتی کرد شهریار مر محمود را ،

Gerçekten Şahriyar, Sultan Mahmut'a iyi bir hizmette bulundu.

17. : اندر yerine در .

(۱۴/۱۳) واو کرهی است سرخ که اندر گل جوی بود و او را گل خواره خواند .

Ve o, nehir çamurunda bulunan kırmızı bir böcektir. Ona Çamuryiyen derler.

(۸۵ / ۸) اندر آن وقت مرا در خدمت پادشاه طبعی بود فیاض و خاطری و هاج .

O zamanlar padişahın hizmetinde cömert bir tabiatım, parlak bir gönlüm vardı.

İlk devirde çok görülen bu kelimelere (اندر ve مر) Çahār Maqāla'de az rastlanır.

18. قوی ، نیک ، شگری ، صعب ، عظیم ، سخت vb. kelimeleri te'kit zarfı ve sıfat olarak kullanma :

(۲۲ / ۱۲) و آن صناعت نیکو آموخته بود و بر شواهد نیکو رفتی و از مضایق نیکو بیرون آمدی .

Ve o sanatı iyi öğrenmişti. Yüceliklere iyi ulaşır, darlıklardan güzelce çıkardı.

(۲۳ / ۸) و آن حرب سخت معروفست و آن واقعه صعب مشهور .

O savaş çok tanınmıştır ve o olay çok ünlüdür.

(۲۵ / ۴) که تاجر عظیم خردمند بود و روشن رای .

Zira Taş çok akıllı ve aydın fikirli idi.

Bu tür kullanım eserde oldukça yaygındır.

19. Genetiv halinde از آن kullanma (az görülür):

(۹۵ / ۴) . . . تا نیک روز پیرزنی بر او آمد و گفت: " پسری از آن من چهار سال است تا بسفر است .

Nihâyet bir gün bir yaşlı kadın ona gelerek dedi ki: Bir oğlum dört yıldır seyahattedir.

(۱۰۳ / ۲) باشنایی غلامی از آن سلطان خویشتن را پینر سلطان انداخت .

Padişahın bir kölesinin dostluğu vasıtasıyla kendisini Sultanın yanına ulaştırdı.

20. Bitişik şahıs zamirlerini mef'ûliyet halinde kullanma:

(۶۳/۱۰) امیر دست داد و جای نیکو نامزد کرد و بپرسید و بنواختن، و بعاطفت خویش امید وار شد گردانید .

Emir, buyur ederek iyi bir yer gösterdi. (Halini, hatırlarını) sorarak (gönlünü) okşadı ve kendi muhabbetiyle onu ümitvâr etti.

(۶۷/۸) حالی صد دینارم فرمود تا برگ رمضان سازم

Şimdilik Ramazan harçlığı yapmam için 100 dinar emretti.

21. این ve آن i Harf-i Ta'rif gibi kullanma (yaygın değildir):

(۳/۸) فی الجملة این پادشاه بزرگ و خداوند عظیم را می بیاید دانست که . . .

Sonuç olarak, büyük padişah ve yüce efendinin bilmesi gerekir ki..

(۲۳/۶) و امیر نوح از بخارا بزاوولستان بنوشت تا سبکتگین با آن لشکر بیایند .

Emir Nuh, Buhârâ'dan Zavulistan'a, Sabuk-tagin orduyla gelsin

diye yazdı.

Tamlamalarda ve sayı ile sayılan şeylerde yâ-yi vahdat, genellikle iki kelime arasında kullanılmıştır: Bu, kelimelerde fesâhatı artırıcı bir özelliktir. (1)

(۲۵/۶) و تا او زنده بود ملک بنی سامان رونقی تمام و کار ایشان طراوتی قوی داشت.

O hayatta buldukça Sâ mânîlerin hükümdarlığı ve işleri tam bir parlaklık ve canlılık kazandı..

(۴۳/۶) () و من از آن لشکر سواری صد بر راه کرده بودم

Ben o ordudan 100 süvâriyi yolda toplamıştım

1. M. C. Maşkûr: Dastûr-nâma, Tahran-1346 Ş, 5. bs, sh: 38

(۹۲/۶) بر دیواری که بجانب مشرق است درى پنجمین بکنند .

Doğu tarafındaki duvarda 5.kapıyı kazdılar(açtılar).

23.Sıfat-mevsûf arasında uygunluk:

(۶/۶) تا بر سنن ملوک ماضیه همی رود و رعایا را بر قرار قرون خالیه همی دارد .

Binâenaleyh bu iş, eski padişahların adetleri üzerinde gidiyor ve halkı, geçmiş devirlerin rahatında tutuyor.

(۷۲/۱۰) وچندان قصائد غرر و نفاثر درر که از طبع و تار او زاده البته عین

مسموع نینتاز .

Onun parlak tabiatından doğmuş olan öyle güzel kasideler ve inci gibi sözler, gerçekten hiç duyulmamıştı.

Sıfat-mevsûf uygunluğu Arapçanın özelliklerindedir.Farsçada bulunmayan bu durum,Fars nesrinin Arap nesrinden çok etkilendiği H.6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış,ve ilk defa Çahâr Maqâla'de yaygın bir durum almıştır.Ancak eserde uygunsuzluk daha fazladır.(1)

24-Sıfatın mevsûf üzerine takdîmi:

(۷۳/۵) ملک حاقانیان در زمان سلطان حضر . بن ابراهیم عظیم طراوتی داشت و شگرف سیاستی که بیتر ازان نبود .

Hakanlar Hükümdarlığının Sultan Hızr bin İbrâhîm zamanında, daha yükseği bulunmayan büyük bir parlaklığı ve güzel bir siyaseti vardı.

(۸۱/۱) و هجو او بمن ده تا بشویم و ترا اندک چیزی بد هم .

- Onun hicvini bana ver;onu yok edeyim ve sana az bir şey vereyim.

Eski nesir ve nazım özelliklerinden olan bu durum,te'kit için yapılır.Eserde bu kullanışa çok yer verilmiştir.

25. Sıfatları zaman zaman esre ile ardarda dizme:

(٤ / ٤) چگونه پدری چون خداوند ملک معظم مؤید مظفر منصور . . .

Nasıl bir baba! Başarılı, muzaffer, kuvvetli yüce padişah efendimiz gibi.

(٢٠ / ٤) پس دبیر باید که کریم الاصل شریف العریز رفیق النظر عمیق الفکر ثاقب
الرأی باشد .

Sonra kâtibin cömert asıllı, namuslu, ince ve derin fikirli, etkin görüşlü olması gerekir.

26. Mukâyese sıfatı yerine normal sıfat getirme:

(٣٨ / ٤) الحق حقیقت پادشاهی ازین دو بیسر نیست .

Gerçekten padişahlığın hakikati bu ikisinden çok değildir.

(٣٨ / ١٠) هزار مجلد شرح این نامه است بلکه زیادت .

Bu mektubun açıklanması bin cilt tutar; belki daha fazla...

27. Normal sıfatı mukayese şekliyle kullanma (تر in mübâlağada kullanılışı):

(١١ / ٣) اما چون این عالم کمال یافت و اثر آباء عالم علوی در امهات عالم سفلی تأثیر

کرد و نوبت بفرجه هوا و آتزر رسید ، فرزند لطیفترا آمد .

Binâenaleyh bu alem olgunluk bulunca ve ulvî alemin babağarının eseri, süflî alemin annelerine etki edip sıra hava ve ateş arasına gelince çok güzel bir çocuk oldu.

(٩٦ / ١٠) محمود داودی پسر ابوالقاسم داودی عظیم معتوه بود بلکه مجنون . و از

علم نجوم بیشتر حظی نداشت .

Abu'l-Kasim Davudi'nin oğlu Mahmud-i Davudi çok az akıllı belki de deli idi ve nücûm ilminden pek hoşlanmazdı.

28. بودن fiilini cevherî fiil (استن) yerinde kullanma:

Bu kısa kitap onun açıklama yeri değildir.

(۹۰/۴) آن امام گفت: تو زمی باشی

O imam dedi ki: Sen zimmîsin.

(۹۳/۱۸) پادشاهان چون کودک خرد باشند

Padişahlar küçük çocuk gibidirler.

29. رانin değişik anlamlarda kullanılması:

a- برای anlamında:

(۵۱/۶) سراهایی دیدند هر یکی چون بهشت اعلی، و هر یکی را باغی و بستانی
در پیش مهیب شمال نهادند

Herbiri yüksek cennet gibi olan ve hepsi için de kuzey rüzgârının
esintisi yönünde bir bahçe kurulmuş bulunan evler gördüler.

b-Muzâfun İlayh alâmeti(-nın anlamında):

(۳۰/۸) و آن واقعه را بر صفتی شرح دادند که سنگ را برایشان گریستن آمد.

O olayı öyle bir şekilde açıkladılar ki, taşın onlara ağlayası
geldi.

c-Zaman belirtilen yerde kullanılışı:

(۱۲۰/۶) چنان کردند که بامداد را پانزده فرسنگ رفته بودند...

Öyle yaptılar ki sabahleyin 15 fersah gitmişlerdi.

(۱۲۸/۵) يك ماه را بصلاح آمد و صحت یافت

Bir ay zarfında düzeldi ve sıhhatine kavuştu.

d-Fâil alâmeti yahut zâid olarak kullanılması:

(۹۸/۱۲) موصلی را چون سال برآمد و فتور قوی ظاهر شدن گرفت... از
خواجه استعفا خواست.

Mūsilī yaşlanıp güçten kuvvetten düşmeye başlayınca(...)Efendi-
den affedilmesini (görevinden ayrılmayı) istedi.

e- از yerine:

(۶۲/۱۱) قضا را ملاء الدولة همان ساعت در رسید.

Tesâdüfî olarak 'al-Davla' o saatte ulaştı.

30. هیچ hiçbir şey anlamında çok kullanılmıştır:

(۸/۷) واز آنسوی او هیچ نیست

Ve onun o tarafından öte hiçbir şey yoktur.

(۲۶/۶) بر هیچ قرار نگرفت.

Hiçbir şeyde karar kılmadı.

31. ARAPÇA KELİMELER: Çahâr Makâla'de genelolarak Arapça kelime oranı oldukça fazladır. Kitabın başlangıç kısmıyla makâlelerin ilk kısımlarında bu oran daha da yükselerek %50nin üzerine çıkar. Eserde fiil hariç, birçok Arapça kelime türü görülebilir. Örn: فی الجملة, Şimdilik, حالى: Gerçekten, الحق: Şüphesiz, لا جرم, Sonunda, آخر: Özetle, Hulâsâ, Vesselâm gibi. و السلام: Ancak,

Bazı tamlamalar:

(۴۷/۳) اما شاعر باید که سلیم الفطره، صیح الطبع، جيد الرویه، دقیق النظر باشد .

Şairin temiz yaratılışlı, derin fikirli, sağlam zekâlı, ileri düşünceli veince görüşlü olması gerekir.

Bazen ثانی، سوم، دوم yerine ثالث، ثانی، سوم، دوم

(۵/۱۳) تا ثانی سید ولد آدم و ثالث آفریدگار عالم بود .

Tâ ki âdemoğullarının ikinci efendisi ve kâinatı yaratana göre üçüncü (varlık) olsun.

(۱۱۸/۶) و در علم ریاضی و انواع آن ثانی بظلمیوس بود ، و ابو الخیر خمام در طب ثالث بقراط و جالینوس بود .

Riyaziye ilmi ve dallarında ikinci Batlamyus, Abu'l-Hayr-i Hammâr ise Tıpta üçüncü Hipokrat ve Calinus idi.

Tesniye:

(۱۰۶/۱۴) و آنکه فیض ده جنس است، و هر یکی از او متنوع شود بسبب نوع: دو طرفین او و یکی اعتدال او

O zaman(o durumda) nabız 10 çeşittir ve herbiri üç türe ayrılır: İki iki tarafında biri ortasındadır.

لا يعلم yerine ناران
(۹۴/۹) کس فرستادند و فالگوی را بخواندند ، سخت لا يعلم بود ، هیچ چیز نمیدانست.

Birini gönderip falcıyı çağırdılar. Çok cahil idi; hiçbir şey bilmiyordu.

Son iki kullanışa nâdiren rastlanır.

İsm-i tafdîl:

(۴/۵) . . . که اعظم پادشاهان وقت است و افضل شهر باران عصر

...ki zamanın padişahlarının en büyüğü, asrın hükümdarlarının en fazîletlisidir.

32-NADİR KULLANIŞLAR:

a-Saygı göstermek için, emr-i gâib makamında fiili فرمودن ile getirme: Pehlevî kitaplarında bu fiil çok kullanılmıştır. (1)

(۶/۹) رای عالی — اعلاه الله — بفرماید دانستن که موجوداتی که هستند از دو بیرون نیست

Yüce düşünceniz bilsinler ki varlıklar iki türden başka değildir.

b-Fi^cl-i Muḳāraba ve nāḳiṣ(2):

(۶۶/۱۱) روزی که فردای آن رمضان خواست بود من از جمله خرج رضانی و عیدی دانگی نداشتم

Ramazandan bir önceki gün Ramazanlık ve Bayramlık harçlığımdan

bir dang bile yoktu.

c-Mastara elif ilavesiyle geçişli yapma:

(۵۱/۹) زمستانی گذاشتند در غایت خوشی

Gayet rahatlık içinde bir kış geçirdiler.

Bu tür geçişlilik eski nesrin özelliklerindedir. (3)

1.M.Bahār:A.g.e.,cilt:2,sh:299

2.M.Bahār:A.g.e.,cilt:1,sh:362

3.P.N.Ḥanlarī:A.g.e.,cilt:3,sh:216

d- بوده بود : fiilinin Mażī-i Ba^oīd'i:

(۱۲۰/۱) و سلطان را مقصود از ایشان ابوعلی بوده بود .

Padişahın onlardan maksadı Abū ^oAlī imiş.

e-Mażī-i İstimrārī'yi Bitişik Şahıs Zamiri ile kullanma:

(۱۲۶/۱۳) تا وقت اسفار سبقها بخواندیمی و در پی او نماز کردیمی و تا بیرون آمدمانی هزار سوار از مشاهرو معارف و ارباب حوائج و اصحاب عرائض بر در سرای او گرد آمده بودی .

Günün aydınlığına kadar günlük dersleri okur ve onun peşinden namaz kılardık. Biz çıkana kadar büyükler, ileri gelenler, ihtiyaç ve istek sahiplerinden bin kişi onun evinin kapısında toplanmış olurdu.

Kazvin lehçesinde yer alan ve edebiyatta çok nadir görülen bu özellik Tārīh-i Tabarī, Kaşf al-Maḥcūb, Asrār al-Tavhīd ve Tażkirat al-Avliyā'-da da yer almıştır.(1)

f- نی yerine نه :

(۷/۴) زیرا که منتظر غیرى نبود، و همیشه باشد که قائم بخود است، بغیر نی .

Zira başka birinin tâkipçisi değildir ve daima, başkasıyla değil kendisiyle kâimdir.

g- نباید yerine مباردا :

(۱۳۳/۱۱) و همی ترسم که نباید که یکبارگی قوت ساقط گردد .

Ve olmaya ki kuvvet bir anlık düşer diye korkuyorum.

h-Bitişik Şahıs Zamirini Ayrı Şahıs Zamiri anlamında önedatla

kullanma:

(۵۱/۱) و ازش بسیار بتوان خورد بسبب مائیتی که در اوست .

Kendisindeki sululuk nedeniyle ondan çokca yenebilir.

Eski devirlerde de bulunan bu tür kullanış, sonraları terk edilmiştir.(2)

1.M.Bahār:A.g.e.,cilt:1,sh:349

2.M.Bahār:A.g.e.,cilt:2,sh:306

i- از ، anlamında:

گفت: یا بوریحان ازین حال باری ندانسته بودی (۹۲/۱۲)

Dedi ki: Ey Abū Rayḥān! Bu durumu da bilmiş miydin?

j-Alif-i Tafhīm: Eski nesrin özelliklerindedir ve ta'zim için getirilir. (1)

مگر بر لفظ یکی از آن افاضل برگشت که "بزرگا مردا که ابو علی سینا بود، است" (۹۷/۱)

Sonra söze o fâzıllardan biri karıştı (ve dedi ki): "Abū °Alī Sīnā ne büyük bir adammış!"

k- Ölçüsünde, gibi anlamında:

دست دراز کرد و از خلال قبا هژده دانه مروارید برکشید، هر یکی چند بیضه

عصفوری، . . .

Elini uzatıp cübbesinin arasından herbiri serçe yumurtası büyüklüğünde 18 tane inci çıkardı.

و بد لرگاه امیر آتشر افروخته چند کوهی (۵۹/۱۴)

Emirin sarayında dağ gibi bir ateş yakılmış.

l- الیته ، هیچ anlamında:

الیته شفا روی ننمود (۱۰۹/۳)

Hiç iyileşme görünmedi.

الیته فایدت نکر (۱۱۲/۱۲)

Hiç fayda etmedi.

m- سوی ، به yerine:

گورخان چون شنید نامهای نوشت سوی اتمکین بر طریق اهل اسلام (۳۸/۶)

Gūrḥan işitince Atam-tagīn'e İslâm ehlinin tarzında (İslâm âdetince) bir mektup yazdı.

n= چندین bilinmeyen bin sayılı ifâde için:

(۱۵/۷) و آن کاروان چندین هزار شتر بود

Ve o kervan birkaç bin deve idi.

o= نه و نا , anlamında:

(۱۷/۴) و خاصیت بی سه چیز است: یکی آنکه علوم راند نا آموخته، و دوم آنکه از روی

و فردا خبر دهد نه از طریق مثال و قیاس...

Peygamberin özelliği üç şeydir: Biri, öğrenmeksizin ilimleri bilir ikincisi misâl ve kıyas yolunu kullanmaksızın dünden ve yarından haber verir. (...)

p-Mâzî-i Naklî yerine Mâzî-i Muṭlak:

(۱۱۳/۱۱) شیخ رئیس حجه الحق ابوعلی سینا حکایت کرد اندر کتاب مبداء و معاد

در آخر فصل امکان وجود ادور نادره عن هذه النفس هی گوید که...

Şeyh Ḥucḥat al-Haḥḥ Abū 'Alī Sīnā "Mabda' va Ma'ād" kitabında anlattı (anlatmıştır)...son bölümünde diyor ki...

r= یا رستن i yeterlikte kullanma:

(۹۳/۴) آورده اند که درین شش ماه کس حدیث بوریحان پیش سلطان محمود نیارست کرد.

Naklederler ki: Bu altı ayda kimse Sultan Mahmut'a Abū Rayḥān'ın sözünü edemedi.

s= غیر , جز: بیرون

(۱۳۳/۶) و گفت: ای فلان یک دختر دارم، و بیرون ازوی کس ندارم.

Ve dedi: Ey falan! Bir kızım var ve ondan başka kimsem yok.

t= نیز : Olumsuz cümlede دیگر anlamında:

(۳۶/۹) نیز از و چشم بر نتوانست داشت و هژده روز از آن خانه بیرون نیامد.

Artık ondan ümidini kesti ve 18 gün o evden çıkmadı.

YENİ KELİMELER

آوردن: Hikâye etmişler anlamında kullanılan bu fiil, H.6./M. 12.yüzyıldan sonra Kalila ve Dimna ve Çahâr Mağâla'de görülmektedir. (٤٩/٢) چنین آورده اند که نصر بن احمد که واسطه عقد آل سامان بود...

Şöyle anlatmışlardır ki: Sâ mânîlerin değerli gerdanlığı (medâr-ı iftihârı) olan Naşr bin Aḥmad...

Bahar mevsiminde orduyla ikâmet edecek bir yer seçmek: Bahar دادن (٦٥/٩) در سنه عشر و خمسمائه پادشاه اسلام سنجر بن ملکشاه اطال الله بقاءه و ارام

الى المعالى ارتقاءه بعد طوس بدشت تروق بهار داد

510 yılında İslâm Padişahı Sancar bin Malikşâh (...) Tūs sınırın da Turuḡ ovasında bahar mevsimi konakladı.

(٤٩/٩) نصر بن احمد روی بهری نهاد و بدر شهر بمرغ سپید فرود آمد و لشکرگاه بزد و بهارگاه بود.

Naşr bin Aḥmad Herata yöneldi, Murğ-i Sapîd şehri kapısına indi ve orduya yer tuttu; Bahar mevsimi idi.

(٤٧/١٥) تا سخنش روی در ترقی دارد و طبعش بجانب علوم میل کند Neticede sözü ilerlemeye yüz tutar ve tabiatı yükselmeye başlar

Hemen, o zaman: Hemen, o zaman: حالی

(١٠٣/٤) حالی سلطان خوشدل گشت و باختیار او بر نشست

O zaman padişah memnun oldu ve onun seçmesiyle ata bindi.

Güzîde, seçkin: خیار

(٥١/٢) و انواع میوههای دیگر همه خیار....

Ve hepsi de seçkin diğer meyve türleri...

Şikâyet etmek, dâvâ etmek: رفع کردن

(٤٩/١٣) و با جلدی زعری عظیم تا بغایتی که باک ندارند که بر عامل بیک من گاه و یک بیضه رفع کنند.

Çabuk ve son derece kötü huyludurlar. Öyleki bir batman saman, bir yumurta için idareciye şikâyetle bulunmaktan çekinmezler.

زعرى :Kötü huyluluk (Farsça ya-yi masdariyat ile)

(۲۹/۱۲) اما لمغانيان مردمان بشکوه باشند و جلد و کسوب و با جلدی زعرى عظيم

تا بقاییتی

Lamganlılar atak, çok kazanan ve son derece kötü huylu kimselerdir.

Ölçmek, denemek :سختن

(۱۱۱/۳) تا بعد از این مدت حکیم مطلق و فیلسوف اعظم ارسطاطاليس این نقد را

بقسطاس منطق بسخت.

Sonunda bu zamandan sonra, büyük filozof Aristoteles bu ayırımı mantık terazisiyle ölçtü.

şeklinde de kullanılmıştır.

Bir işi iyi, isabetli yapmak, sadeleştirmek, açıklığa kavuşturmak :سره کردن

(۶۷/۱۱) قضارا علاء الدوله همان ساعت در رسید . خدمت کردم . گفت :سره کردی

و بوقت آمدی . . .

Tesâdüfen 'Alā' al-Davla o anda girdi. Dedi ki "İyi ettin de zamanında geldin."

Tavlanın 1. ve 6. gözü :يك گاه و شتر گاه

(۷۰/۱) و امیر سه مهره در شتر گاه داشت و احمد بدیهی سه مهره در يك گاه و ضرب

امیر را بود .

Emîrin 6. hanede 3 taşı, Aḥmad-i Badîhî'nin 1. hanede 3 taşı vardı Atış sırası ise Emîrindi.

Muhteşem, büyük, kuvvetli manalarına gelen bu kelime, bazen insanlar için sıfat olarak getirilmiştir. :شگرف

(۳۴/۲) در عهد دولت آل عباس رضی الله عنهم خواجگاه شگرف خاستند و حال برامکه

خود معروف و مشهور است.

Abbâsîler Devleti zamanında-Allah onlardan râzı olsun-muhteşem insanlar ortaya çıktı.Barmakîlerin durumu meşhurdur.

Daha aşağı : فروتر

(۵۲/۱۵) پس فروتر شود و گوید .

Sonra daha aşağı iner ve der.

Gizli kalmak : فرو شدن

(۲۵/۱۰) باید که با تاش موافقت کنی و هرچه درین واقعه از لشکر کشی بروی فرو شود

Taşla beraber olmalısın.Bu olayda ordu düzenleme ona gizli kalsın.

Sulu olma, sululuk : مائیت

(۵۱/۱۰) و ازش بسیار بتوان خود بسبب مائیتی که در اوست

Kendisindeki sululuk nedeniyle ondan çokca yenilebilir.

İstisna anlamından başka cümle başlarında مگر

vb. mânâlarda kullanılmıştır. ولی ، پس ، از قضاء، شاید

(۳۰/۳) فی الجملة در لجاج دستی دارند و از ابرام پستی ، مگر در عهد یمن الدوله سلطان

محمود انار الله برهانه یکی شب کفار بر ایشان شبیخون کردند .

Hulâsâ inatçılıkta, direnmede mâhirdirler.Sonra Yamīn al-Davla Sultan Mahmud-Allah delilini aydınlatsın-zamanında bir gece kâfirler onlara baskın yaptılar.

(۲۲/۱۳) وان صناعت نیکو آموخته بود و بر شواهد نیکو رفتی و از مضایق نیکو بیرون آمدی و

در دیوان رسالت نوح بن منصور محرری کردی ، مگر قدر او نشناختند .

Ve o sanatı iyi öğrenmişti.Yüceliklere iyi ulaşır,darlıklardan güzelce çıkardı.Nüh bin Mansūr'un risâlet dîvanında kâtiplik yapıyordu. Fakat onun kadrini bilmediler.

مطفه :Özel ve küçük mektup

(۲۵ / ۱۲) باید که هر روز مسرعی با مطفه ای از آن تو بمن رسد .

Her gün bir habercinin bir mektubunla bana ulaşması gerekir.

ناو :Vâdi

(۴۹ / ۶) که بادغیس خرمترین چراخوارهای خراسان و عراق است، قریب هزار ناو هست پر آب و علف .

Zira Bâdgîs, Irak ve Horasan'da en güzel mer'aların bulunduğu yerdir. Otlak ve sulak yaklaşık bin vâdisi vardır.

درشتی : نغزی kelimesinin zıttı olarak kullanılmıştır.

(۱۲ / ۱) و اندر یابد چون خشکی و تری و گرمی و سردی و سختی و نرمی و درشتی و نغزی

Ve kuruluk-yaşlık, sıcaklık-soğukluk, sertlik-yumuşaklık, kabalık-iyilik gibi şeyleri idrâk eder.

همیدون : O anda, hemen

(۱۲ / ۱۴) همیدون آن پادشاه را دیدم که متغیر گشت و روی سوی من کرد .

O anda padişahın değiştiğini ve bana baktığını gördüm.

(۱۳۳ / ۱۴) همیدون در پای من افتاد و گفت . . .

O anda ayağıma kapandı ve dedi ki: . . .

YENİ TERKİPLER

Güneşin batma zamanı : آفتاب زرد

(۲۳/۶) وروی بامیر نهاد، و آفتاب زرد پیش امیر آمد .
Emîr'e doğru yola koyuldu ve Güneşin batma vakti onun yanına

geldi. بجای : در باره anlamında

(۷۷/۱) نساخ او علی دیلم بود، و رای ابو دلف و وشکرده حیثی قتیبه که عامل طوس
بود و بجای فرودوسی ایادی داشت.

Onun müstensihî °Alî Daylam, nakledicisi Abu Dulf ve Firdavsi
hakkında iyilikler düşünün becerikli Tūs valisi Hıyayy-i Kutayba idi.

Hemen, derhal : بر فور

(۶۷/۸) حالی صد دینارم فرمود تا برگ رمضان سازم، و بر فور مهری بیاوردند صد
دینار نیشابوری.

Şimdilik Ramazan harçlığı yapmam için 100 dinar emretti. Derhal
100 dinarlık bir kese getirdiler.

yerine : بشکوه

(۲۹/۱۲) اما لمفانیان مردمان بشکوه باشند و جلد و کسوب

Lamgānlılar celâlli, atak ve çok kazanan kimselerdir.

بی اندام : Karışık, uygunsuz, münâsebetsiz

(۵۹/۷) شعر فرخی را شعری دید ترو عذب، خوش و استادانه، فرخی سگزی دید
بی اندام.

O, Farruhî'nin şiirini güzel, tatlı ve üstâdâne; kendisini ise uy-
gunsuz bir Sîstānlı gördü.

ile) (لی‌آکات eki) : Bir odalık hasır anlamında (لی‌آکات eki

(۳۵/۱) و خوشتر از بوستان بگاہ رسیدن گل، و خانه واری حصیر از شوشه زر کشیده
افکنده

Ve güllerin yetiştirme zamanındaki bahçeden daha güzel, altın süslemeli bir odalık hasır serilmiş..

خانه oda anlamında kullanılmıştır.

Cesur: دل انگیز

(۲۶/۷) که ماکان مفرور گشته بود بدان لشکر دل انگیز که از هر جای فراهم آورده بود.

Zira Mākān, her taraftan topladığı cesur orduyla gururlanmıştı.

ریش هزار چشمه: Şirpençe (Bir hastalık adı)

(۳۱/۱۱۰) گفت: خراج ریش هزار چشمه است، گزارندن او داروی اوست

Dedi ki: Haraç şirpençedir; ilacî ise onu ödemektir.

بدیهه گفتن: زود شعری

(۴۸/۱۰۵) و آن اقبال که رودکی در آل سامان دید بدیهه گفتن و زود شعری، کس ندیده است.

Rudaki'nin irticalen şiir söylemekle Sâmanoğullarından gördüğü ikbâli kimse görmemiştir.

İzinsiz girmek: سرزدن

(۹۱/۸) چه از بنی هاشم چه از معارف دیگر شاهیر بغداد سرزد و اندر شد

Gerek Hâşimoğullarından gerek diğer tanınmış ve Bağdat'ın meşhurlarından bazı kimseler izinsiz içeri girdi.

Gâtfar, Semerkantta bir yer ismidir. سرو غاتفر

(۳۵/۳) از عمر و زندگانی شیرین تر و از صحت و جوانی خوشتر، قامتی که سرو غاتفر بدو

بنده نوشتی . . .

Yaşamdan daha tatlı, gençlik ve sıhatten daha hoş. Bir boy ki, Gâtfar Selvisi ona köle olurdu.

Bu terkip şiirde çok kullanılmasına rağmen nesirde ilk defa görülmüştür. (1)

Yaz ortası : صمیم تابستان

(۸۶/۱۰) چنان کردم و اسحق یهودی را بفرستادم، در صمیم تابستان بود و وقت کار

Öyle yapıp İshāk Yahūdīyi gönderdim. Yazın ortası ve iş vakti idi.

قوت اندر یافت : قوت اندر یافت

(۱۱/۵) و دو قوت او را در افزود: یکی قوت اندر یافت که او را مدرکه خوانند که حیوان

چیزها را بد و اندر یابد .

Ve ona iki kuvvet ilave etti. Biri Mudrika denilen ve canlıların varlıkları idrak ettikleri anlama kuvveti;...

Sona erdirmek, bitirmek : فرو داشتن

(۵۲/۱۳) و چون مضربان فرو داشتند، او چنگ برگرفت و در پرده عشاق این قصیده آغاز

کرد .

Çalgıcılar bitirince çengi O aldı ve Uşşak makamında şu kasideye başladı.

Bir işin karışması, şaşkına dönme : کار در سر پیچیدن

(۶۶/۸) و خرج من زیادت شد و وام بگردن من درآمد، و کار در سر من پیچید .

Masrafım çoğaldı. Borç boğazıma kadar geldi; şaşkına döndüm.

Eli çabuk, tecrübe sahibi, dirayetli : و شکرده

(۷۶/۱۰) چون فردوسی شاهنامه تمام کرد، نساخ او علی دیلم بود، و راوی ابو دلف و وشکرده

حیی قتیبه که عامل طوس بود . . .

Firdavsī, Şāh-nāma'yi bitirdiğinde, onun müstensihisi °Alī Daylam, nakledicisi Abū Dulf ve Firdavsī hakkında iyilikler düşünen Tūs valisi becerikli Hıyayy-i Kūtayba idi. (1)

1. Yeni kelime ve terkiplerin hazırlanmasında geniş ölçüde, M. Bahārīn Sabk-Şināsī adlı eserinin 2. cildinden istifade edilmiştir.

SENTAKS ÖZELLİKLERİ

1. TAKDİM (Fiili diğer öğelerin önüne geçirme): Bazen, Tārīḥ-i Bay-hakī ve 'Kalila va Dimna' de görüldüğü gibi, cümlede fiil Musnadun İlayh ve diğer öğelerin üzerine geçirilmiştir. Bu, o fiile önem vermek ve mā-nâyı te'kit etmek için yapılmıştır. (1)

(۶۵/۵) و من از هری بر سبیل انتجاع بدان حضرت پیوستم و نداشتم از برگ و تجمل هیچ

Ve ben Herat'tan, nafaka temini için o saraya bağlandım. Hiçbir harçlık ve ziyetim de yoktu.

(۹۰/۸) ارزیدی سید دینار نیشابوری

300 Nişabur Dinarı ederdi.

(۹۰/۸) پس گرو بستند از امام پردابی و از یعقوب اسحق باستری و ساختی که هزار
دینار ارزیدی

Sonra imamın cübbesini, Ya^cküb-i İshak'ın atını ve 1000 dinar değerindeki eyerini ortaya koyarak bahse tutuştular.

Bazen takdīm nedeniyle cümlelerin fiil-fail-mef'ul düzenini aldığı görülür:

(۸۱/۱۳) الحق نیکو خدمتی کرد شهریار مر محمود را

Gerçekten Hükümdar, Sultan Mahmut'a iyi bir hizmette bulundu.

(۱۱۳/۱۲) و بشنودم که: حاضر شد طبیبی بمجلس یکی از طوک سامان

İşittim ki: Bir doktor Sāmānlı hükümdarlarından birinin meclisinde bulundu.

2. TA'ḤİR (Öğeleri fiilden sonraya alma): Eserde en yaygın sentaks özelliklerinden biri de cümlenin çeşitli öğelerini fiilden sonraya almaktır. Bu şekilde yazar, ifâdeyi canlı tutmaya çalışmış, özellikle coşku- lu anlatımları daha edebî bir tarzda dile getirmiştir.

Cümlelerde fiilden sonraya alınan öğeler şunlardır:

a-Maf^cül-i Ğayr-i Şarīh:

(۲۳/۹) امیر نوح، علی بن محتاج الکشانى را که حاجب الباب بود با آلپتگین فرستاد
با نامه ای چون آب و آتش، مضمون او همه وعید، و مقرون او همه تهدید .

Emīr Nūḥ, kapıcısı ^cAlī bin Muḥtāc al-Kāşānī'yi su ve ateş gibi
tehdit ve kötülük ahdi dolu bir mektupla Alptegin'e gönderdi.

(۳۶/۱۳) امیر المؤمنین از شهر بغداد خروج کرد با لشکری آراسته و تجملی پیراسته
و خزینہ بيشمار و سلاحى بسيار .

Amīr al-Mu'minīn süslenmiş, donatılmış bir ordu, büyük bir hazine
ve sayısız silahla Bağdattan çıktı.

(۷۱/۱۳) پسراو سيف الدوله امير محمود نيت آن دارد که بجانب عراق برود بخدمت
ملکشاه .

Oğlu Sayf al-Davla Amīr Maḥmūd'un Irak tarafına gidip Melikşah'ın
hizmetine girmeye niyeti vardır.

(۸۰/۴) و شاهنامه برگرفت و بطبرستان شد بنزدیک سپهد شهریار که از آل باوند در
طبرستان پادشاه او بود .

Şāh-nāma'yi alarak Tabaristan'da hükümdar olan Bavandī Sipahbud
Şahriyar'ın yanına gitti.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi eserde sık sık rastlanan
bu özellikle yazar, ifâdesine bir güzellik kazandırmaktan başka kendisi-
ne anlatım rahatlığı da sağlamış olmaktadır. Önce cümle ana hatlarıyla
söylenmekte, daha sonra anlatılacak, açıklığa kavuşturulacak öge fiilden
sonraya alınarak izahı yapılmaktadır. Böylece okuyucu zihni de zorlan-
mamış ve ibârenin daha kolay anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur.
Aynı özellik Tārīḥ-i Bayhaqī'de de çokca görülmektedir.

b-Sıfat:

(۳۴/۳) مأمون چون بدر سرای رسید پرده ای دید آویخته

Ma'mūn evin kapısına varınca asılmış bir perde gördü.

(۸۰/۵) و آن خاندانی است بزرگی

Ve o büyük bir hânedândır.

(۸۵/۸) اندر آن وقت مرا در خدمت پادشاه طبعی بود فیاض و خاطری وهاج

O zaman padişahın hizmetinde iken cömert bir tabiatım ve parlak bir gönlüm vardı.

c-Cumla-i Mavşulî: Bu durumda genellikle Mavşul Ki'si ve fiil dü-
şürülmüştür.

(۵۹/۴) و شنیدم که هجده هزار مادیان زهی داشت، هر یکی را کرهای در دنبال

İşittim ki: 18 bin doğurgan kısrağı vardı ve herbirinin peşinde bir tay bulunuyordu.

(۷۴/۱۶) و در مجلس حضر خان بخش را چهار طبق زر سرخ بنهادندی، و در هر یکی

دویست و پنجاه دینار

Hiżr Han'ın meclisinde bahşiş olarak herbirinde 250 dinar kırmızı altın bulunan dört tabak koyarlardı.

d-Ma^cṭūf:

(۹/۱۰) پس این جوهری که نبات از ظاهر گشت، ایزد - تبارک و تعالی - او را چهار خادم

آفرید و سه قوت

Sonra bitkinin zuhûr ettiği cevher için Allah dört hizmetçi ve üç kuvvet yarattı.

(۱۰۶/۹) و نیز حرکت انقباض و انبساط است و سکونی که میان این دو حرکت افتد

Nabız, daralıp açılma hareketi ve bu ikisi arasında vukû bulan sakinliktir.

e-Zarf:

Keyfiyet Zarfı

(۹۷/۸) امیر داد سلطان را در پنجاه میزبانی کرد عظیم شگرف

Emir Dād, Sultani 15 gün çok iyi bir şekilde ağırladı.

Hal Zarfı:

(۱۰۹/۴) نماز شام باز گشتم نا امید بران که نیم شب بیمار در گزرد .

Akşam namazında, gece yarısı hastanın öleceğini düşünerek ümitsiz olarak döndüm.

Mekân Zarfı:

(۶۱/۱) پسردا او بستد و نیمه کرد پیش ما مون

Sonra onun cübbesini alarak Ma'mûn'un önünde ikiye böldü.

Zaman Zarfı:

(۳۷/۱۳) وما وراء النهر اورا مسلم شد بعد از کشتن امام مشرف الدین .

Doğu imamı Husâm al-Dîn'in ölümünden sonra Mâverâünnehr ona teslim oldu.

f-Mutammim-i Musnad:

Lamgân, Gazne'ye tâbî yerlerden Sind civârında bir şehirdir.

(۲۹/۱۱) لمغان شهری است از دیار سند از اعمال غزنین

Abû 'Alî Sînâ ve Abû Sahl-i Masîhî, bütün ilimleri kapsayan hikmet ilminde Aristoteles'in halefi idiler.

g-Bedel:

(۳۷/۱۵) پس گورخان بخارا به اتمنگین داد پسر امیر بیابانی، برادر زاده خوارزمشاه استر

Bunun üzerine Gür Han, Buharayı Hârezmsah Atsızın yiğeni, Emîr Bayâbânî'nin oğlu Atam-tagîn'e verdi.

(۴۳/۲) و بخدمت علی بن الیث شدم برادر یعقوب بن الیث و عمرو بن الیث

Ya'kûb bin al-Lays ve 'Amr bin al-Lays'in kardeşi 'Alî bin al-

Lays'in hizmetine girdim.

3. HAZF (Öğeleri düşürme): Genellikle tekrardan kaçınmak için başvurulan hazf, H.5./M.11. yüzyıldan sonra yayılmaya başlamış, H.6./M.12. yüzyılda revaç bulmuştur. Hazf, daha çok fiillerde görülen bir özelliktir. (1)

a-Karîneyle fiil ve râbıtanın hazfi:

(٤٩ / ٤) زمستان بدارالطک بخا را مقام کردی و تابستان بسمرقند رفتی یا شهری از شهرهای خراسان .

Kışın pâyitaht olan Buhara'da oturur, yazın Semerkant veya Horasan şehirlerinden birine giderdi.

(٨٤ / ١) و آن بزرگوار در حق من بنده اعتقادى قوی داشت و در تربیت من همت بلند

O asıl kişinin benim hakkımda sağlam bir kanâati, terbiyemde ise büyük himmeti vardı.

(٢٣ / ٢) و چون بحضرت چغانیان رسید بهارگاه بود و امیر بد اغگاه . . .

Çağânîler sarayına vardığında Bahar mevsimi idi ve Emir Dağgâhta bulunuyordu.

(٢٣ / ٨) و آن حرب سخت معروفست و آن واقعه صعب مشهور

O savaş çok tanınmıştır ve o olay çok ünlüdür.

b-Karîneyle yardımcı fiilin hazfi:

(٢١ / ١) و در عرض او وقیعت نکند الا بدان کس که تجاوز حد کرده باشد ، و قدم حرمت

از دائرة حشمت بیرون نهاده . . .

Ve onun şerefiyle oynamaz; ancak haddi tecâvüz edip saygı ayacağını hayâ dâiresinden çıkarmış olan kimseye gelince . . .

(٤٦ / ٧) . . . که استخفافها کرده بودند و گزافها گفته

Zira hafife almışlar ve mânâsız konuşmuşlardı.

c-Râbıtanın hazfi; fakat olumsuzluk edatının yerinde bırakılması:

1.P.N. Hanlarî: A.g.e., cilt: 3, sh: 221 vd.

(٤٠/١٣) که هیچ نقصانی ارواح انسان را از نقص جهل بتر نیست و از نقص نادانی

İnsan ruhunun hiçbir noksanlığı cahillikten daha kötü, bilgisizlikten daha âdi değildir.

(٣٨/٣) وعدل اورا اندازه ای نبود و نفازا مرا اورا حدی نه

Onun adaleti için bir ölçü, emrinin nüfûzu için bir sınır yoktu.

(١١٣/٦) گفتم: آخر در مسهل امید است و در نادانین هیچ امید نه

Dedim ki: Son olarak mushilde ümit var; onu vermemekte ise (verilmediği takdirde) hiçbir ümit yoktur.

d-Karîne olmaksızın Râbitanın hazfi:

Hal Makamında:

(٦٧/١٢) آفتاب زرد سلطان از سراپرده بدر آمد، کمان کرد و همه ای در دست، علاء الدوله
بر راست.

Akşam güneş batma zamanı Sultan, elinde bir yay ve sağında 'Alâ' al-Davla olduğu halde otağdan dışarı çıktı.

(٦٨/٧) سلطان بمصلی رفت و من در خدمت، نماز شام بگزاردیم

Padişah namaz kılma yerine gitti; ve ben hizmetinde (beraberinde) idim. Akşam namazını edâ ettik.

Diğer yerlerde:

(٢٣/١٣) همه نامه پراز آنکه بیایم و بگیرم و بکشم

Mektubun her tarafı gelme, alma ve öldürmeyle doluydu.

(٧٤/٦) گفت: شعری بغایت نیک منقی و منقح، اما قدری نمکش در می باید.

Dedi ki: Gayet berrak bir şiir; fakat ona bir miktar tuz (çeşni)

gerekir.

e-Karîneyle cümlenin hazfi:

(-10/76) من در عجم سخنی بدین فصاحت نمی بینم و در بسیاری از سخن عرب هم.
Ben Acemâe de Arap sözlerinin birçoğunda da bu fesâhatte bir söz görmüyorum.

Bu durum, nazımdan taklitle ortaya çıkarılmıştır.(1)

f-Râbitanın bazen arada bir hazfedildiği görülür:
(12/66) در آن دلتنگی بنزد علاء الدوله امیر علی فرامزرفتم که پادشاه زاده بود و
شعر دوست، و ندیم خاص سلطان بود و داماد او

O sıkıntılı durumda, Padişahın damadı ve özel nedîmi şiirseven
şehzâde 'Alâ' al-Din Amîr Farâmarz'in yanına gittim.

Bir fiilin tekrarından kaçınmak için başvurulan bu yolla ifâde
letâfet ve canlılık kazanmıştır.

g- accusativ durumunda çoğunlukla düşürülmüştür:

(10/24) اگر قرآن نیکو ندانستی در آن واقعه بدین آیت نرسیدی

Eğer Kur'anı iyi bilmeseydi o olayda bu âyete ulaşamazdı.

(10/38) بارها ایین تأمل رفته است و این تفکر کرده ایم

Defalarca bu aklıma geldi, bunu düşündüm.

4. Bâzen Cumla-i Mu^ctariza getirme (yaygın değildir):

(4/37) . . . که بعد از صحابه نبی رضوان الله علیهم اجمعین که تلامیذہ نقطہ نبوت بودند
و شارح کلمات جوامع الکلم هیچکس فصلی بدین جزالت و فصاحت نظم نداده بود.

Peygamberin sahâbelerinden sonra (Allahın rızası hepsinin üzere olsun)-ki peygamberlik merkezinin öğrencileri ve mânâ dolu özlü sözlerin açıklayıcıları idiler-hiç kimse bu güzellikte söz düzmemiştir.

1. M. Bahâr: A. g. e., cilt: 2, sh: 312

(٤٠/٦) و بعد از چون سلجوقیان آمدند و ایشان مردمان بیابان تشین بودند
 و از مجاری احوال و معالی آثار ملوک بی خبر بیشتر از رسوم پادشاهی
 بروزگار ایشان مندرس شد .

Selçuklular geldikten sonra-ki onlar ovada oturan ve padişahların gidişâtından, eserlerinin büyüklüklerinden habersiz olan kimselerdionların zamanındaki hükümdarlık âdetlerinin birçoğu kayboldu.

5-Maf^cül-i Muṭlaḳ getirme (Çok nâdir görülür):

(٩/١٥) اما ازین سه قوت او یکی قوتی است که او را افزون کند بدانکه عذاب رو بگسrand
 گسترانیدن متناسب و متساوی

Bu üç kuvvetten biri ise, yiyeceğin kendisinde uygun ve eşit bir şekilde yayılmasıyla onu artıran kuvvettir.

ÜSLOP(SEBK) ÖZELLİKLERİ

TEKRAR: Eski nesirde gerek bir lafzın, gerekse bir cümlenin tekrardan kaçınılmaz ve bu ayıp sayılmazdı. Sonraki devirlerde ise tekrar, yazarın aczi olarak nitelenmeye başladı. Öyleki sonraki yazarlar mümkün oldukça bir lâfzı, bir mânâyı veya bir cümleyi tekrardan kaçınmışlar, bunun için de hafz ve değişik kelime kullanma yoluna gitmişlerdir. Avasta'dan Sâsânî Devrine kadar görülen tekrar âdeti, Darî yazarları tarafından da sürdürülmüş; ancak Arap nesrinin etkisiyle H.5./M.11. yüzyıldan sonra terkedilmeye başlanmıştır. (1)

Tārīh-i Bayhaqî ve Kalila va Dimna'de gözetilen bu tutum, Çahār Maqāla'de de görülmektedir. Ancak yazar zaman zaman eski nesre uygun olarak mükerrer kelimeler kullanmıştır. Kelimelerin tekrarı özellikle fiillerde görülür. Atfedilmiş cümlelerin fiilleri 5 defaya kadar tekrar edilmiştir.

Tekrardan kaçınmak için eserde iki yola başvurulmuştur:

a-Kelimenin (özellikle fiil ve yardımcı fiilin) düşürülmesi:

(۸۴/۱) و آن بزرگوار در حق من بنده اعتقادی قوی داشت و در تربیت من همت بلند

O asıl kişinin benim hakkımda sağlam bir kanâati, terbiyemde ise büyük bir himmeti vardı.

(۴۶/۷) استخفافها کرده بودند و گزافها گفته

Hafife almışlar ve mânâsız konuşmuşlardı.

(۲۳/۸) و آن حرب سخت معروفست و آن واقعه صعب مشهور

O savaş çok tanınmıştır ve o olay çok ünlüdür.

b-Aynı anlamda değişik kelime kullanma:

1.M.Bahār:A.g.e.,cilt:2,sh:55,289-294

(۴۷/۱۴) تا طرق و انواع شعر در طبع او مرتسم شود و عیب و هنر شعر بر صحیفه خرد او منقش گردد.

...ki şiiirin türleri ve yolları onun tabiatında canlansın, onun kusur ve hüneri akıl sayfasına nakşolsun.

(۵۵/۸) شبی در مجلس عشرت بعد از آنکه شراب درو اثر کرده بود و عشق درو عمل نمود، بزلف ایاز نگریست.

Bir gece içki meclisinde-içki etkisini gösterdikten, aşk hissi canlandıktan sonra-Ayaz'ın zülfüne baktı.

Bazen her iki yolla tekrardan kaçınılır:

(۴۸/۱۲) و در شریعت آزادگی تربیت او واجب باشد و تعهد او فریضه و تفقد او لازم.

Özgürlük yolunda onun terbiyesi vecibe, korunması şart ve gönlünün alınması gereklidir.

TEKRAR EDİLEN BAZI KELİMELER:

(۹۲/۱۳) این آدمی وحشی است و این را نسناس خوانند. این :

Bu yabânî bir kimsedir; buna Nisnâs derler.

(۹۲/۸) بوریحان بر وی نوشته بود: از این چهار در هیچ بیرون نشود، در برد یوار مشرق دری کنند و از آن دو حکم او یکی خطا شدی

Abu Rayhan ona yazmıştı ki: Bu dört kapının hiçbirinden çıkmayacak. Doğu tarafındaki duvara bir kapı açacaklar ve oradan çıkacak.

آن: (۹۴/۱) آن روز که آن دو حکم بکرد اگر از آن دو حکم او یکی خطا شدی به

افتادی او را

O iki hükmü verdiği gün, onlardan birisi yanlış olsaydı onun için daha iyi olurdu.

دیه :

(۷۵/۶) استاد ابوالقاسم فردوسی از رهاقین طوس بود، از دیهی که آن دیه را باژ خوانند و از ناحیت طبران است، بزرگ دیهی است.

Üstâd Abu'l-Kâşim Firdavsî, Tabarân bölgesinde büyük bir köy olan Bâj köyünden ve Tûs dihkanlarından idi.

صناعت :

(۴۲/۱) شاعری صناعتی است که شاعر بدان صناعت اتساق مقدمات موهمه کند

Şairlik, şairin onunla şüpheye düşüren girişleri düzenlediği (...) bir sanattır.

که :

(۷۵/۲) زیرا که چنانکه ممدوح بشعر نیک شاعر معروف شود شاعر بصله گران پادشاه

معروف شود

Zira memdûh, şairin iyi şiiriyle tanındığı gibi şair de hükümdarın ağır(çok) câizesiyle tananır.

Fiilin tekrarı:

(۲۳/۶) و امیر نوح از بخارا بز اولستان بنوشت تا سبکتگین با آن لشکر بیایند و سینجوریان

از نشابور بیایند .

Emir Nuh Buhara'dan Zavulistan'a, Sabuk-tagin orduyla ulaşsın ve Sîmcürîlêr Nişabur'dan gelsin diye yazdı.

(۴۸/۲) تا هرچه کند با اشارت او کند و بی امر او هیچ کاری نکند و هیچ حرکت بی

حضور او نکند

Ne yaparsa onun göstermesiyle yapsın; onun emri olmaksızın bir işte bulunmasın ve onsuz hareket etmesin diye (teslim etti.)

Özellikle mukâyese gösteren bileşik cümlelerde fiiller aynen tekrar edilir:

(٤٧/٣) زیرا چنانکه شعر در هر علمی بکار همی شود، هر علمی در شعر بکار همی شود.

Zira şiiir her ilimde kullanıldığı gibi her ilim de şiiirde kullanılır.

(٥٥/٢) زیرا که چنانکه مدوح بشعر نیک شاعر معرّو شود شاعر بصله گران پادشاه معرّو شود.

Zira memdûh, şairin iyi şiiiriyle tanındığı gibi şair de hükümdarın ağır(çok) câizesiyle tanınır.

Yardımcı fiilin(Râbıta) tekrarı:

(٨٨/٦) اما علم احکام از فروع علم طبیعی است و خاصیت او تخمین است و مقصود ازو استدلال است از اشکال کواکب بقیاس بیکدیگر . . . .

Ahkâm ilmi tabîf ilimlerin şubelerindedir ve özelliği tahmin-dir. Ondan maksat, yıldızların birbirlerine kıyasla şekillerinden delil çıkarmadır.

(٧٤/١) اگرچه رشیدی جوان بود اما عالم بود در آن صناعات، ستی زینت مدوحه او بود و همگی حرم حضر خان در فرمان او بود.

Raşîdî genç idiyse de o sanatta alimdi. Onun memdûhu, Hîzr Han'ın bütün hareminin emrinde olduğu Zeynep Hâtundu.

(١١٨/٦) اما ابو نصر عراق برادر زاده خوارممشاه بود، و در علم ریاضی و انواع آن ثانی بطلمیوس بود و ابو الخیر خمار در طب ثالث بقراط و جالنوس بود و ابوریحان در نجوم بجای ابو معشر و احمد بن عبد اللجلیل بود.

Hârazm-şâh'ın kardeşi olan Abû Naşr, riyaziye ilmi ve dallarında ikinci Batlamyus; Abu'l-Hayr-i Hammâr tıpta üçüncü Hipokrat ve Galinus idi. Abû Rayhân ise nücûmda Abû Maşar ve Aḥmad bin Abd al-Calîl yerinde idi.

Bâzen tekrarın bir hususu te'kit etme ve anlatıma edebi güzelliği kazandırmak için yapıldığı görülür:

(۲۷/۵) چون نامه بخلیفه رسید و مطالعه کرد، چون بدان کلمه رسید حیران فرو ماند.

Mektup Halifeye ulaştığında, mütâlaa edip o kelimeye varınca hayran kaldı.

(۵۵/۹) عنبری بر روی ماه غلتان، سنبلی دید بر چهره آفتاب بیجان

Yuvarlak ayın üzerinde bir anber gördü; yuvarlak güneşin çehresinde bir sünbül gördü.

(۱۱۲/۱۴) گفت: یا بختشوع خجل مباش، توجهد خویش و بندگی خویش بجای آوردی.

Dedi ki: Ey Bahtîşû! Sıkılma. Sen kendi gayretini, kendi bağlılığını yerine getirdin.

II. TERÂDÛF: Eski nesirde bulunmayan bu özelliğe Târîh-i Bayhaqî-de de çok az rastlanır. Kâbûs-nâma ve Siyâsat-nâma'de de görülmeyen Terâdûf, Kalila va Dimna'da yer almış, Çahâr Maqâla'de de zaman zaman kullanılmıştır.

a-Kelimelerde:

(۱۰/۵) و حکمت بالفه آفرید گار چنان اقتضا کرد که این عالمها بیکدیگر پیوسته باشند

مترادف و متوالی
Yaratıcının olgun hikmeti, bu âlemlerin birbiri ardınca bağlanmasına uygun düştü.

(۲۴/۸) چون کار آلتگین یکسو شد، اسکافی متواری گشت و ترسان و هراسان همی بود.

Alp-tagîn'in işi bertaraf olunca İskâfî gizlendi; sürekli korkuyordu.

(۱۳۵/۲) مقصود از تحریر این رسالت و تقریر این مقالات اظهار فضل نیست و انکار خدمت
نی . . .

Bu risâlenin yazılış amacı fazilet gösterme ve hizmetleri
zikretme değildir.

Bâzen bir cümlede çokca görülür:

(۳۲/۲) و حال برامکه خود معروی و مشهور است که صلات و بخشش ایشا ش بر چه درجه و
مرتبه بوده است.

Barmakîlerin durumu meşhurdur; onların bağış ve hediyelerinin
ne derece (çok) olduğu bilinmektedir.

b-Cümlelerde:

(۴۰/۱۳) که این تقیه از جهل میفرماید که هیچ نقصانی ارواح انسان را از نقص جهل بتر
نیست و از نقص نادانی باز پس تر نه

Zira bu âyet, câhillikten ve insan ruhunun bilgisizlikten daha
kötü ve âdi bir noksanı olmadığından bahsediyor.

(۵۰/۳) انصاف از نعیم جوانی بستند و داد از عنفوان شباب بدادند . . .

Gençlik nimetlerinden ve gençliği yaşamaktan ümitli idiler.

(۱۳۲/۱۰) و داروی او وصل آن دختر است و معالجت او دیدار او باشد . . .

Onun ilacı o kıza kavuşması, onun tedâvisi onunla görüşmesidir.

III.TAVSÎF: Eski nesirde görülmeyen bu özellik, Târîh-i Bayhaķî

ve Kalila va Dimna'de yer almaktadır. Niẓâmî-i Ārūzî eserinde olaylar

dan daha çok müşahhas şeyleri tavsif etmiştir.

(۲۳/۱۵) امیر نوح، علی بن محتاج الکشانى را که حاجب الباب بود با آلتگین فرستاد بانامهای
چون آب و آتش، مضمون او همه وعید و مقرون او همه تهدید، صلح را مجال نا گذاشته
و آشتی را سبیل رها نا کرده

Emîr Nūḥ, kapıcısı °Alī bin Muḥtāc al-Kāṣānī'yi su ve ateş gibi tehdit ve kötülük ahdi dolu, barışa imkân bırakmayan bir mektupla Alp-tagīn'e gönderdi.

(۳۴/۳) ما مون چون بدر سرای رسید، پرده ای دید آویخته خرم تر از بهار چین
و نفیس تر از شعار دین، نقش او در دل همی آمیخت و رنگ او بجان همی آمیخت.

Ma'mūn evin kapısına varınca Çin Bahār(Mâbed)ından daha güzel, din alâmetinden daha hoş olan asılı bir perde gördü. Onun nakışı gönülde işleniyor, rengi cana karışıyordu.

(۵۵/۸) شبی در مجلس عشرت - بعد از آنکه شراب در و اثر کرده بود و عشق در و عمل نموده
بزلف ایاز نگریست، عنبری دید بر روی ماه غلتان، سنبلی دید بر چهره آفتاب پیچان حلقه
حلقه چون زره، بند بند چون زنجیر، در هر حلقه ای هزار دل، در هر بندی صد هزار
جان.

Bir gece işret meclisinde-içki ona etki edip aşk onda canlandıktan sonra-Ayaz'ın zülfüne baktı. Yuvarlak ayın yüzünde bir anber, yuvarlak güneşin üzerinde bir sünbül gördü; zırh gibi halka halka, zincir gibi bağ bağ, her halkada bin gönül, her düğümde yüzbin can...

IV. İTNÂB: Tārīḥ-i Bayhaḳī'nin en yaygın özelliği olan bu durum, Çahār Maḳāla'de de yer yer görülmektedir. Ancak burada sözkonusu olan itnâb, söze lüzumsuz bir fazlalık getiren ibâre değil, aksine konuyu açıklama ve mânâyı tamamlama için başvurulan ifâdeyi anlatan bir terimdir. Yazar bu tür itnâblarla eserine edebî güzellik kazandırmıştır. (1)

(۳/۲) رسمی قدیم است و عهدی بعید تا این رسم معهود و مسلوک است که مؤلف و مصنف
در تشبیب سخن و دیباچه کتاب طرافى از ثناء مخدوم و شمتى از دعاء مدوح اظهار
کند . . .

Kararlaştırılmış ve benimsenmiş bir âdet şudur ki:Yazar sözün başında,eserin girişinde mahdûm ve memdûhunu bir miktar övüp dua eder.

(۵۹/۱۱) بر سیل امتحان گفت:امیر بداغگاه است و من میروم پیش او، و ترا یا خود ببرم بداغگاه، که داغگاه عظیم خوش جایی است، جهانی در جهانی سبزه بینی، پر خیمه و چراغ چون ستاره، از هر یکی آواز رود می آید، و حریفان در هم نشسته و شراب همی نوشند، و عشرت همی کنند، و بدرگاه امیر آتشی افروخته چند کوهی و کرگان را داغ همی کنند، و پادشاه شراب در دست و کمند در دست دیگر شراب میخورد و اسب می بخشد.

İmtihan yollu dedi ki:Emîr Dağgâhtadır.Ben onun yanına gidiyorum.Seni de beraber Dağgâha götürüyüm.Dağgâh çok güzel bir yerdir.Âlem içinde âlem bir yeşillik görürsün.Her birinden rûd sesi gelen çadırlar ve yıldız gibi ışıklarla doludur.Dostlar karşılıklı oturup içki içer, işret yaparlar.Sarayda Emîr dağ gibi bir ateş yakmış,tayları işaretliyorlar.Padişah bir elinde şarap,diğer elinde kementolduğu halde içiyor ve at bağışlıyor.

(۱۰۹/۹) و تحسری همی خورم که جوان بود منعم و متنعم و کام انجامی تمام داشت پس وضو ساختم و بمصلی شدم و سنت بگذاردم.

Ve sürekli üzülüyordum.Zira gençti;nimetlenmiş ve tam bir son (yaşama) muradı vardı.Sonra abdest alarak namaz kılma yerine gidip sünneti yerine getirdim.

V.İSTİŞHÂD VE İSTIDLÂL:İlk devre nesrinde görülmeyen bu özellik Târîh-i Bayhaķî ile başlamış,Kalila va Dimna'de edebî gaye için fazla miktarda yer almıştır.(1)Çahâr Maķâla'de çok az olarak,başlangıç kısmıyla 1. ve 2. makâlelerin girişinde tesâdüf edilmekte,bir defa da 4.makâlede hadîsten delil getirildiği görülmektedir.

Farsça şiiirden şâhit getirme:

(۱۸/۴) پس پادشاه نایب امام است و امام نایب پیغامبر، و پیغامبر نایب خدای— عز و جل—

و خوش گفته درین معنی فرمودی :

چنان دان که شاهی و پیغامبری
دو گوهر بود در یک انگشتری
Binâenaleyh padişah imamın, imam peygamberin, peygamber de Allah'ın

-azîz ve celîl olsun-nâibidir. Bu anlamda Firdavsi ne güzel söylemiştir:

Padişahlık ve peygamberliğin bir yüzükte iki mücevher olduğunu bil.

Arap ediplerin sözlerinden istişâd:

(۲۱/۱۰) و در سیاق سخن آن طریق گیرد که الفاظ متابع معانی آید، و سخن کوتاه گردد

که فصحاء عرب گفته اند : خَيْرُ الْكَلَامِ مَا قَلَّ وَ دَلَّ

Söz içinde lâfızların mânâları takip etmesi ve sözün kısa olması yolunu tutar. Zira Arap fasîhleri demişlerdir ki: Sözün iyisi, az olup maksadı gösterendir.

Hadîsten delil getirme:

(۲۱/۷) و درین ممر با قضای غایت و منتهای نهایت برسد، که اکمل انسان و افضل ایشان

صلوات الله و سلامه علیه می فرماید که التَّكْبَرُ مَعَ التَّكْبِيرِ صَدَقَةٌ.

Bu yolda son derece ileri gider; zira insanların en olgunu ve faziletlisi—Allahın salât ve selâmı üzerine olsun—buyurur ki: Kibirleşene karşı kibirlenmek sadakadır.

VI. İCÂZ, İHTİSÂR, İSHÂB: Eserde, 1. devre nesrine ait bu özellikler sık sık görülmektedir. Buna uygun olarak yazar, kısa ve anlaşılması kolay cümlelerle anlatım yoluna gitmiştir.

Örnek metinler:

(۲۰/۴) یکی شب کفار بر ایشان شبیخون کردند و بانواع خرابی حاصل آمد.

ایشان خود بی خاک مراغه کردند، چون این واقعه بیفتاد، تنی چند او معاری و مشاهر بر خاستند و بحضرت غزنین آمدند و جامه ها بدریدند و سرها برهنه کردند و او را کنان ببازار غزنین درآوردند و بیمارگاه سلطان شدند و بنالیدند و بزاریدند و آن واقعه را بر صفتی شرح دادند که سنگ را بر ایشان گریستن آمد.

(۹۰/۹) پس دوات خواست و قلم، و بر پاره ای کاغذ بنوشت چیزی، و در ز نهالی خلیفه بنهاد و گفت: بیار یعقوب اسحق تخته خاک خواست، و بر خاست و ارتفاع بگرفت و طالع درست کرد و زایجه بر وی تخته خاک بر کشید، و کواکب را تقویم کرد و در بروج ثابت کرد و شرایطی خوبی و ضمیر بجای آورد و گفت...

(۹۹/۹) خواجه عظیم رنجور نل شد و بیدر گشت، و بکار خود باز نگریست و اوقات را سجل کرد و ادارات را توقیع کرد و وصیت نامه بنوشت و بندگان که دل فارغ حاصل کرده بودند آزاد کرد، و قرضی که داشت بگذارد، و آنجا که دست رسید خشنود کرد و خصمان را بجلی خواست، و کار را منتظر بنشست تا که رمضان اندر آمد و بیفداد بر دست آن جماعت شهید نشد.

VII. ARAPÇA İBARELER: Yazar, Arapça kelimelere olduğu gibi Arapça ibârelere de iltifât etmiş; ancak bunda ölçüyü daima korumuştur. Özellikle dua cümleleri ve tarihler Arapça getirilmiş, konuyla ilgili olarak zikredilen Arapça ibâreler bâzen Farsça tercümesiyle birlikte verilmiştir.

Başlangıç kısmında الحمد لله شکرًا که، الحمد لله که ; sonuç kısmında و هو اعلم vb. ibârelere az sayıda rastlanır.

Bâzen de İrsâl-i Mesel ve hadîs zikri kastedilmeksizin Farsça cümleler arasında Arapça ibâre getirilir. Ancak Tārîh-i Bayhâkî'de de görülen bu duruma Çahâr Makâla'de nâdiren tesadûf edilir:

(۱۶/۱۴) بازیک قسم آنند که ازین همه فراغتى دارند لیلًا و نهارًا سِرًا و جهرًا

Yine bir kısmı gece-gündüz, gizli-açık bunların hepsinden ferâgat eden kimselerdir.

(۳۶/۱۳) امیر المؤمنین از شهر بغداد خروج کرد با لشکری آراسته و تسجلی پیراسته. و خزینۀ بی شمار و سلاحی بسیار، متوجها الی خراسان.

Amîr al-Mu'minîn donanmış bir ordu, sayısız hazine ve çok sayıda silahla Horasan'a yönelerek Bağdat'tan çıktı.

VIII. LAFIZ SANATLARI:

1. SECİ'

a-Sac^c-i Mutavâzî:

(۵/۶) که چهل و پنج سال است تا بجدمت این خاندان موسوم است و برقم بندگی این دولت مرقوم. . .

Zira 45 yıl, bu hânedânın hizmetiyle adlanmış, bu devletin köleliğiyle rakamlanmıştır.

(۴۱/۷) که دبیر بفرخان بود و در علم تعمقی و فضل تنوقی داشت و در نظم و نثر تبحری

Buğrâ Han'ın kâtibi idi ve ilimde derinliği; fazîlette, nazım ve nesirde son derece mahâreti vardı.

(۱۰۶/۴) و بیارایند او را بدرازی موی و پاکی روی و خوشبوی و گشادگی

Onu uzun bir saç, temiz bir yüz, hoş bir koku ve açıklıkla süslerler.

b-Sac^c-i Muṭarraf:

(۳۱/۷) در این موضع دبیر را دستوری است و اجازت که قلم بردارد و قدم در
گذارد و درین معر با قصای غایت و منتهای نهایت برسد .

Bu yerde kalemi alıp adım atması ve bu yolda son derece ileri
gitmesi için kâtime izin vardır.

(۴۵/۱۳) بسا کوشکهای منقش و باغهای دلکش که بنا کردند . . .

Yaptıkları nice işlenmiş köşkler, güzel bahçeler...

(۴۹/۳) و اسباب تمنع و علل ترفع در غایت ساختگی بود ، خزائن آراسته ، و لشکر جرار
و بتدگان فرمان بردار .

Yükselme ve kuvvetlenme sebepleri gayet iyi hazırlanmıştı: Süs-
lenmiş hazineler, büyük bir ordu ve itâatkâr köleler (teb'a)...

c-Sac^c-i Mutavâzin:

(۳۹/۲) و آن دلیلی واضح است و حجتی قاطع بر آنکه این کلام از مجاری نفس
هیچ مخلوقی نرفته است .

Ve o, bu sözün hiçbir mahlûkun kendisinden gelmediğine açık ve
kesin bir delildir.

(۸۴/۴) . . . جوان فاضل مفضل ، دبیری نیک ، مستوفی بشرط ، در ادب و شمات آن

با بهره ، در دلها مقبول و در زبانها ممدوح . . .

Çok faziletli bir genç, iyi bir kâtip, şarta uygun mustavfî (mâ-
liye memuru), edebiyat ve semerelerinden hissedâr, gönüllerde makbûl,
dillerde övülen...

(۸۶/۴) مقرون بالفاظ عذب و مشحون بمعانی بکر . . .

Güzel sözlerle, taze mânâlarla dolu...

2. MUVÂZANA:

(۳/۲) رسمی قدیم است و عهدی بعنید تا این رسم معهود و مسلوک است .

Şu kararlaştırılmış ve benimsenmiş âdet, eski bir gelenektir.

(۱۱۰/۱۴) گوین در هر دو مینگرم که مصنف چه معتوه مردی باشد و مصنف
چه مکروه کتابی

Sanki her ikisinde görüyorum ki yazar ne akılsız bir adam, eser
ne çirkin bir kitaptır.

(۱۳۵/۱۰) ایزد تبارک و تعالی دولت را بجمال او آراسته دارد و ملک را بکمال
او پیراسته.

Yüce Allah devleti onun güzelliğiyle, hükümdarlığı da onun ol-
gunluğuyla süslesin.

3. MÜZDEVİC:

(۲/۱۱) باری تعالی او را با ملوک آن خاندان از ملک و تخت و بخت و کام
و نام و امر و نهی بر خرداری دهد.

Yüce Allah onu, o hânedânın hükümdarlarıyla saltanattan, tahttan,
tâlihten, murattan, addan, emir ve yasaktan nasibdâr etsin.

(۴۷/۷) بر سفائن بنویسند و در مدائن بخوانند که حظ او فر و قسم افضل از شعر بقاء
اسم است.

Defterlere yazsınlar, şehirlerde okusunlar; zira şiiirden en büyük
pay ismin bekâsıdır.

4. TERSİ':

(۵/۱۱) و اندرو باز نماید که پادشاهی خود چیست و پادشاه
کیست، و این تشریف از کجاست و این تلطیف مر کراست.

Ve onda görülür ki: Padişahlık bizzat nedir, padişah kimdir? Bu
şereflendirme neredendir ve bu lütuf kimedir?

(۲۳/۹) امیر نوح، علی بن محتاج الکشانى را که حاجب الباب بود، با آلتگین فرستاد
با نامه ای چون آب و آتش، مضمون او همه وعید و مقرون او همه تهنید.

Emir Nūḥ, kapıcısı ^cAlī bin Muḥtāc al-Kāṣānī'yi su ve ateş gibi tehdit ve kötülük ahdi dolu bir mektupla Alp-tagīn'e gönderdi.

Fennî nesrin özelliklerinden olan bu lâfız sanatları, eserde yer yer fakat ölçülü olarak kullanılmıştır.

IX. MÂNÂ SANATLARI:

1. TEŞBÎH:

(۱۵/۹) بر بالای ریگی زنی دیدم ایستاده، برهنه سر و برهنه تن، در غایت نیکویی

با قدی چون سرو و روی چون ماه و موی دراز.

Bir kum tepesinin üzerinde başı açık, vücudu çıplak ve çok güzel olan bir kadın gördüm. Selvi boylu, ay yüzlü ve uzun saçlı idi.

(۲۶/۸) تاش گرگ پیر بود.

Taş yaşlı kurt idi.

Teşbîh-i Belîğ:

(۴۳/۳) و باز دولت صفاریان در نزوه اوج علیین پرواز همی کرد.

Saffârîlerin devlet kuşu yücelikler zirvesinde uçuyordu.

(۷۸/۶) اما خواجه بزرگ منازعت داشت که پیوسته خاک تخلیط در قنح جاه او همی
انداختند.

Fakat büyük efendinin, daima, fitne toprağını onun yükseklik kadehine atan hasımları vardı.

2. İSTİÂRE:

a-Açık İstiâre:

(۴/۸) ... تا باد صبا شوریده بر یکی از بندگان نوزد.

Tâ ki sabâ rüzgârı karışıp kölelerden birine esmesin.

(۷/۱۶) وهم او — جل ثنائہ و رفع سنائہ — در کلام مبین و حبل متین میفرماید

Ve yine O-övgüsü celif, yüksekliği yüce olsun-açık kelâmında ve sağlam ipinde (Kur'anda) buyuruyor ki:...

(۵۵/۹) عنبری دید بر روی ماه غلتان، سنبلی دید بر چهره آفتاب پیچان.

Yuvarlak ayın yüzünde bir anber, yuvarlak güneşin üzerinde bir sünbül gördü.

b-Kapalı İstiâre:

(۲۱/۱) . . . الا بدان کس که تجاوز حد کرده باشد و قدم حرمت از دائرة حشمت بیرون نهاده

Ancak haddi aşmış ve saygı ayağını hayâ dairesinden çıkarmış olan kimseye (gelince)...

(۴۷/۵) باید که شعر او بدان درجه رسیده باشد که در صحیفه روزگار مسطور باشد و

بر السنه احرار مقروء

Onun şiiri, zaman sayfasında yazılmış, hürlerin lisanında okunmuş olacak bir dereceye ulaşmış olmalıdır.

3. MECAZ:

(۶۶/۸) وام بگردن من در آمد

Borç boğazıma geldi.

(۱۱۲/۱۱) او بر پای خاست و جان بر میان بست از جهت مأمون

O ayağa kalkarak Ma'mûndan dolayı canını beline bağladı.

4. KİNAYE:

(۲۱/۲) والبتة نگذارد هیچ غباری در فضاء مکاتبت از هوا، فراست بر دامن مخدوم

او نشیند.

Elbette yazışma sahasında, hiçbir tozun mektuplaşma havasından efendisinin eteğine konmasına müsâde etmez.

(۶۸/۱۰) رود کی قبول کرد که نبی امیر بگرفته بود و مزاج او بشنخته

Rûdaķi kabul etti. Zira Emîrin nabzını yoklamış, mizâcını tanımişti.

(۶۸/۱۶) فردا بر دامن خواجه خواهم نشست تا جامگیش از خزانه بفرماید .
Yarın hazineden ona bir elbise vermesi için Efendinin eteğine
(önüne) oturacağım.

Adı geçen bu sanatlardan başka eserde Cinas, Mürâat-i Nazîr,
Tezat ve Tıbâk, İrsâl-i Mesel ve Mübâlağa sanatlarına da bâzen rast-
lanmaktadır.

MURÂÂT-İ NAZÎR:

(۲/۱۱) که باری تعالی او را با ملوک آن خاندان از ملک و ملک و تخت و بخت و کام و نام
و امر و نهی بر خورداری دهد .

Ki yüce Allah onu, hanedânın hükümdarlarıyla hükümdarlıktan,
tahttan, talihten, murattan, ünden, emir ve yasaktan nasibdâr etsin.

TEZAT VE TIBÂK:

(۱۲/۱) و اندر یابد چون خشکی و تری و گرمی و سردی و سختی و نرمی و درشتی و نغزی

Kuruluk-yaşlık, sıcaklık-soğukluk, sertlik-yumuşaklık, kabalık-
düzgünlük gibi şeyleri anlar.

CINAS:

(۱۱۰/۱۴) گویی در هر دو مینگرم که مصنف چه معتوه مردی باشد و مصنف چه مکروه کنایی

Sanki her ikisinde yazarın ne akılsız bir adam, kitabın ne
çirkin bir eser olduğunu görüyorum.

İRSAL-İ MESEL:

(۳۰/۱۲) جماعت لمغنیان با فرخی قوی و بشاشتی تمام باز گشتند و آن سال مرفه بنشستند
و آب بکس ندادند .

Lamgānlılar topluluğu tam bir neşe ve sevinçle döndüler.O yılı rahatlık içinde geçirdiler ve suyu kimseye vermediler(kimseye birşey vermediler).

MÜBALAĞA:

(۳۰/۸) وآن واقعه را بر صفتی شرح دادند که سنگ را بر ایشان گریستن آمد

Ve o olayı öyle bir şekilde açıkladılar ki taşın onlara ağlayası geldi.

(۳۸ / ۱۰) هزار مجلد شرح این نامه است بلکه زیادت

Bu mektubun açıklaması bin cilt tutar;belki daha fazla.

DEĞERLENDİRME

Eski nesre uygunluklar:

1. او, وی ve ایشان zamirlerini insanların haricindeki varlıklar için de kullanma;
  2. Fiilleri önekle kullanma;
  3. Sonraları çıkan Ca'li (uydurma) fiiller yerine, daha çok Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan bileşik fiiller kullanma;
  4. Muhaffef Master oranında Master kullanma;
  5. يک yerine يك kullanma;
  6. Māzī-i İstimrārī'yi daha çok yā-yi machūla ile kullanma;
  7. بؤر i çok kullanma;
  8. عظيم, سخت, بئک vb. kelimeleri te'kid zarfı ve sıfat olarak kullanma;
  9. Sıfatın mevsuf üzerine takdîmi;
- Daha az görülen uygunluklar:
10. Şart cümlelerinde fiillere yā-yi şartî getirme;
  11. مر ve در kullanma;
  12. Saygı makâmında, emr-i gâib sıygasındaki fiili فرمودن ile getirme;
  13. Fi'1-i Muḳāraba kullanma;
  14. Mastara elif ilavesiyle geçişli yapma;
  15. Māzī-i İstimrārī'yi bitişik şahıs zamiriyle kullanma;
  16. Alif-i Tafhîm va Ta'zîm getirme;
  17. نیز i ديگر yerine kullanma; ,

18. آن ve این harf-i ta^crîf gibi kullanma;
- 19.Bâzen kelimelerin-özellikle fiil ve yardımcı fiillerin- tek-
rar edilmesi;
- 20.Ifâdenin yer yer kısa cümlelerle yapılması;
- 21.Kolaylık ve icâz.

Eski nesirle Çahâr Maqâla arasındaki farklar:

- 1.Fi^cl-i Vaşfî kullanma;
2. گرفتن ile başlama bildiren fiil yapma;
- 3.Arapça kelimelerin Arapça kaideyle çoğul yapılmış şekillerini
çok kullanma;
- 4.Sıfat-Mavsûf uygunluğu;
- 5.ایدون , ايدر ve diğer eski Farsça kelimeleri kullanmama;
- 6.İsimlerden sonra اندر ve بر ve اندر i zâid olarak getirmeme;
- 7.Arapça kelimelerin çokluğu;
- 8.Uzun cümleler kullanma;
- 9.Cümlede takdîm, te'hîr, hazf gibi kullanışlarda bulunma;
- 10.Tekrardan kaçınma;
- 11.Seci', muvâzene, müzdevic, tersî' gibi lafız sanatlarına yer
verme;
- 12.Zaman zaman itnâb, taysîf ve terâdüfe baş vurma;
- 13.Teşbih, istiâre, kinâye ve mecazla anlatımı güzelleştirme;
- 14.(Az olarak) İstîşhâd ve İstidlâl;
- 15.Arapça ibâreler kullanma.

SENTAKS VE ÜSLÛP YÖNÜNDE TÂRİH-İ BAYHAKÎ VE KALİLA VA DİMNA
İLE KARŞILAŞTIRMA

Çahâr Mağâla sentaks yönünden, yer yer eski nesir üslûbundaki cümle kuruluşlarına rağmen, daha çok 2. ve 3. devir özelliklerini taşır. Târîh-i Bayhaķî ile başlayıp Kalila va Dimna'de yaygınlaşan birçok özellik, Çahâr Mağâla'de de varlığını muhafaza etmiştir.

Târîh-i Bayhaķî'de ifrat derecesinde başvurulmuş cümleleri fiille başlatma âdeti, Kalila va Dimna ile Çahâr Mağâla'de de yer almıştır. Bunların en meşhuru, Arapça حكي kelimesinin taklidi olarak hikâye başlarında getirilen آورده اند dir. Bâzen de bu kullanım, fiille önem vermek için yapılmıştır. Ögelerin bir kısmını fiilden sonraya bırakma her üç eserde de görülür.

H.5./M.11. yüzyıldan sonra tekrardan kaçınma âdeti, ilk olarak Târîh-i Bayhaķî'de görülmektedir. Kalila va Dimna ve Çahâr Mağâla'de özellikle fiillerin tekrarından kaçınmaya daha çok özen gösterilmiş, atfedilmiş cümlelerde ya hafız veya aynı anlamda değişik fiiller kullanma yoluna gidilmiştir.

Târîh-i Bayhaķî ile başlayan fiilleri karîneyle hafız, Kalila va Dimna ve Çahâr Mağâla'de yaygınlaşmıştır. Ancak hafız konusu Kalila va Dimna'de değişik boyutlara ulaşmıştır. Fiiller karînesiz de hafız edilmiş, cümlede zamirlerin, tümleçlerin düşürüldüğü olmuştur. Fiil ve râbitanın karînesiz hafız edilmesi Çahâr Mağâla'de az rastlanan bir durumdur.

Daha önceleri fasıl başlarında zaman zaman rastlanılan seci', muvâzene, müzdevic ve tersî' gibi lâfız sanatları Târîh-i Bayhaķî'de nâdiren görülür. Terâdüf de te'kid için getirilen yerler dışında kullanılmamıştır.

Arap nesrinin etkisiyle kullanılmaya başlanan bu sanatlar, Kalila ve Dimna ve Çahâr Makâla'de ölçülü olarak yer almış, ağır seci'lerle te-kellüfte bulunulmamıştır. Her iki eserde de kelimeler ve cümle terâdüfleri bulunmaktadır.

1. Devre nesrine aykırı olarak olayları daha güzel anlatmak için 2. ve 3. devir nesirlerinde itnâb ve tavsife başvurulmuştur. Târîh-i Bay-hakî'nin meşhur sanatı itnâba, Kalila ve Dimna ve Çahâr Makâla'de de zaman zaman tesâdüf edilmekte; olayları mücessem olarak aksettirebilecek derecede güzel tavsifler görülmektedir.

Her üç eserde de teşbih, istiâre, mecaz, kinâye gibi mânâ sanatları yer almıştır.

İstîşhâd, İstidlâl, Temsîl; bunları nesirde ilk defa kullanan Bay-hakî tarafından ölçülü getirilmiş, bu sanatlar edebî bir gaye ile ilk defa Kalila ve Dimna'de çokca yer almıştır. İstîşhâd ve istidlâl Çahâr Makâla'de çok az görülür.

Kalila ve Dimna'de yer alan Cam^c, Bayn-i Azdâd, Cam^c u Tafriķ, Si-yâkat-i A^cdâd, Tard al-^cAks vb. sanatlar Çahâr Makâla'de nâdiren görülebilir.

ÜSLUBU AÇISINDAN YAZARIN EDEBİ KİŞİLİĞİ,
SANATLARI KULLANMADAKİ USTALIK ve ÖZELLİĞİ İLE
ESERİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Eserinde bulunduğu devirden ziyade öncekilerin üslûbuna eğilim göstermiş olan yazar, dile son derece hâkim görünmektedir. Kelimeleri uygun yerlerde kullanmasını bilmiş, gerek kelimelerde gerekse cümlelerde fesahati bozacak hatalardan kaçınmıştır. Daha önce dile girmiş bazı özellikler dışında gramere uygun olmayan kullanışları yok denecek kadar azdır. Yazar, ifadesinde yer yer devrik cümle tarzını tercih etmiş, birçok ögeyi de fiilden sonra getirerek ifadeyi canlı tutmaya çalışmıştır. İbârenin sadeliği ve sağlamlığı, mânânın açıklığı, tekellüf ve ağır lâfız oyunlarından âzâde oluşu esere zevkle okunabilme niteliği kazandırmıştır.

Yazar, sanatını göstermek istediği yerde seci, muvâzene, terâdüf gibi lâfız sanatlarına başvurmuş ve bunlardan başarıyla çıkmasını bilmiştir. Öyle ki:

و این تشریف از کجاست و این تلطیف مرکراست

"Bu şereflendirme neredendir; bu lütuf kimedir?" ve

مضمون او همه وعید و مقرون او همه تهدید

"İçerisi tamamen tehdit ve kötülük ahdi dolu..." gibi şiir güzelliğinde seci ve tarsiler getirebilmiş;

çoğalmış, tekrara daha fazla düşülmüştür.

Binâenaleyh, eserde hem cümle düzenindeki tasarrufler, lâfız ve mânâ sanatları yönünden Târîh-i Bayhaķî ve Kalila va Dimna arasında bir üslûp; hem de akıcılığı, ibarenin kolaylığı, kısa cümlelerle maksadı ifade ve îcâz yönünden Kâbûs-nâma ve Siyâsat-nâma üslûbu görülmektedir.

Denilebilir ki, Şahâr Maķâla'de gerek ikinci devre ait özellikler, gerekse kendi devrindeki fennî nesre ait özellikler bulunmaktadır. Ancak eserde sâde ve tekellüfsüz yazma isteği daha ağır basmış, bu nedenle nisbeten sanatkârâne başlayan nesir, yerini git-tikçe daha sâde bir üslûba bırakmıştır. Aşağıda verdiğimiz örnekler her iki üslûbu aksettirmektedir:

ÖRNEK METİNLER

A.1. Makale başında:

(٢٠ / ٤) پس دبیر باید که کریم الاصل شریف العرض رقیق النظر عمیق الفکر ثاقب الرأین باشد، و از ادب و ثمرات آن قسم اکبر و خط او فر نصیب او رسیده باشد، و از قیاسات منطقی بعید و بی‌کانه نباشد، و مراتب ابناء زمانه شناسد و مقادیر اهل روزگار داند و بحطام دنیوی و مزحرفان آن مشغول نباشد، و بتحسین و تقبیح اصحاب و اغراض و ارباب اعمار التفات نکند و غره نضود، و عرض محذوم را در مقامات ترسل از مواضع نازل و مراسم حامل محفوظ دارد . . . . .

(٢١ / ٦) در این موضع دبیر را دستوری است و اجازت که قلم بر فراد قدم در گذارد و در این معر با قضای غایت و منتهای نهایت برسد که اکمل انسان و افضل ایشان — صلوات الله و سلام علیه — می فرماید که التکبر مع المتکبر صدقه، و البته نگذارد که هیچ غباری در فضای مکاتبت از هواء مراسلت بر دامن حرمت محذوم او نشیند.

(و در سیاق سخن آن طریق گیرد که الفاظ متابع معانی آید، و سخن کوتاه گردد که فصحاء عرب گفته اند: خیر الکلام ما قل و دل زیرا که هرگاه که معانی و منابع الفاظ افتاد سخن دراز شود و کاتب را مکنار خوانند، و المکنار مهذار: ¹

2. Hikâyelerde:

(۳۴/۱۰) و چون مأمون به بیت العرض بیامد خانه ای دید مجصص و منقش ایزلر چینی زده، خرم تر از مشرق در وقت دمیدن صبح و خوشتر از بوستان بگاه رسیدن گل، و خانه واری حصیر از شوشه زر کشیده افکنده و بدر لعل و پیروزه ترصیع کرده، و هم بر آن مثال شش بالشر نهاده و نگاری در صد را او نشسته از عمر و زندگانی شرین تر و از صحت و جوانی خوشتر، قامتی که سرو غاتفر بد و بنده نوشتی، با عارض که شمس انور او را خداوند خواندی، موی او رشک مشک و عنبر بود و چشم او لارا حسد جزع و عیبر، همچو سروی بر پای خاست و بخرامید، و پیش مأمون باز آمد و خدمتی نیکو بکرد . . . . .

(۵۵/۸) شبی در مجلس عشرت - بعد از آنکه شراب درو اثر کرده بود و عشق درو عمل نموده - بزلف ایاز نگریست، عنبری دید بروی ماه غلتان، سنبلی دید بر چهره آفتاب پیچان، حلقه خلیفه چون زره، بند بند چون زنجیر، در هر حلقه ای هزار دل در هر بندی صد هزار جان. عشق عنان خویشتن داری از دست صبر او بر بود و عاشق وار در خود کشید. محتسب آتنا و صدقنا سر از گریبان شرع بر آورد و در برابر سلطان یعین الدوله بایستاد و گفت. . . . .

B

1. Makâle başında:

(۸۸/۶) اما علم احکام از فروع علم طبیعی است و خاصیت او تخمین است، و مقصود از استدلال است از اشکال کواکب بقیاس یا یکدیگر و بقیاس درج و بروج بر فیضان آن حوادثی که بحركات ایشان فاعل شود از احوال ادوار عالم ملک و ممالک و بلدان و والید و تحویل و تباسیر و اختیارات

(۱۰۶/۳) طب صناعتی است که بدن صناعت صحت در بدن انسان نگاه دارند، و چون زایل شود باز آرند، و بیارند او را بدرازی موی و پاکی روی و خوشی بوی گشادگی اما طبیب باید که رقیق الخلق حکیم النفس جید الحدس باشد، و حدس حرکتی باشد که نفس را بود در آراء صایبه اعنی که سرقت انتقالی بود از معلوم بمجلول، و هر طبیب که شرف نفس انسان نشناسد رقیق الخلق نبود، و تا منطق نداند حکیم النفس نبود و تا مؤید نبود بتأید الهی جید الحدس نبود، و هر که جید الحدس نبود بمعرفت علت نرسد.

2. Hikâyelerde

(۹۴/۹) این بنده را عجزه بود، ولادت او در بیست و هشتم صفر سنه احدى عشره و خمسائه بود و ماه با آفتاب بود و میان ایشان هیچ بعدی نبود، پس سهم العاده و سهم الغیب بدین علت هر دو بر درجه طالع افتاده بودند و چون سن او به پانزده کشید او را علم نجوم بیاموختم، در آن باره چنان شد که سؤالیهای مشک ازین علم جواب همی گفت، و احکام او بصواب عظیم نزدیکی همی آمد و محاربات روی بوی نهادند و سؤل همی کردند و هر چه گفت بیشتر با قضا برابر افتاد.

(۱۰۱/۱۰) و خواجه امام عمر در صحت خواجه بود، و در سرای او فرود آمدی. خواجه کسر فرستاد و او را بخواند، و ما جرا با وی بگفت. برفت و دو روز در آن کرد و اختیاری نیکو کرد، و خود برفت و با اختیار سلطان را بر نشانند، و چون سلطان بر نشست و یک بانگ زمین برفت، ابر در کشید و باد برخاست، و بر دمه در ایستاد. خنده ها کردند، سلطان خواست که باز گردد، خواجه امام گفت: پادشاه دل فارغ دارد که همین ساعت ابر باز شود، و درین پنج روز هیچ نم نباشد.

(۱۲۰/۱۲) ابو علی حکایت کرد که روز چهارم بادی بر خاست و گر برانگیخت و جهان تاریک شد، و ایشان راه گم کردند، و باد طریق را محو کرد،

و چون باد بیارامید، دلیل از ایشان گمراه تر شده بود، در آن گرمای بیابان خوازم از بیآبی و تشنگی بوسهل مسیحی بعالم بقا انتقال کرد، و دلیل و ابوعلی با هزار شدت بیاورد افتادند، دلیل باز گشت، و ابوعلی بطوس رفت و بنشاپور رسید، خلقی را دید که ابوعلی را میطلبیدند، متفکر بگوشه ای فرود آمد، و روزی چند آنجا بیود، و از آنجا روی بگرگان نهاد که قنوس پادشاه گرگان بود و مردی بزرگ و فاضل دوست و حکیم طبع بود.

III. B Ö L Ü M

ÇAHĀR MAĶĀLA'DE ADI GEÇEN YAZAR VE ŐAĪRLER

Çahār Maķāla'da adı geçen Őair ve ediplerin bir kısmı, bugūn hayatı hakkında bilgi bulunan bŷk Őairlerden bazılarıdır . Fakat ōnemli bir kısmını, ya hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan ve ya adı kaynaklarda hiç geçmeyen kiŐiler oluŐturmaktadır.

Eserde adı geçen edebī Őahsiyetler Şunlardır:

ABU'L 'ABBĀS AL-RABĪCANĪ : Abu'l- 'Abbas al-Faẓl bin 'Abbās al-Rabincanī. Sāmānlı devri Şairlerindendir. Tezkire ve lŷgatlerde bazı Şiirleri nakledilmiştir.

ABŪ 'ABD-ALLĀH KURĀŐĪ : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Niẓāmī, adını Alparslan (ikt: H.455-465/M.1063-1072)ın oėlu Horasan emiri Togān-Őah'ın Őair olan nedimleri arasında zikretmiŐtir.

ABŪ BAKR-Ī AZRAĶĪ : (ōlm: H.465/M.1072 civarında). Abu Bakr Zayn al-Dīn İsmā'īl Varrāķ-i Haravī, H. 5. yŷzŷlın ŷnlŷ Őairidir . Babası, Firdavsī'nin Gazne'den kaçtıktan sonra evine saklandığı İsmā'īl Varrāķ'tır. TogānŐah bin Arslan ve Amirān Őāh bin Kāvurd'u methetmiŐtir. Kasideden baŐka masal sŷylemede de mahareti varmıŐ. Bu sahadaki eserleri, Alfıya u Őalfıya ve Sindbād-nāma adlı manzumelerdir.

ABŪ BAKR-Ī CAVHARĪ : Kaynaklarda adı geçmemektedir. Niẓāmī, adını Gŷrlular devri Őairleri arasında zikretmiŐtir.

ABU'L-FARAC-Ī RŪNĪ : (ōlm: H.492-508/M.1093-1114 yılları arasında). Abu'l-Farac bin Mas'ūd-i Rŷnī.Sultan İbrāhīm bin Mas'ūd (salt: H. 451-492/M.1059-1093) ve onun oėlu Mas'ūd bin İbrāhīm (salt:H.492-508/M.1093-1114)ın sarayında yaŐamıŐ ve onları methetmiŐtir. Őiirde

ortaya çıkardığı yeni üslûp, sonrakilerin teveccühünü kazanmıştır. Divan'ı Tahran'da basılmıştır.

ABŪ ḤANĪFA-İ İSKĀF : H. 5. yüzyıl şairlerindedir. Bayhaķī (ölm: H.470/M.1077)nin çağdaşı olan şair, İbrāhīm-i Gaznavī (salt: H.451-492/M.1059-1098) sarayında yaşamıştır. Şiirlerinden bazıları Tārīḫ-i Bayhaķī ve Lubāb al-Albāb'da nakledilmiştir.

ABU'L-ḤASAN ĀĠĀĀĪ : Abu'l-Ḥasan 'Alī bin İlyās-i Buḫārāī . Sāmānlı devri emirlerindedir. Nūḫ bin Mansūr (salt: H.365-387/M. 975-997) ve Daķīķī (ölm: H.365/M.975 civarı)nin çağdaşı olan Āġā-ġī'nin Arapça ve Farsça şiirde maharet sahibi olduğu söylenmektedir.

ABU'L-ḤASAN AL-KĪSĀ'Ī : (ölm: H. 394/M. 1003 ten bir müddet sonra) Sāmānlıların sonu ile Gaznelilerin başında yaşamış H.4. yüzyıl şairlerindedir. Şairliği başlangıcında Sāmānlı vezirleri ve Sultan Mahmud'u övmüş, ömrünün sonlarına doğru bu işten pişmanlık duymuştur. Hikmet ve nasihati içeren kasideleri de vardır. Şiirlerinden bazıları tezkire ve lûgatlerde nakledilmiştir.

ABŪ İŞĤĀĶ-İ CŪYBĀRĪ : Abū İshāķ İbrāhīm bin Muḫammad al-Buḫārāī al-Cūybārī. Sāmānlı devri şairlerindedir. Tezkire ve edebî kitaplarda adı ve şiirlerinden bazıları nakledilmiştir.

ABU'L-KĀSİM-İ RĀFĪ'Ī : Nizāmi, Gūrlu şairlerden olduğunu belirtir. Kaynaklarda adı geçmemektedir.

ABU'L-MA'ĀLĪ-İ RĀZĪ : (ölm: Macma'al-Fuṣaḫā'ya göre H.541/M.1146) Selçuklu devri şairlerindedir. Sultan Ġıyāş al-Dīn Mas'ūd bin Muḫammad (cül: H.526/M.1132)i medhetmiştir.

ABŪ MANŞŪR BĀ YŪSUF : Abū Manşūr 'Abd al-Raşīd bin Aḥmad bin Abī Yūsuf al-Haravī. Lubāb al-Albāb'da bazı şiirleri nakledilmiştir. Nizāmī, onu H.509/M.1115 de Herat'da görmüştür.

ABU'L-MAŞAL AL-BUḤĀRĪ : Samanlı devri şairlerindedir. Lubāb al-Albāb ve Lugat-i Furs'da bazı şiirleri geçmektedir.

AḤMAD-İ BADĪHĪ : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Nizāmī, adını Togan-şah bin Alparslan'ın şair nedimleri arasında zikretmiştir.

AḤMAD-İ ḤALAF : Kaynaklarda adı geçmemektedir. A. Kazvīnī'ye göre ünlü Sīstān emiri Ḥalaf bin Aḥmad (ikt: H.352-392/M.963-1001) in oğlu olma ihtimali zayıftır.

'ALĪ-İ BANĪZĪ : İlikhanlı hükümdar Hızr bin İbrāhīm (cül:H.474/M.1081) sarayı şairlerindedir.

'ALĪ-İ SĪPIHRĪ : Adı geçen hükümdarın şairlerindedir. Hayatları hakkında bilgi mevcut değildir.

'ALĪ-İ ŞŪFĪ : Kaynaklarda adına rastlanmamaktadır. Nizāmī, Gurlular devri şairi olduğunu belirtmiştir.

'ALĪ-İ ŞATRANCĪ : Maveraünnehr'de H. 6. yüzyılın ikinci yarısı büyük şairlerindedir. Şiirleri daha ziyade öğüt tarzında yazılmıştır.

'AM'AḤ-İ BUḤĀRĪ : (ölm: H.543/M.1148) Abu'n-Nacīb Şahāb al-Dīn 'Am'aḥ-İ Buḥārāī. H. 6.yüzyıl başlarında yaşamış Maveraünnehr'in tanınmış şairlerindedir. Semerkand'da ilim tahsil etmiş ve İlikhanlılara intisab ederek Hızr Han bin İbrāhīm (cül: H.474/M.1081) sarayında "Malik al-Şu'arā" ünvanını almıştır.

Mâverâünnehr şairlerinden Raşîdî-i Samarkandî (ölm:?) ile çağdaş olan 'Am'ak, Sultan Sencer'in kızının ölümü üzerine bir mersiye yazmıştır. Divan'ı Kaside ve rubailerden oluşmaktadır. Ayrıca iki bahirde okunabilen ve bugün elimizde bulunmayan Yûsuf u Zulayhâ adlı bir mesneviyi de ona nisbet ederler.

'AMĪD-İ KAMĀLĪ : Kamālî-i Buḥārāî diye tanınan bu şair, Sultan Sencer'in nedimlerindenidir. Musikîde maharet sahibi olduğu kaynaklarda belirtilmektedir.

'ASCADĪ : (ölm: H.432/M.1039 dan sonra) Abū Naẓar 'Abd-al-'Azîz bin Maḥsūr al-Marvazî. Sultan Mahmud'un saray şairlerindenidir. Sumanat fethine dair söylediği kaside ünlüdür. Divan'ı elde mevcut değildir. Tezkirelerde şiirlerinden örnekler vardır.

BAHRĀMĪ : (ölm: H.5.yüzyılın başları) Abu'l-Ḥasan 'Alî Bahrāmî-i Saraḥsî. Gazneliler devri başlarında yaşamış ünlü şairlerindenidir. Nizâmî, "Ġāyat al-'Arūziyyîn", "Kanz al-Kāfiya" ve "Ḥucūsta-nāma" adlı eserleri ona nisbet etmiştir. Edebi ilimlerde üstad olduğu bildirilen Bahrāmî'nin bazı şiirleri tezkire ve edebiyat kitaplarında nakledilmiştir.

BUNDĀR-İ RĀZĪ : (ölm: Macma' al-Fuṣaḥâ'ya göre H.401/M.1010) Şāhib bin 'Abbās (ölm: H.385/M.995) ve Macd al-Davlat-i Dayāmî (ölm: H.387-420/M.997-1029 arasında)nin çağdaşdır. Bazı şiirleri Tārîḫ-i Guzîda'de nakledilmiştir.

BURHĀNĪ : (ölm: H.465/M.1072) Amîr al-Şu'arâ 'Abd-al-Malik-i Burhānî. Selçuklu devri şairlerindenidir. Alparslan (salt:H.455-465/

M.1063-1072)ın sarayında yaşamış ve onun yakınlığını kazanmıştır. Mu'izzî (ölm: H.520/M.1126 civarında)nin babasıolan Burhānî, ölmeden az önce oğlunu Sultan Melik-şah'a teslim etmiştir.

BUZURC-MİHR-İ KĀYİNĪ : Abu Maşūr Buzurc-Mihr Kāsim bin İbrāhīm-i Kāyinī. Gazneli devri edip ve şairlerindedir. Arapça ve Farsça şiirde üstad olduğu belirtilen Kāyinī'nin bazı Arapça şiirleri Lubāb al-Albāb'da nakledilmiştir.

CA'FAR-İ HAMADĀNĪ : Nizāmi, Selçuklu şairleri arasında ismini zikretmiştir. Kaynaklarda adına rastlanmamaktadır.

CAVHARĪ : Abu'l-Maḥāmid Maḥmūd bin 'Omar al-Cavharī. H.444-451/M.1052-1059 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan Ferruḥ-zād bin Mas'ūd bin Maḥmūd-i Gaznavī'nin çağdaşıdır. Şiirlerinden bazıları Lubāb al-Albāb'da nakledilmiştir.

DAR FĪRŪZ-İ FAḤRĪ(?) : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Adı, Mufaẓẓal bin Sa'd bin al-Ḥusayn'in H. 5.yüzyıl ortalarında telif ettiği "Maḥāsin-i İşfāhān" adlı eserinde geçmektedir. Nizāmī, Selçuklu şairlerinden olduğunu belirtmiştir.

FARRUḤĪ : (ölm:H.429/M.1037) Abu'l-Ḥasan 'Ali bin Culūğ .Sultan Mahmud sarayının büyük şairlerinden biridir. Önceleri Çağānīler sarayına giderek Emīr Abu'l-Muẓaffar Aḥmad bin Muḥammad'ı medhetmiş, sonra Gazneliler sarayına intisab etmiştir. Kasidelerinin esasını Sultān Mahmud ve yakınlarına övgü teşkil eder. Divan'ında dokuzbinden fazla beyit bulunmaktadır.

FARRUHÎ-İ GURGÂNÎ : M. Kazvîni'ye göre ünlü Vîs u Râmîn mesnevisi sahibi Faḥr al-Dîn As'ad-i Gurgânî (ölm: H.466/M.1073) olmalıdır. Niḫâmî, adını Selçuklu şairleri arasında zikretmiştir.

FİRDAVSÎ : (ölm: H. 411-416/M.1020-1025) Abu'l-Kâsim Ḥasan . İran'ın en büyük destan şairlerinden biridir. H. 329-330/M.940-941 de Tus'un Bâz (veya Fâz) köyünde doğmuş olan Firdavsî, dihan bir aileden olduğu için çok servete sahipti. H.370/M.980 civarında İran'ın milli destanı Şâh-nâma'yi yazmaya başlamış ve bu büyük eserini H.400/M.1009 civarında bitirmiştir. Şâh-nâma'yi bitirdikten sonra Tûs'dan Gazne'ye gelen Firdavsî, eserini Sultan Mahmud'a takdim etmiş, fakat aradığı ilgiyi -belki de Sultan Mahmud'un mutaassıp bir sünnî olması ve Firdavsî'nin eski İran hükümdarlarını övmesini hoş karşılamaması nedeniyle- bulamamış, eseri için vad edilen parayı alamadığından Horasan'a, daha sonra Taberistan'a gitmiş, Bāvandî'lerden Sipahbud Şahriyâr'ın hizmetine girerek Sultan Mahmud'u hicvetmiştir. Sonradan Horasan'a dönen şair, H.411 veya 416 da Tûs'da vefat etmiştir.

İran soyunun başlangıcından Arap istilâsına kadar İran tarihi ve destanlarını ihtiva eden Şâh-nâma'nin altmışbin beyit olmasına rağmen, bugün eldeki nüshalarda kırksekiz-elliiki bir beyit bulunmaktadır. Firdavsî, eserini yazarken Abū Maḥṣûr'un H.346/M.957 civarında yazmış olduğu mensur Şâh-nâma'sinden çok istifade etmiştir. Kendisine nisbet edilen Yûsuf u Zulayhâ manzumesinin ona ait olmadığı anlaşılmıştır.

ĠAZÂİRÎ : (ölm:H.426/M.1034) Abū Zayd Muḥammad bin 'Alî al-Ġazâ'irî. Irak şairlerindedir. Rey'deki Buvayhî'lerin son emirlerini ve

Sultan Mahmud'u medhetmiştir. Şii olduğu söylenen şair, 'Unşurî'nin çağdaşdır ve onunla münasebeti olmuştur. Bazı şiirleri tezkire ve edebiyat kitaplarında yer almaktadır.

HABBÂZÎ-İ NİŞÂBÜRÎ : (ölm:Macma' al-Fuşahâ'ya göre H.342/M.953) Sâ mânlı devri şairlerindedir.

HAKİKÎ : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Nizâmî, Toganşah bin Alparslan'ın şair nedimlerinden olduğunu belirtmiştir.

HANZALA-İ BÂDGÎSÎ : (ölm:H.220/M.835 civarında) Tâhirîler devrinin tanınmış şairlerindedir. 'Abd-Allâh bin Tâhir (cül:H.213/M.828) in hükümdarlığı zamanında Nişabur'da yaşamıştır. Şiirlerinden bazıları tezkirelerde yer almıştır.

HAYYÂM : (ölm: H.517/M.1123) Abu'l-Fath 'Omar bin İbrâhîm al-Hayyâm-i Nişâbürî. H.5. yüzyılın sonlarıyla 6. yüzyıl başlarında yaşamış, İran'ın büyük alim, riyaziyeci ve şairidir. Sultan Melikşah ve Nizâm al-Mulk'ün çağdaşı olan Hayyâm, Melikşah'ın İran takvimini ıslah etmek üzere görevlendirdiği kişiler arasındadır. Zamanında yaygın olan bütün ilimlere ve özellikle tıp ve felsefeye vakıf olmuştur. Arap diliyle yazmış olduğu eserler, tabiiyyât ve mirac konularındaki risâleler, Cabr ve muqâbala risâlesi, Lavâzım al-Amkina adlı iklimlerdeki hava değişimine ait bir risâle ve bir cebir meselesiyle ilgili bir risâledir. Farsça eserleri ise İbn-i Sînâ'nın Huṭba al-Garrâ risalesinin tercümesi, Navrûz-nâma, Risâla-i Vucûdiya'dır.

Hayyam'ın asıl şöhreti, bazı felsefi düşüncelerini açıkladığı rübailerindedir. Bu rübailer, bütün dünyada şöhret bulmuş ve yaşayan

dünya dillerinin çoğuna tercüme edilmiştir. Divan'ı birkaç kez basılmıştır.

KAMARĪ-İ GURGĀNĪ : Abu'l-Kāsim Ziyād bin Muḥammad al-Kamarī al-Curcānī. Kābūs bin Vaşmgīr (ölm:H.403/M.1012) in çağdaşıdır. Niẓāmī, adını Taberistan meliklerine bağlı şairler arasında zikretmiştir . Bazı şiirleri Lubāb al-Albāb'da yer almaktadır.

KAŞŞĀR-İ UMMĪ : Sultan Mahmud'un medhiyecilerindedir. Adı , Lûgat-ı Furs'te de geçmektedir.

KİFĀĪ-İ GANCAĪ : Kaynaklarda adı geçmemektedir. Niẓāmī, Taberistan meliklerine bağlı şairler arasında adını zikretmiştir.

KİLĀBĪ : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Niẓāmī, İlikhanlılar sarayı şairlerinden olduğunu belirtmiştir.

KŪSA FĀLĪ : Kaynaklarda adı geçmemektedir. Niẓāmī, adını Taberistan meliklerine bağlı şairler arasında zikretmiştir.

LĀMĪ-İ DĪHĪSTĀNĪ : Abu'l-Ḥasan Muḥammad bin İsmā'īl al-Lāmi'ī al-Dihistānī. H.5. yüzyıl ortalarında yaşamış Selçuklu şairlerindedir. Ünlü Selçuklu vezirleri 'Amīd al-Mulk ve Niẓām al-Mulk'ü medhetmiştir. Noksan olan Divan'ı birkaç kez basılmıştır.

LU'LU'Ī : Niẓāmī, adını İlhanlılar devri şairleri arasında zikretmiştir. Hayatı hakkında bilgi yoktur.

MANŞŪRĪ : Abū Sa'īd Aḥmad bin Muḥammad bin Muḥammad al-Manşūrī al-Samarkandī. Sultan Mahmud devri şairlerindedir. Kaynaklarda bazı şiirleri nakledilmiştir.

MANTİKİ : (ölm: H.367-380/M.977-990) Manşūr bin 'Alī al-Mantīkī al-Rāzī. Şāhib bin 'Abbād (ölm:H.385/M.995)ın çağdaşıdır. Fars şiirinde üstad olduğu nakledilen Mantīkī'nin bazı şiirleri tezkire ve edebiyat kitaplarında yer almaktadır.

MAS'ŪDİ : Sultan Mesud'un şairlerindendir. Adı ve bazı şiirleri tezkire ve lûgat kitaplarında geçmektedir.

MAS'ŪD-İ SA'D-İ SALMĀN : (ölm:H.515/M.1121) Mas'ūd bin Sa'd bin Salmān-i Lāhūrī . H.5. yüzyılın büyük kasidecilerindendir. Gazneli ve Selçuklular devrinde yaşamış olan şair, aslen Hamadān'lıdır. Sayf al-Davla Mas'ūd bin İbrāhīm-i Gaznavī (cül:H.492/M.1098) sarayına intisab eden Mas'ūd-i Sa'd, hükümdarın hışmına uğrayarak on yıl hapiste yatmıştır. 'Amīd al-Mulk Abu'l-Kāsım adlı sultanın bir yakınının şefâatı ile kurtulmasına rağmen, bir müddet sonra tekrar hapsedilerek sekiz yıl daha mahpus kalmıştır. Nihayet Şīkat al-Mulk Tāhir bin 'Alī Muşkān adlı birinin şefâatiyle kurtulmuş, ömrünün sonuna kadar Gazneli hükümdarların Kitāb-dārlığını yapmıştır.

Arapça ve Farsça şiir söylemede mahir olan Mas'ūd-i Sa'd'ın şiirlerindeki en önemli konu, zindan hayatındaki eziyetlerdir. Bu şiirler "Habsiyāt" adıyla meşhurdur. Divan'ı Tahran'da basılmıştır.

MINŪÇAHRİ : (ölm: H.432/M.1040) Abu'l-Nacm Aḥmad bin Kavṣ bin Aḥmad Minūçahrī-i Dāmġānī. H. 5. yüzyılda yaşamış, Gazneli Sultan Mesud'un büyük şairlerindendir. Sultan Mesud'un hizmetine girdikten ve ona yakınlık bulduktan sonra yükselmiştir. Sultan Mesud ve yakınlarını medheden şair mahlasını, ilk memdūhu Ziyārī hükümdar Minūçahr bin Kābūs-i Vaşmgīr'den almıştır. Dil ve edebiyatın yanında tıp ve nücūma da

âşinâ olan şairin şiirlerinde nücum istilahları görülür. Divan'ı birkaç defa basılmıştır.

MUHAMMAD-İ NÂŞİR : Camāl al-dīn Muḥammad bin Nâşir-i 'Alavī. Bahrām-şāh sarayının ünlü şairlerinden Ḥasan bin Nâşir'in kardeşidir. Bazı şiirleri Lubāb al-Albāb'da geçmektedir.

MU'IZZĪ : (ölm: H.518-521/M.1124-1127) Abū 'Abd-Allāh Muḥammad bin 'Abd al-Malik. Selçuklu devri büyük şairlerindedir. Sultan Alparslanın şairlerinden 'Abd al-Malik Burhānī (bkz. Sh:105) nin oğlu olan Mu'izzī, babası tarafından ölmeden önce Sultan "elikşah'a emanet edilmiştir. Mu'izz al-Dunyā va'l-Dīn Melikşah'a nisbetle "Mu'izzī" mahlasını almış, padişah da kendisine "Emîr" lâkabını vermiştir. Melikşah'ın sarayında çok mümtaz bir mevki sahibi olmuş, onun H.485/M.1092 de ölümünden sonra bir müddet Herat, Nişabur ve İsfahan'da dolaşmış, tekrar Sultan Sencer'in hizmetine girerek ömrünün sonuna kadar onun sarayında kalmıştır. Mu'izzī, Sultan Sencer'in attığı bir ok ile kazaen yaralanıp, o yaranın tesiriyle ölmüştür. Basılmış bulunan Divan'ı ondokuzbin beyit civarındadır.

MUZAFFARĪ : Muḥaffarī-i Pancdihī-i Marvī. Gazneli devri şairlerindedir. Lubāb al-Albāb'da şiirlerinden örnekler verilmiştir.

NACCĀR-İ SĀGARCĪ : İlikhan'lı hükümdarı Ḥiẓr Ḥan bin İbrāhīm (cül:H.474/M.1081)in saray şairlerindedir. Hakkında daha fazla bilgi mevcut değildir.

NACĪBĪ-İ FARGĀNĪ : Adı geçen hükümdarın saray şairlerindedir.

NASİMİ : Nizāmī, Toğan-şāh bin Alparslan'ın şair olan nedimlerinden olduğunu belirtmiştir.

NİZĀMĪ-İ 'ARŪZĪ : Bkz: 1. Bölüm, sh: 4 vd.

NİZĀMĪ- İ NİŞĀBŪRĪ : Bkz: Nizāmī-i Samarkandī (Munīrī).

NİZĀMĪ-İ SAMARKANDĪ (MUNĪRĪ) : Nizāmī-i 'Arūzi'nin çağdaşları olan bu iki şairin hayatları hakkında bilgi mevcut değildir.

'OSMĀN-İ MUHTĀRĪ : Abu 'Omar (veya 'Amr) Bahā' al-Dīn 'Osmān bin 'Omar-i Muhtārī-i Ğaznavī. Hâ 5. ve 6. yüzyıl şairlerindedir . İbrāhīm bin Mas'ūd (cül: H.451/M.1059)un saltanatı sırasında doğmuş, Bahrām-şāh (cül:H.511/M.1117) zamanında ölmüştür. Arslan bin Mas'ūd bin İbrāhīm (cül: H.509/M.1115) in resmi medhiyeciliğini yapmış ve onun sarayında "Malik al-Şu'arā" olmuştur.

PŪR-İ KĀLA(?): Nizāmī, Selçuklu şairlerinden olduğunu belirtmiştir. Kaynaklarda adı geçmemektedir.

PUSAR-İ DARGŪŞ : İlikhanlı şairlerindedir. Hızır Han bin İbrāhīm (cül:H.474/M.1081)in sarayında bulunmuştur.

PUSAR-İ İSFARĀYĪNĪ : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Nizāmī, adı geçen hükümdarın hizmetinde bulunduğunu söylemiştir.

PUSAR-İ TĪŞA : Nizāmī, Āl-i Hākān şairlerinden olduğunu belirtir. Kaynaklarda adı geçmemektedir.

RĀFĪ'Ī-İ NİŞĀBŪRĪ : Sultan Mahmud'un çağdaşıdır. Adı Macma'al-Fuşahā'da da geçmektedir.

RĀŞĪDĪ : Kaynaklarda adı geçmemektedir. Ancak Mas'ūd-i Sa'd-i Salmān'ın bazı şiirlerinden onun, İbrāhīm bin Mas'ūd bin Maḥmūd-i Ğaznavī (ikt: H.452-492/M.1059-1098) sarayı şairlerinden olduğu ve Mas'ūd-i Sa'd'la edebî taatışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır.

RAŞĪDĪ-İ SAMARĀNDĪ : Abū Muḥammad bin Muḥammad al-Rāşīdī al-Samarāndī. H.6. yüzyılda yaşamış, Maveraünnehr'in ünlü şairlerinden-
dir. Sultan Hızır bin İbrāhīm (cül: H.474/M.1081)in hizmetine girmiş
ve onun sarayında "Sayyid al-Şu'arā" olmuştur. 'Am'aq ve Mas'ūd-i
Sa'd'in çağdaşı olan şair, adı geçen hükümdardan başka Qadar-ḥan
Abu'l-Ma'āli (ikt:H.490-495/M.1096-1101) ve Sultan Sencer (ikt:H.511-
552/M.1117-1157)i medhetmiştir. Mihr u Vafā adlı bir manzume ona
nisbet edilmektedir.

RŪDAKĪ : (ölm:H.329/M.940) Abū 'Abd-Allāh Ca'far bin Muḥammad
al-Rūdakī al-Samarāndī. H. 4.yüzyılın ve İran'ın ilk büyük şairidir.
Naşr bin Aḥmad (ikt:H.301-330/M.913-941) sarayına intisap ederek bü-
yük bir servet kazanmıştır. Anadan doğma âmā olduğu söyleniyorsa da,
bunu nakzedecek deliller bulunmaktadır. Küçük yaşta Kur'an'ı ezber-
lemiş, güzel sesi varmış, iyi barbut çalarmış. Muhtelif şiir sanat-
larında mâhir olan şair, sonrakilerin haklı övgüsünü kazanmıştır.
Yüzbin beyit civarında olduğu tahmin edilen şiirlerinin büyük çoğun-
luğu kaybolmuştur. Şairin diğer bir eseri de, bugün dağınık birkaç
beyti elde bulunan "Kalila ve Dimna"nin manzum tercümesidir.

SANĀ'Ī : (ölm: H.545/M.1150) Abu'l-Macd Macdūd bin Ādam. H.6.
yüzyılın büyük şairidir. Önceleri Gazneliler sarayına intisab ederek
Mas'ūd bin İbrāhīm (cül: H.492/M.1098) ve Bahrām-şāh (cül:H.511/M.1117)a
medhiyeler yazan Sanā'ī, Horasan'a bir seyahat yapıp, sūfî şeyhleriyle

görüşmesinden sonra saraydan ayrılmış ve uzlete çekilmiştir. Daha sonra Mekke'ye yaptığı bir seyahat sırasında sūfilere katılmış, bu seferden sonra bir müddet Balḥ, Saraḥs, Marv ve Nīṣābūr'da yaşamış, daha sonra da Gazne'ye dönerek ömrünün sonuna kadar burada kalmıştır.

Eserleri: Kaside, gazel ve kıtalardan oluşan Divan'ı, tasavvufî konularla ilgili olarak yazdığı Ḥadīkat al-Ḥaḳīka , Sayr al-'İbād ilā' l-Ma'ād, Tarīk al-Taḥḳīk; Balḥ'de Mas'ūd bin İbrāhīm zamanında yazdığı padişah ve Gazne büyüklerini medheden eseri Kār-nāma-i Balḥ ve ayrıca 'İşk-nāma ve 'Aḳl-nāma adlı mesnevileridir .

SOĞDĪ : Nīzāmī'nin İlikhanlılar devri şairleri arasında saydığı bu şair, kaynaklarda geçmemektedir.

ŞAH BÜRCA : Şahāb al-Dīn Şāh 'Alī Abī Racā al-Ġaznavī. Bahrām-şāh-i Ġaznavī'nin çağdaşıdır. Lubāb al-Albāb'da şiirlerinden örnekler vardır.

ŞARĪF MUCALLADĪ-İ GURGĀNĪ : Abū Şarīf Aḥmad bin 'Alī-i Mucalladī-i Gurgānī. Hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Lubāb al-Albāb'ta da adı geçer.

ŞİHĀBĪ : Şihāb al-Dīn Aḥmad bin al-Mu'ayyad al-Nasafi al-Samar-kandi. İlikhanlı meliklerden Kılıç Tamgaç Han (ikt:H.488-494/M.1095-1100)ın şairlerindedir.

ŞUCA'Ī-İ NASAVĪ : Hayatı hakkında bilgi mevcut değildir. Nīzāmī, Togan Şah bin Alparslan'ın şair nedimleri arasında olduğunu belirtmiştir.

TAHAVÎ : Kaynaklarda adı geçmemektedir. Nizâmî, Sâ mânlı devri şairleri arasında adını zikretmiştir.

UNŞURÎ : (ölm: H.431/M.1039) Abu'l-Kâsim Hasan bin Aḥmad-i Balḫî. Gazneliler devrinin büyük kaside şairidir. Sultan Mahmud'un hizmetinde bulunmuş, sarayında "Malik al-Şu'arâ" olmuş ve çok servet ele geçirmiştir. Sultan Mes'ûd devrinde de önemli mevkiini korumuştur.

Aslının otuzbin beyit olduğu söylenen Divan'ında bugün ikibin beyit bulunmaktadır. Divan'ından başka, elde dağınık bazı beyitleri bulunan Vâmîḫ u 'Azrâ, Şâd-baḥr u 'Ayn al-Hayât, Ḥing-but u Surḥ-but adlı mesneviler de yazmıştır.

ZİNATÎ : Zînatî al-'Alavî-i Maḥmûdî. Sultan Mahmud ve Mes'ud devri şairlerindendir. Tezkire ve edebiyat kitaplarında bazı şiirleri nakledilmiştir.

NİZÂMÎ'NİN GÖRÜŞÜ

Nizâmî, bu şairlerden Rûdakî, Mu'izzî, Unşurî, Farruḫî, Azrakî, Mas'ûd-i Sa'd-i Salmân, Raşîdî, Firdavsî, Ḥanzala-i Bâdgîsî ve kendi şiirlerinden örnekler getirmiştir.

Şairlerin etkinliklerinin dile getirildiği ikinci makâlede yazar, Rûdakî hakkında Sâ mânlı hükümdarı Naşr bin Aḥmad'e okuduğu :

بوی جوی مولیان آید همی   بوی یار مهربان آید همی

beytiyle başlayan kasidesinden bir bölüm zikrederek şairin gücünü anlatmaya çalışmış ve bu hususta erişilmez bir yeri olduğunu bildirmiştir. Rudaki'ye nazire yapabilen, "hoş sözlü, latîf tabiatlı; şiiri güzellikte ve tazelikte, akıcılık ve tatlılıkta zirvede bulunan Mu'izzî" olmuştur. Yazar, onun nazîresiyle Rûdakî'nin şiiri arasında karşı-

laştırma yaparak Mu'izzî'nin de aynı derecede söylediğini belirtmiş ve bu konuda isâbet ettiğini savunmuştur.

Birinci hikâyede Hanzala-i Bâdgîsî'nin iki beytinin Aḥmad bin 'Abd-Allāh al-Hucistānî'yi hangi seviyeye ulaştırdığı; üçüncü hikâyede ise 'Unsurî'nin Sultan Mahmud'u içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan nasıl kurtardığı anlatılmakta; binâenaleyh, şairlerin ve şiirlerinin gücü vurgulanmaktadır.

Dördüncü hikâyede Farruḥî'nin hayatından bahsedilmiş, güzel şiir söylediği belirtilmiş ve meşhur Dağgâhkasidesi zikredilmiştir. Yine aynı gaye ile altıncı hikâyede Azrakî, yedinci hikâyede Mas'ūd-i Sa'd-i Salmān ve sekizinci hikâyede de Raşîdî'nin şiirlerinden ve etkiledikleri durumlardan bahsedilmiştir.

Dokuzuncu hikâyede yazar, Firdavsî'yi söz konusu ederek, şiirlerinden örnekler vermiş ve Şāh-nāma hakkında "gerçekten hiçbir şeyi eksik bırakmadı. Sözü göğün en yüksek katına çıkardı. Su gibi akıcı ve fasîh söz söyledi. Onun seviyesinde kim söz söyleyebilir?" demiştir. Zāl'in, Narīmān'ın oğlu Sām'a yazdığı mektubu anlatan beyitleri hakkında ise "ben Acemde bu derecedefasîh bir söz görmedim ve Arap şiirlerinin birçoğunda da duymadım" diye hayranlığını ifade etmiştir.

Nihayet onuncu hikâyede yazar, kendi başından geçen bir olayı anlatarak :

در جهان سه نظامییم، ای شاه!
من بورسار پینرتخت شهم،
که جهانی ز ما با فغانند
وان دور مرو پیش سلطانند

بحقیقت که در سخن امروز
هر یکی مفخر خراسانند
گر چه همهچون روان سخن گویند
ور چه همچون خرد سخن دانند
من شرابم که شان چو دریابم
هر دو از کار خود فرو مانند

beyitlerini söylediğini belirtmiş; Emir 'Amīd Sayf al-dīn'in bu beş beyit için "ben Mâverâünnehir, Horasan ve Irak'da böyle irticâlen beş beyit söyleyecek tabiatta olan birisini şanımlıyorum. Özellikle bu sağlamlık, akıcılık ve güzellikte fasîh bözler, bâkir mânâlarla dolu şiir söyleyebilen..." dediğini nakletmiştir.

Görüldüğü gibi müellif, zikrettiği şairlerin şiirlerini ve üslûplarını incelemekten ziyâde, şiirlerin gücünü insanları etkilemesi ve olaylara yön vermesiyle ölçmüş, değerlendirmesini buna göre yapmıştır.

Yine yazara göre şiir küçük şeyleri büyük, büyük şeyleri küçük yapabilecek; gerektiğinde güzeli çirkin, çirkinini güzel gösterebilecek nitelikte olmalı; şüpheye düşürme yoluyla karakterleri etkileyebilmeli ve dünya düzeninde büyük işlere sebep olabilmelidir.

Şairin nasıl olması gerektiğini anlatan kısımlarda ise daha çok şairin yetişme tarzından ve etkinliğinden bahsedilmiştir.

SONUÇ

İran edebiyatı tarihini ortaya çıkarmada, bu toplumun edebî yönünü aydınlatmada en önemli kaynak olan tezkireler, gerçekten bütün olumsuz şartlara rağmen bir hayli fazladır. Ancak İslâmî devrenin ilk yüzyıllarına ait eserlerden günümüze ulaşanların sayılı olması, bu tür içerisinde incelemeye çalıştığımız Çahâr Maqâla'nın değerini bir kat daha artırmaktadır. Gerek bir nevî ilk tezkire görünümünde oluşu, gerekse tarihî ve edebî birçok kıymetli bilgileri ihtivâ etmesi, bu güzîde eserin haklı bir teveccüh kazanmasına yol açmıştır.

Çahâr Maqâla'nın nesirdeki üslûp yönünden önemli bir devre olan H.6/M.12.yüzyılın ortalarında yazılmış olması, bu devirdeki Fennî nesre ait özellikler taşıması, sebk açısından da dikkatleri üzerinde toplamıştır. Sâde nesrin giderek ağırlığını kaybederek, yerini Arapça yazarlık üslûbundan geçen ve Fars dilinde süratle yayılmaya başlayan Artistik nesre bıraktığı bir devirde yazılmış olan Çahâr Maqâla, hem kendi üslûbu hem de bulunduğu devirdeki yazarlık üslûbu hakkında değerli bilgiler vermektedir.

Bu devirde edebî ilimlerde mahâretin Arap diliyle kazanıldığı, Arap ediplerinin eserlerini inceleyip okumanın kâtip, yazar ve şairler için kaçınılmaz olduğu göz önünde tutulursa Nizâmî-i 'Arûzî'nin de zamanında geçerlilik kazanmaya başlayan Fennî nesre meyiletmesi tabîî görülebilir. Ancak O, tamamıyla bu üslûpta yazmamış, daha eski yazarların gidişâtından fazla uzak kalmamıştır. Eser, Fars nesrinde Târîh-i Bayhaqî'den sonra ortaya çıkmış olan özelliklerden birçoğunu taşır. Fakat bu yeni özellikler çok fazla değildir. Hazf, takdîm-tehir ve cümlelerdeki benzeri tasarruflarda mûtedil bir yol tutulmuş, çok eski özelliklerden bazıları kullanılmakla

birlikte bunlara az miktarda yer verilmiştir.Eserin Fennî nesirle yazılmasına rağmen tekrar,kısa cümlelerle ifâde,kolaylık gibi ilk devirlere ait özellikler taşıması,sebkteki değişimi ve geçiş dönemini oldukça iyi yansıtmaktadır.Özellikle,sonraki devirlerde olduğu gibi kelime ve terkip tekrarlarından zaman zaman kaçınılması;fakat bazen de fazlaca tekrara düşülmesi bu durumu te'kit etmektedir.

Kendisine daha çok Fennî nesirle yazan kişileri örnek aldığı anlaşılan Niẓāmî,belki de çevresi nedeniyle bu yeni üslûba tam olarak tevccüh göstermemiştir;ancak bu konuda kesin bir kanâat belirtmek de güçtür.Onun nesirdeki fevkalâde başarısı,fasîh söz söylemesine,ibâreye hâkim olmasına bağlıdır.Edebî kişiliğini tesbit ettiğimiz bölümde belirtildiği gibi O,mahâretli tasarruflarda bulunmasını bilen,ifâdesi açık ve anlaşılır biridir.Tekellüfe meyletmemiş;ağır lâfız oyunlarından kaçınmış;sanatını,hünerini göstermek istediği yerlerde bunu ustalıkla başarmıştır.Onun bu alandaki en üstün başarısı,güzel teşbih ve istiârelerle süslü tavsiflerde olmuştur.

Özetle,Niẓāmî zor anlaşılır,zor anlaşılmayı isteyen bir yazar değildir.Bunun en büyük delili eserinde kolaylık,icâz,ihtisâr vb. özelliklerin ağırlık taşımasıdır.Ama O,zamanın gereklerinden uzak kalmayı ve yalın bir yazar olmayı da arzu etmemiş,orta bir yol tutmasını bilmiştir.

Niẓāmî-i 'Arûzî'nin üslûbu hakkında bizim söyleyebileceğimiz pek çok şey bulunmasına rağmen maalesef onun sebk ve eserindeki ediplerin üslûbuna dair verdiği bilgiler oldukça sınırlıdır.

III.Bölümde belirttiğimiz gibi Niẓāmî,şairlerin,kâtiplerin üslûplarını incelemekten ziyâde mektuplarda,şiirlerde söylenen ibâre ve beyitlerin değerini,olaylardaki etkinlikleriyle ölçmüştür.Ona göre edebî söz,in-

sanları etki altında bırakabilen; olaylara yön veren; güzellikleri, çirkinlikleri en uygun bir yolla ortaya koyabilen bir üslûpta olmalıdır. Bu üslûp, eserine herkesin teveccühünü kazandıracak ve edîbi lââyık olduğu seviyeye ulaştırarak kendisinin ve hizmetinde bulunduğu kişinin adını ölümsüzleştirecektir. Ona göre, bu derece etkili bir üslûba sahip olabilmek için büyük ediplerin eserlerini, şiirlerini sürekli mütâlaa etmek gerekir. Öyleki kişiler bu yolla belirli bir meleke kazanmalıdır. Kişi, ancak başarılı üstâdların üslûplarını tanıyarak başarıya ulaşabilir.

Zamanındaki edebî gelişmeleri yansıtmada oldukça önemli bir yeri bulunan Yahar Makala, aynı zamanda fasîh ve belîğ nesriyle de Fars edebiyatını zenginleştiren seçkin ürünlerden biri olmuştur.

B İ B L İ Y O Ğ R A F Y A

‘Avfī, S. Muḥammad: Lubāb al-Albāb, tash: Sāīd Nafīsī, Tahran-1335 Ş.

-----: Cavāmi‘ al-Hikāyāt Lavāmi‘ al-Rivāyāt, tash: Bānū Mu-
şaffā "Karīmī", 1352 Ş.

Āzarbig-dilī, Luṭf ‘Alī Bīk: Ātaşkada, neşr: Sayyid Ca‘far Şahīdī, 1337 Ş.

Bahār, Malik al-Şu‘arā: Sabk-şināsī yā Tārīḫ-i Taṭavvur-i Naşr-i Fār-
sī, Tahran-1321 Ş.

Bayhaķī, Ḥ‘āca Abu'l-Faẓl Muḥammad bin Ḥusayn: Tārīḫ-i Bayhaķī, tash:
‘Alī Akbar Fayyāz, Meşhed-1350 Ş.

Bayur, Y. Hikmet: Hindistan Tarihi, Ankara-1946

Beydeba: Kalila va Dimna, terc: Abu'l-Ma‘ālī Naşr-Allāh-i Munşī, tash:
Muctabā Minovī, 1345 Ş., 3.bs.

Bilgen, Abdüsselām: Lubāb al-Albāb'ta Sebki Özellikleri, Ankara-1982,
(DTCF. Y. Lisans Tezi)

Browne, E.G.: A Litarary History of Persia, cilt: 1-2, London-1902, 1906

Ḥ‘āca Nizām al-Mulk, Abū ‘Alī Ḥasan bin ‘Alī: Siyāsāt-nāma, neşr: Muḥam-
mad A. Kazvīnī, Tahran-1344 Ş.

Davlat-şāh-i Samarķandī: Tażkirat al-Şu‘arā, neşr: Muḥammad Ramażānī,
Tahran-1338 Ş.

Dih-ḫudā, ‘Alī Akbar: Amşāl u Hikam; Tahran-1352 Ş.

-----: Luġat-nāma, Tahran-1325 Ş.vd.

Gündoĝdu, Mehmet: Davlat-şah Tezkiresinde Sebki Özellikleriyle İlgili
Görüşler, Ankara-1977, (DTCF. Y. Lisans Tezi)

Ḥanlarī, Parvīz Nātil: Tārīḫ-i Zabān-i Fārsī, cilt: 1-3, Tahran-1354 Ş.

- Ḥanlarī, Parvīz Nātil: Dastūr-i Zabān-i Fārsī, Tahran-tsz.
- Ḥanlarī, Zahrā: Farhang-i Adabiyāt-i Fārsī-i Darī, 1348 Ş.
- Hidāyat, Rizā Kuli-Ḥan: Macma' al-Fuṣaḥā, tash: Muḫāhir Muṣaffā, 1340 Ş.
- Humāī, Calāl al-Dīn: Funūn-i Balāġat va Sinā'at-i Adabī, 1354 Ş.
- İslām Ansiklopedisi: İslām âlemi coġrafya, etnoġrafya ve bibliyoġrafya lügati, İstanbul-1941 vd.
- Kâtip Çelebi: Kaşf al-Zunūn, İstanbul-1941-43
- Kaykāvus bin İskandar bin Kābūs bin Vaşmgīr: Kābūs-nāma, tash: Ğulām Husayn Yūsufī, Tahran-1345 Ş.
- Kāzvīnī, Ḥamd-Allāh-i Mustavfī; Tārīḫ-i Guzīda, tash: 'Abd al-Ḥusayn Navāī, Tahran-1339 H.
- Köymen, M. Altay: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, cilt: 1-2, Ankara-1954
- Maḥcūb, Muḫammad Ca'far: Sabk-i Ḥorāsānī Dar Şi'r-i Fārsī, Tahran-1345
- Maşkūr, Muḫammad Cavād: Dastūr-nāma, Tahran-1346 Ş., 5. bs.
- Mo'īn, Muḫammad: Farhang-i Fārsī, Tahran-1342 Ş. vd,
- Munzavī, Aḫmad: Fihrist-i Nuşḥahā-yi Ḥaṭṭī-i Fārsī, Tahran-1348 Ş.
- Nizāmī-i 'Arūzī: Çahār Maḳāla, tash: Muḫammad A. Kāzvīnī, Leiden-1909
- : Çahār Maḳāla, yeniden tash: Muḫammad Mo'īn, Tahran-1334 Ş.
- Rāzī, Amin Aḫmad: Haft İklīm, neşr: Cavād Fāzīl, tsz.
- Rypka J.: Tārīḫ-i Adabiyāt-i Īrān, tercüme: İsā Şihābī, Tahran-1354 Ş.
- Şafā, Zabīḫ-Allāh: Tārīḫ-i Adabiyāt Dar Īrān, Tahran-1336 Ş. vd.
- : Āyīn-i Suḫan, Tahran-1338 Ş.
- : Gancīna-i Suḫan (Mukaddime), Tahran-1350 Ş.
- Şams-i Kays: al-Mu'cam fī Ma'āyīri Aş'ār al-'Acam, tash: Mudarris Rīzavī, Tahran-1314 Ş.
- Turan, Osman: Selçuklular Tarihi ve Türk-İslām Medeniyeti, İstanbul-1969

